

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2009

Markéta Šeligová

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra českého jazyka a literatury

**SLOŽENÁ ADJEKTIVA A SUBSTANTIVA V DÍLECH
OBROZENSKÝCH AUTORŮ**

Autorka práce: Markéta Šeligová
Studijní obor: čeština - němčina
Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Janečková, CSc.

České Budějovice 2009

ANOTACE

Složená adjektiva a substantiva v dílech obrozenských autorů

Tématem této práce je analýza složených adjektiv a substantiv z děl autorů druhé a následující obrozenecké generace. Užívali kompozita především v poezii, ale také v próze. Excerptovali jsme díla J. Jungmanna, A.J. Puchmajera, J. Lindy, V. Hanky, J. Kollára, ale také K. Vinařického, J. P. Koubka, B. Jablonského, F. J. Rubeše.

Práce je rozdělena na dvě části – teoretickou a praktickou.

Cílem práce je klasifikace kompozit podle jejich slovotvorné struktury a z hlediska sémantického, zhodnocení jejich frekvence, využití v textu a posouzení jejich sdělné hodnoty.

ANNOTATION

Compound Adjectives and Substantives in the Works written during the National Revival

The subject of this dissertation is to analyze the compound adjectives and nouns in the works of the second and the following generation of authors writing during the Czech National Revival. They used the compound words especially in poetry but also in prose. We excerpted works of J. Jungmann, A. J. Puchmajer, J. Linda, V. Hanka, J. Kollár, K. Vinařický, J. P. Koubek, B. Jablonský and F. J. Rubeš.

The dissertation consists of two parts – the first one is theoretical and the second one is practical.

The objective of my dissertation is to classify the compound adjectives and nouns according to their word structure and from the point of semantic view, to evaluate their frequency, their usage in the text, and to consider their communicative quality.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na dané téma vypracovala samostatně a použila jen pramenů, které cituji a uvádím v příloženém seznamu literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

V Českých Budějovicích 20. dubna 2009

.....
vlastnoruční podpis

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych na tomto místě poděkovala paní doc. PhDr. Marii Janečkové, CSc., za odborné vedení diplomové práce, za trpělivost a cenné rady, které mi během celé práce poskytovala.

Obsah:

Úvod	2
Teoretická část	
1. Charakteristika období, osobnosti, vývoj jazyka	
1.1. České národní obrození a osobnosti autorů.....	4
1.2 Josef Jungmann. Obohacování slovní zásoby.....	11
1.3 Vývoj jazyka prózy a poezie do roku 1848.....	15
Praktická část	
2.1 Adjektivní kompozita v dílech obrozených autorů	
2.1.1 Adjektivní kompozita skladu A-K-S.....	18
2.1.2 Adjektivní kompozita skladu N-K-S	27
2.1.3 Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním.....	33
2.1.4 Adjektivní kompozita s předním členem adverbialním.....	36
2.1.5 Adjektivní kompozita skladu A-K-A.....	39
2.1.6 Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním	45
2.2 Substantivní kompozita v dílech obrozených autorů	
2.2.1 Substantivní kompozita se zadním členem deverbálním.....	55
2.2.2 Substantivní kompozita skladu N-K-S.....	64
2.2.3 Substantivní kompozita skladu V-(K)-S.....	67
2.2.4 Substantivní kompozita skladu A-K-S.....	69
2.2.5 Substantivní kompozita s předním členem pronominálním.....	74
2.2.6 Substantivní kompozita s předním členem adverbialním.....	76
2.2.7 Substantivní kompozita skladu S-(K)-S.....	78
2.2.8 Tabulka frekvence využití adjektivních kompozit.....	81
2.2.9 Tabulka frekvence využití substantivních kompozit.....	82
Závěr	83
Literatura	87

Úvod

Téma diplomové práce se týká složených adjektiv a substantiv, utvořených nebo užitých autory z doby národního obrození. Zabývám se speciálním způsobem tvoření adjektiv, které využívali autoři převážně v básnické tvorbě, a dále využitím složených substantiv.

Téma jsem zvolila proto, že zde mohu využívat znalostí, které jsem získala z nauky o tvoření slov, a že mohu poznávat snahy obrozenců o obohacení slovní zásoby češtiny.

Problematika práce spadá do nauky o tvoření slov, tedy slovotvorby. Středem mého zájmu je jen část slovotvorby týkající se tvoření adjektiv a substantiv skládáním neboli kompozicí. Nejprve si budu všimnout složených adjektiv, provedu jejich třídění podle slovnědruhové příslušnosti komponentů a podle jejich řazení, dále budu sledovat správnost jejich tvoření, ale také jejich využití v textu. Poté se podobným způsobem pokusím roztřídit excerpce získaná substantivní kompozita.

Obecným cílem mé práce je rozšířit alespoň dílčím způsobem znalosti o slovní zásobě v době národního obrození, o struktuře a druzích tvořených adjektivních a substantivních kompozit.

Hlavním materiálovým zdrojem pro mou práci byla excerpce kompozit z děl obrozeneckých autorů – A. J. Puchmajera, J. Jungmanna, J. Lindy, V. Hanky, J. Kollára, K. Vinařického, J. P. Koubka, B. Jablonského a Fr. J. Rubeše. Seznam excerpovaných děl je uveden vzadu v pramenech.

Metodologii jsem převzala z monografie Dušana Šlosara, *Česká kompozita diachronně* (1999), důkladně jsem ji prostudovala a získala přehled o různých typech adjektivních i substantivních kompozit. Tato monografie se stala mým hlavním zdrojem poučení pro poznávání typů kompozit. Šlosarova metoda klasifikace kompozit vychází ze složení komponentů tvořících kompozita, zejména sleduje slovnědruhovou příslušnost obou komponentů, to jest, které slovní druhy se spolu nejčastěji kombinují.

Dílčími úkoly mé práce bylo roztřídit kompozita do jednotlivých skupin podle zvolených hledisek a proniknout do jejich tvoření, poznat principy jejich tvoření, sledovat prostředky k jejich utváření, zda se jich autoři drželi vždy striktně, nebo ne.

Práce je rozdělena do dvou částí. První - teoretická část – obsahuje stručné údaje o životě a tvorbě jednotlivých autorů spolu popisem doby, v níž tvořili, aby byl pohled na období národního obrození ucelený. Dále uvádím teorii o novotaření a obohacování slovní zásoby a zmiňuji se o vývoji prozaického a básnického jazyka do roku 1848. Pro tuto část jsem čerpala informace z Cuřínovy monografie *Vývoj spisovné češtiny* (1985).

Praktická část zpracovává výše zmíněným způsobem materiál získaný excerpcí. Třídím kompozita ze slovotvorného hlediska a na konci každé kapitoly s určitým slovotvorným typem uvádím složeniny, které Jungmannův slovník neuvádí. Pro jména autorů excerpovaných děl užívám v případě potřeby zkratky: Puch, Jun, Lin, Han, Kol, Vin, Kou, Jab a Rub.

K závěrečnému hodnocení patří i grafy, které znázorňují frekvenci jednotlivých typů adjektivních a substantivních kompozit.

1. Charakteristika období, osobnosti, vývoj jazyka

1.1 České národní obrození a osobnosti autorů

Národní obrození je proces, který probíhal zhruba od poslední třetiny 18. století do roku 1848. Jeho hlavním úkolem bylo vzkříšení českého jazyka a dále pak motivovat národ k hlubšímu národnímu cítění. Autoři, jejichž díla jsem excerpovala, patřili k národním buditelům, k představitelům výše zmíněných snah.

Josef Jungmann (narozen 1773 v Hudlicích u Berouna, zemřel 1847 v Praze) patří už do druhé fáze obrození, tzv. ofenzivní, je to období vlastenecké agitace. Jak už jsem řekla v úvodu, zařadila jsem ho na první místo z důvodu jeho důležitosti pro danou dobu.

Jungmann byl jazykovědec, a proto i jeho přístup k obrozeneckým snahám měl základ právě v problematice jazykové. Své programy popsal v článcích *O jazyku českém* (1806), kromě toho se snaží o vytvoření vědy jazykově české, zároveň tvoří jiná jeho díla i součást krásné literatury. Ve *Slovesnosti* (1820, 1845) Jungmann zpracoval první naši učebnici literární teorie, kde vykládá základní pojmy z poetiky a za tím následuje výbor z české literatury. V *Historii literatury české* (1825, 1849) poprvé pojednává o české literatuře z historického hlediska. Nejvíce si cení údajně první periody, kdy vznikala původní literatura, (tj. kdy vznikaly RKZ). Po jejich objevení obhajoval jejich pravost, i když si byl vědom, že půjde zřejmě o podvrhy.

Zasloužil se o založení vědeckého časopisu *Krok*. Skupina obrozenců, jež se kolem něj shromáždila a projevovala se tvůrčím způsobem, se nazývá *Jungmannova básnická a vědecká škola*. Za pomoci této skupiny se mu podařilo vytvořit jeho životní dílo, pětidílný *Česko-německý slovník* (1835-1839), který obsahuje na 120 000 hesel s uvedením jejich významu a použití. Byl jím položen trvalý základ k ustálení české řeči.

Kromě tvorby beletristické se věnoval také překladatelské činnosti. Jeho stěžejními překladovými díly jsou náboženský epos z anglické literatury 17. století *Ztracený ráj* (1811) a povídka francouzského básníka Chateaubrianda *Atala aneb Láska dvou divochů na poušti* (1805), které jsem použila k excerptci. Kromě toho jsem excerpovala jeho soubory překladů, z nichž jsem kromě těchto děl využila i několik

jeho překladů z literatury německé (Goethe –*Herman a Dorothea*), francouzské, částečně i z literatury indické a ruské (*Slovo o pluku Igorově*).¹

Nejstarším autorem je **Antonín Jaroslav Puchmajer**, narozený 1769 v Týně nad Vltavou. Zemřel v Praze roku 1820. Řadí se svou činností do první fáze Národního obrození, která se někdy nazývá obranná. Do této fáze spadají počátky českého divadelnictví, žurnalistiky a básnictví. Nejvýznamnější osobností tohoto období byl Josef Dobrovský. A. J. Puchmajer byl osobností neméně významnou. Shromáždil kolem sebe skupinu umělců, kteří se pokoušeli stejně jako on o obnovu české poezie. Vydávali především sborníky, tzv. almanachy, které obsáhly tvorbu jak soudobých básníků jeho generace (Š. Hněvkovský, V. Nejedlý, J. Jungmann a další), tak z generace starší (F. M. Pelcl, F. J. Vavák), ale i mladší (A. Marek, V. Hanka, V. A. Svoboda).

Mimo básnickou tvorbu se věnoval i jazykovědné činnosti, kterou uplatňoval budováním soustavy jazykových a poetických norem. Do praxe zavádí Dobrovského zásadu, že pro češtinu je vhodnější prozodie sylabotónická. Kromě toho byla pro puchmajerovskou poezii základem poetika klasicistní.

Kromě vlastní tvorby je pro tuto dobu typické překládání z jiných evropských literatur nebo parafráze většinou polských a německých předloh situovaných do českého prostředí.

Do almanachů nejvíce přispíval sám Puchmajer, který chtěl svou tvorbou uspokojit především náročné, literárně vzdělané publikum.

Almanachů vyšlo celkem pět: *Sebrání básní a zpěvů* (1795, 1797) a *Nové básně* (1798, 1802, 1814), ze kterých jsem čerpala pro svou práci. Kromě toho sepsal mluvnici romštiny a také pracoval na druhém dílu slovníku Josefa Dobrovského.

Další autoři patřící do druhé fáze Národního obrození jsou Josef Linda, Václav Hanka a Jan Kollár. **Josef Linda** je z této skupiny nejstarší, narodil se 1789 v Nových Mitrovicích, zemřel 1834 v Praze. Studoval filozofii na univerzitě v Plzni, odkud odešel do Prahy (1812), kde studium dokončil. O čtyři roky později dokončil studium práv a v té době také našel v bytě, který sdílel s jeho přítelem V. Hankou, starou knihu se zápisem *Písně vyšehradské*, první dílo z řady rukopisných padělků, na kterých spolupracoval právě s Hankou.

---

¹ Homolová, K. a kol.: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. ČS, Praha 1982.

Jeho hlavní obživou byla práce v novinách. Stal se po M. V. Krameriovi a před J. K. Tylem hlavní osobností české žurnalistiky té doby. Spolupracoval s Pražskými novinami a od roku 1820 začal redigovat *Vlastenecký zvěstovatel*.

Od roku 1822 pracoval v c.k. knihovně, ale aby se mohl plně věnovat novinařině, této práci zanechal. Stal se také redaktorem *Pražských novin*. Žurnalistická práce byla jeho stěžejní pracovní náplní.

Jsou známy i jeho epické skladby historické, jako byla historická romance *Jiří z Poděbrad*, kromě toho i další básnické skladby *Boží trest* a *Vědomí*. Předpokládá se, že byl spolu s Hankou autorem epiky *Rukopisů královédvorského a zelenohorského*, ale přímé důkazy o jeho autorství nejsou známy, usuzuje se tak podle některých jeho děl. Důkazů o tom, že se jedná o podvrhy, bylo skutečně málo, neboť oba rukopisy byly napsány básnicky velice kvalitně a chyb, kterých se autoři dopustili bylo jen pomálu. Co se týče jeho další epické tvorby, není známa.

Kromě epiky se též věnoval prozaické tvorbě, dokladem toho je *Záře nad pohanstvem aneb Václav a Boleslav* (1818), prozaická skladba, kterou si získal mnohé obdivovatele. Tímto počinem dal Linda češtině první původní dílo básnické prózy, v němž líčí boj křesťanství se slovanskými kulty. Právě Václav zde vystupuje jako symbol křesťanství a Boleslav jako jeho opak. Nakonec je Václav zavražděn a Boleslav přijímá křesťanství. Obdobně usiloval o poetické pojetí dramatu hrou *Jaroslav Šternberk v boji proti Tatarům* (1823), kde opět přejímá historické téma.

Pro svou diplomovou práci jsem použila pouze prozaické dílo *Záře nad pohanstvem*.

Václav Hanka se narodil v Hořiněvsi roku 1791 a zemřel roku 1861 v Praze. Byl český spisovatel a jazykovědec. Jak jsme již řekli, je spolu s J. Lindou považován za údajného spolupadělatele RKZ. Stejně jako Linda studoval u Dobrovského, kde získal odborné vědomosti.

V roce 1819 se stal úředníkem nově otevřeného Muzea království českého, kde působil až do konce svého života. Za svého působení rozšířil jeho sbírky o mnoho cenných rukopisů a tisků. Navíc od roku 1848 začal přednášet na Karlově univerzitě staroslověnštinu a ruštinu.

Jeho záběr byl velmi široký, kromě literární činnosti se věnoval i překladatelství. K těmto překladům patří např. ukázky ze sbírky písní Vuka Karadžiče *Prostonárodní srbská múza do Čech převedená* (1817). Byl také přispěvatelem do Puchmajerových almanachů, kde vyniká jeho tendence ke sbírání starých lidových písní a slovanského folklóru, odkud přejímal některé náměty, básnické obrazy a postupy. Tyto postupy použil i ve svých lyrických verších, které se staly velice oblíbené v letech 1819-1851 pro svou svěžest a lehkost; některé z nich zhudebnil J. V. Tomášek.

Jméno V. Hanky se spojuje především s podvrhy staročeských památek označovaných jako rukopisy. Objevil *Rukopis královédvorský* (zkratka RK), který byl údajně částí velkého sborníku, dále pak *Rukopis zelenohorský* (RZ), údajně nalezený na zámku v Zelené Hoře u Nepomuku. Tento rukopis byl prý anonymně zaslán do sbírky Národního muzea. Až na J. Dobrovského, který přesnými argumenty označil RZ za podvrh, byly tyto rukopisy domácím prostředím i ve slovanských zemích přijaty za pravé. Stále narůstající pochybnosti vedly k velkým sporům o pravost rukopisů, kterou se zabývali vědci od 80. let 19. století. Až zhruba na přelomu století došli k důkazům vedoucím k potvrzení nepravosti, mezi nimi byl např. T. G. Masaryk, J. Goll nebo J. Gebauer. Právě *Rukopis královédvorský* jsem použila pro excerpci ke slovtvorným účelům.

Posledním z této skupiny je **Jan Kollár** (*1793 Mošovce - †1852 Vídeň). Patřil mezi důležité osobnosti Národního obrození. K jeho literární práci patří psaní poezie, roku 1821 vydal sbírku *Básně*, jejichž vydání zajistil Jungmann, který také rozhodl, jaké básně musí být vypuštěny, neboť by je cenzura nenechala vyjít. Tato sbírka měla čtyři části: *Znělky neb sonety*, *Elegie*, *Všelico* a *Nápisy*. Sonety se pro něj stávají vhodnou formou, již zde se objevuje jeho milenka Mína, kterou může opěvovat (erotika byla jeho stěžejní tematikou). Mína se objevuje i ve *Slávy dceři*. Mnoho z těchto básní, zejména znělky, se podařilo otisknout časopisecky, nebo vycházely tajně, např. elegie *Vlastenec*. Ale nejvýznamnějším jeho dílem je *Slávy dcera* (1824), která je rozdělena do pěti zpěvů² označených jmény řek: I. *Sála*, II. *Labe*, *Rén*, *Vltava*, III. *Dunaj*, IV. *Lethe*, V. *Acheron*. Po několikeré úpravě obsahuje skladba 645 znělek. V této skladbě můžeme najít i prvky autobiografické, čerpající z jeho cest. Skladba je silně vlastenecká: básník putuje po slovanském světě (jedná se o putování z německých, původně slovanských

---

² Tato podoba je konečná, nejprve měla *Slávy dcera* pouze tři zpěvy, autor je postupem času doplňoval až na pět zpěvů v roce 1832; v této době obsahovala 615 znělek, které rozšířil až na zmíněných 645.

zemí až do podtatranské oblasti slovenské). Podle vzoru Dantovy *Božské komedie* má také slovanské nebe a peklo, skladba je ve znělkách (vliv Petrarkův) a podobně jako Dante i Petrarka opěvuje Kollár svou milenkou Mínu, kterou idealizuje jako nadpřirozenou bytost, jako strážného anděla všeho Slovanstva, která se vlastně stala dcerou bohyně Slávy. Láska k Míne a ke Slovanům je spojovacím článkem jinak volně seskupených básní.

Kromě básnické tvorby se Kollár věnoval spolu s P. J. Šafaříkem a J. B. Benediktim sbírání slovenských národních písní. Snažil se navrhnout i podobu spisovného jazyka, především jeho hláskovou podobu, a tím ho přiblížit slovenským dialektům pro trvalou funkci společného spisovného jazyka Čechů a Slováků.³ Byl znám tím, že byl proti osamostatnění slovenské řeči, neboť se držel myšlenky, že existuje pouze jeden československý kmen, který by měl používat pouze jeden spisovný jazyk, a sice češtinu, která by přijala prvky slovenského nářečí. Tímto svým postojem se ale pochopitelně dostal do sporu s mladší generací Slováků, především Ludevíta Štúra a jeho stoupenců.⁴

Z jeho tvorby jsem použila výbor z díla nazvaný *Básně* (1981), který obsahuje *Slávy dceru* (pouze její první tři zpěvy), *Znělky a Ódy, elegie a písně*. Poslední skupinou jsou autoři mladší generace, jako byli Karel Vinařický, Jan Pravoslav Koubek, Boleslav Jablonský a František Jaromír Rubeš.

Karel Vinařický (*1803 Slaný - †1869 Praha) patří k osobnostem, které se snažily o rozvoj jazyka a o jeho větší uplatnění ve školách. Působil jako učitel v rodině hraběte Šlika, později byl vysvěcen na kněze.

Jeho tvorba sestávala převážně z tvorby pro děti, především slabikářů, které se hojně ve školách používaly. Stal se velkou osobností našeho školství v 19. století, ale postupem času upadl v zapomnění. Nevěnoval se pouze buditelské a školní práci, ale také archeologii a překladatelské činnosti, překládal převážně římské a řecké klasiky – např. *P. Vergilia Marona Spisy básnické, Aeneida, Zpěvy rolnické, Zpěvy pastýřské* (1851).

Kromě toho se věnoval i vlastní tvorbě básnické, z níž jsem čerpala. Je autorem básnických sbírek *Varito a lyra* (1843) a *Sněmy zvířat* (1841), jež vydal pod

---

³ http://cs.wikipedia.org/wiki/%C4%8Cesk%C3%A9_n%C3%A1rodn%C3%AD_obrozen%C3%AD

⁴ Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 255-280.

pseudonymem K. V. Slanský.⁵ Ve své době byl považován za jednoho z nejvýznamnějších básníků (spolu s V. Štulcem a V. J. Pickem) čtyřicátých let 19. století. *Varito a lyra* je básnickou sbírkou, která se snaží obnovit stará preromantická témata, zejména přírodní idylu.⁶

Věnoval se i tvorbě dramatické. Napsal drama *Jan Slepý* (1847).

Mimo tvorbu literární se jako jeho vrstevníci věnoval novinářské činnosti a uveřejňoval svou tvorbu v různých časopisech té doby, jako např. v *Časopise Českého muzea*, v *Časopise pro katolické duchovenstvo*, v *Květech*, *České včele*, a dalších. Právě *Časopis pro katolické duchovenstvo* sám redigoval.⁷

Excerpovala jsem pouze z děl *Varito a lyra* a *Sněmy zvířat*.

Jan Pravoslav Koubek (*1805 - †1854) se narodil v Blatné, kde také zemřel. Od roku 1839 působil jako profesor českého jazyka a literatury (od roku 1848 i řeči polské) na univerzitě v Praze.

Věnoval se i básnické tvorbě. V roce 1852 vyšla knižně básnická sbírka *Zjevení básníků* (druhá část *Hrobů básníků slovanských*). K jeho dílům patří *Sebrané spisy veršem i prózou* (1857-1859) uspořádané Fr. L. Vorlíčkem, které mají čtyři díly, já jsem čerpala z prvního dílu, který obsahuje tyto části: *Básně příležitostné*, *Hroby básníků slovanských* a dále pak z druhého dílu obsahujícího části *Zříceniny zvíkovské*, *Vykladač znakův panských*, *Tři sestry*, *Krotké znělky* a *Písně, bajky a nápisy*. Roku 1892 vydal povídku ve verších pod názvem *Rokoko*, která byla zařazena do sbírky *Patery knihy plodů básnických*. Další dílo, se kterým jsem pracovala, je heroikomický epos *Básníková cesta do pekel* (2. vydání 1904).⁸

Kromě toho se věnoval i tvorbě novinářské, podobně jako jiní autoři, přispíval do *Pražských novin*, *Čechoslava*, *Květů*, *Jindy a nyní*, *České včely*, *Lumíra* a dalších.⁹

Boleslav Jablonský (*1813 Kardašova Řečice – †1881 Krakov) vlastním jménem Karel Eugen Tupý. Vystudoval gymnázium, poté filozofii. Po studiích vstoupil do mnišského řádu, z něhož v roce 1835 vystoupil. Následující tři roky žil svobodným

---

⁵ <http://www.rvp.cz/clanek/504/824>, 2009-04-09

⁶ Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 354.

⁷ Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 661.

⁸ http://cs.wikisource.org/wiki/Autor:Jan_Pravoslav_Koubek, 2009-04-09

⁹ Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 623.

životem, studoval práva, věnoval se literatuře. Kromě toho hrál v ochotnickém divadle, ale na naléhání rodičů opět vstoupil do kláštera. Stal se knězem a stejně jako jiní obrozenci, převážně z řad kněžstva, se hlásil k příkladu pozdně osvícenského kněze Bernarda Bolzana. Jablonský ale jeho myšlenky uplatňoval pouze staticky, spíše konzervativně.¹⁰

Mimo jiné se věnoval novinářské činnosti, publikoval v mnoha časopisech, některé i redigoval, např. *Květy* (1837-1839), nebo almanach *Vesna* v témže období.¹¹

Jeho dílo se řadí už k počátkům českého romantismu. Proslul milostnými a vlasteneckými básněmi. K jeho počáteční tvorbě se vztahuje básnická sbírka *Písně milosti* z let 1836 a 1837 vydané souborně ve sbírce *Básně* (1841), která navazuje na Kollára, na jeho pokorný obdiv k milostnému ideálu. Jeho základním kompozičním rysem je opakování, či obměňování slov, znamenající ztrátu nebo bolest. Volbou kompozičních prvků, city a autentičností se Jablonský přiblížil máchovské tvorbě založené na romantičnosti, ale na rozdíl od Máchy se nebouřil proti osudu, nýbrž ho přijímá.¹²

Jeho tvorba patřila v té době k vrcholům česky psané lyrické poezie. Napsal mnoho básní, které vydával v letech 1843-1847. Ke své práci jsem použila právě sbírku *Básně* vydanou znovu po jeho smrti v roce 1893.

František Jaromír Rubeš (1814 v Čížkově u Pelhřimova, zemřel 1853 ve Skutči). Byl jedním z obrozeneckých básníků a prozaiků.

Počátky jeho tvorby jsou spojeny od roku 1834 s časopisem *České Květy*. Kromě toho přispíval i do dalších časopisů, jako např. do *Vesny*, *Vlastimila*, *Českých besed* a *Palečka*. Stal se redaktorem humoristického časopisu *Paleček, milovník žertu a pravdy*, který založil se svými přáteli Hajnišem a Filípkem a který se stal základem jeho tvorby, zvláště pak *Deklamovánek*.

Jeho díla začala vycházet již za jeho života a byla veřejností velmi dobře přijímána, někdy byl dokonce nazýván „českým Dickensem“. Nejoblíbenější byly jeho humoresky, které vycházely často, naposledy v Národní knihovně (1960) s doslovem M. Řepkové. Nejslavnějším dílem se stala humoreska *Pan Amanuensis na venku aneb*

---

¹⁰ Homolová, K. a kol.: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. ČS, Praha, 1982.

¹¹ Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 616.

¹² Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 352.

Putování za novelou (1842), která se dočkala mnoha vydání. Za jeho života vyšlo ještě několik povídek a povídkových souborů: *Harfenice. Obrázky ze života* (1844), *Povídky, obrazy ze života, národní pověsti a báčorky* (1. sv. 1847). Kromě toho napsal i povídky: *Ostří hoši a jiné povídky*, humoresky a je také autorem divadelní hry.¹³

Deklamovánky přebral podle Klicpery, byly to skladby určené k přednášení při společenské zábavě. Nejčastějším prvkem v nich byla vlastenecká agitace, radosti života a humorný pohled na svět, hlavně se zaměřovaly na vztahy mezi muži a ženami.¹⁴

Pro svou práci jsem excerpovala humoresku *Pan Amanuensis na venku, Ostří hoši a jiné povídky* a jeho sebrané práce vydané pod názvem *Spisy*, které obsahují převážně jeho deklamovánky.

1.2 Josef Jungmann. Obohacování slovní zásoby

V čele druhé obrozenecké generace stál Josef Jungmann, který byl ve své době činitelem rozhodujícím. Na rozdíl od Dobrovského věřil Jungmann tomu, že je možná obnova českého jazyka i národa a jejich další rozvoj. Dobrovský věřil, že poněmčování české školy a nedostatek inteligence nedovolí, aby se český jazyk povznesl na úroveň zlatého věku. Tento názor zastávali i jiní, dokonce i Jungmann o svém názoru ve dvacátých letech pochyboval. Však také už před tím, roku 1803 a 1806, odsuzoval v *Rozmlouvání o jazyku českém* němčící Čechy, kteří své odrodilství vydávali za kosmopolitismus. Vše, čím se Jungmann zabýval, mělo jediný cíl, a sice, aby vlast „nepošla“, nebo aspoň aby nezhynula za života přítomné generace. V tomto díle se Jungmann zabýval především vesnicí, o měšťě nemluvil, protože za jádro národa považoval sedláka. Na začátku uvedl Jungmann výklad, kde dává do protikladu češtinu a němčinu. Je to podle něj stejný protiklad jako poddaní, chudáci a bohatí, páni. Po těchto úvahách dospěl k názoru, že je třeba národ z tohoto úpadku vyvést, považoval to za ponižující. Podle Jungmanna má vzdělaný Čech psát česky, tedy jazykem poddaných.

Podobně smýšlejícími byli i jiní. Jedním z nich byl například i Matěj Josef Sychra v knize *Versuch einer böhmischen Phraseologie* (1823), jejíž obsah je nápomocen těm, kteří studovali v německých školách a zapoměli rozumět češtině.

---

¹³ Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960, str. 645.

¹⁴ Homolová, K. a kol.: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. ČS, Praha, 1982.

Není určena pouze začátečníkům, ale i pokročilejším, prý těm, kteří nemají čas ani chuť se v češtině zdokonalovat. Obsahuje mnoho dokladů z lidového prostředí a z Veleslavína a jiných humanistických spisovatelů. Obsahuje také mnoho českých rčení, ale i obrazná pojmenování, dokonce i někdy vulgární.

Jungmann si uvědomoval, že pokud se má čeština užívat pro všechny obory i pro vědu, je nutné, aby byla řádně diferencovaná, aby se obohatila její slovní zásoba. Byl si vědom, pokud šlo o odbornou literaturu, že česká terminologie je velice chudá a bude nutné ji rozšířit, s čímž začali mladí už na počátku 19. století.

Už v letech 1810-1818 začali přírodovědci a překladatelé vytvářet vědeckou terminologii, mezi nimi byli i bratři Preslové, Jan Svatopluk a Karel Bořivoj. Pouze Jan Svatopluk zůstal u terminologie, kterou vytvářel podle základů stanovených Dobrovským. Jeho rádcem byl právě Jungmann.

Pramenem a vzorem pro tvorbu nových slov se jim staly stará čeština, česká nářečí, slovanské jazyky, kalky (doslovné překlady cizích termínů), ale pokoušeli se i o tvoření nových slov. V dnešní době věda nezná mnoho nářečních slov, ale co se týče slavismů, těch je v naší terminologii mnoho, neboť v té době byly polština a ruština značně vyspělé jazyky, a dále také proto, že slovanské jazyky jsou nám velmi blízké. Za obrození byly slovanské jazyky považovány dokonce za tak blízké, že podle Pelcla bylo možné dojít s nimi až na „hranice tatarské“. Kromě bratří Preslů tvořil terminologii sám Jungmann, dále pak jeho žák Antonín Marek, bratr Antonín Jungmann, František Palacký, Vojtěch Sedláček a další. Pro odbornou terminologii je nejlépe prozkoumaný přínos Preslův. Z Preslovy terminologie jsou to např. *durman*, *laskavec*, *mochna*, *sněžěnka*, *tařice* atd. Ujaly se názvy *dusík*, *kyslík*, *uhlík*, *vodík*; *prvohory*, *rula*, *zeměkoule*... kromě toho chemická terminologie s příponami *-ný*, *-natý*, *-itý*,...

Z Jungmanových termínů jsou známy například *jméno přídavné*, *přídavné*, dále synonyma *blahozvučnost*, *dobrozvučnost*, *libozvučnost*.

Toto období tvoření termínů skončilo až v polovině 19. století *Německo-českým slovníkem vědeckého názvosloví* (1853), zpracovaným za redakčního vedení Pavla Josefa Šafaříka jako pomůcka pro školy. Téhož roku vyšla podobná příručka pod vedením K. J. Erbena *Juridisch-politische Terminologii für die slavischen Sprachen Österreichs*.

Hlavními zásadami, kterých se autoři slov drželi, byly u Dobrovského starý jazyk a ústrojnost, u Jungmanna a Palackého ústrojnost a analogie. Ta slova, kterým analogie chyběla, Palacký s Jungmannem odmítali.

Za obrození se objevily některé přípony vzácné nebo již mrtvé, takovou byla např. *-ýš (-ejš)*, původně znamenala nositele vlastnosti, ale za obrození se stala také příponou činitelskou: *skokejš, kroužejš*. Mnoho slov s takovými příponami se do nové doby nedochovalo. Preslových novotvarů bylo napočítáno asi 1400, ale dodnes se dochovala asi jen třetina.

Velkou skupinou, jak jsme už uvedli, byly slavismy, a právě proto, že slovanské jazyky byly a jsou považovány za nářečí jednoho slovanského jazyka, je těžké zjistit, zda jde o výpůjčku. V češtině je mnoho slov přejatých z ruštiny (*blahý, bol, děva, jařmo, nápěv*), z polštiny (*podmět, obřad, ohon, vděk*), ze slovenštiny (*shon, zboj, zkus*). Jak je vidět, slova nejsou přejata mechanicky, ale jsou upravována podle potřeb českého jazyka.

Vrcholem snahy obrozenců byl Jungmannův pětidílný *Slovník česko-německý*, ve kterém byla shrnuta česká slovní zásoba. Vycházel v letech 1834-1839, ale materiál Jungmann shromažďoval už od roku 1800. Jeho úsilí vycházelo především z přesvědčení, že slovník je jednou z nutností pro vzdělaného člověka. Přesto ale jeho slovník nebyl ještě normativní, nýbrž pouze informativní. Nejčastějšími prameny byly Veleslavínovy slovníky, Dobrovský a úzus, přesto ale neodsuzoval ani jiné prameny. Mimo to častým pramenem byl i polský slovník Samuela Bogumila Lindeho, proto i mnoho slov pochází právě z polštiny.

Jungmann se stal ve své době velkou autoritou, v koncepci slovníku se nedržel všech zásad Dobrovského. Jungmann pečoval především o jazyk spisovný, podle něj „jazyk písemní“. Bojoval proti pronikání běžně mluveného jazyka do jazyka psaného, protože psaný jazyk má být závazný a jednotný.

Zabýval se také funkční diferenciací jazyka na styl prostý, prostřední a vysoký. Rozlišoval prózu, poezii a řečnictví.

Na začátku Jungmannovy éry se u všech vlastenců projevoval purismus¹⁵, který byl zaměřen především proti německým slovům, ale pouze proti některým, ta starší byla

---

¹⁵ I Jungmann byl zastáncem purismu, ale později od něj upouštěl.

ponechána, tím navazovali hlavně na dobu baroka. (Sám Jungmann baroko jako dobu neoceňoval, ale vážil si některých gramatiků, zvláště V. J. Rosy).

Jungmannovy názory byly většinou kladně přijímány, ale našli se i odpůrci. Zejména, když začaly spory o prozodii. Vypukly po vydání spisu vlastenců Fr. Palackého a P. J. Šafaříka *Počátkové českého básnictví, obzvláště prosodie* (1818). Stáli zde proti sobě zastánci časoměrné prosodie, mezi nimi i Jungmann, a zastánci prozodie sylabotónické.

Odpůrci Jungmannových názorů byli například přímí žáci Dobrovského Puchmajer, dále pak Jan Nejedlý a na Slovensku Jiří Palkovič, kteří vystupovali proti obohacování slovní zásoby. Dále kritizovali Jungmannovu propagaci analogického pravopisu, kterým prý chtěl češtinu přiblížit ruštině a vytvořit jednotný jazyk slovanský. Jungmann v mnohém musel hodně přetřpět a o mnohém pomlčet, proto si také vysloužil přívlastek „tichý génius“.

Jungmannovy snahy mohly být narušeny postupem času přílišným novotařením, tvořením slov bez základních gramatických znalostí. Mnohdy musel Jungmann spolu s Dobrovským proti takovýmto snahám zakročít. Až Dobrovský konstatoval, že takovéto snahy nepoučených jednotlivců vedou k anarchii a k jazykovému zmatku.

Dokonce někdy Jungmann i jiní museli bránit některým ve schválnostech. Například i Kollárovi vytykali některé hláskoslovné novoty. Jungmann s Dobrovským čelili i takzvaným moravským separatistům, jako byli František Trnka a Vincenc Žák, kteří používali jazyk, do něhož vkládali mnoho nejednotných rysů ze slovenského jazyka a z moravských nářečí. Dokonce používali prvky staré, nebo dokonce vymyšlené. Trnka vydal i učebnici této „reformované“ češtiny.

Ve čtyřicátých letech 19. století se odůvodňoval i boj za osamostatnění slovenského spisovného jazyka. Jednotu zastávali především slovenští katolíci, kteří používali jako bohoslužebný jazyk „bibličtinu“, avšak bez výrazných znaků českých ř, ou a jiných. Naproti tomu čeští vlastenci odmítali Bernoláka, na nějž se dívali podobě jako na moravské separatisty, že chce do literatury zavést jeden z českých dialektů, nitrančinu.

Odpor proti vzniku spisovné slovenštiny se dá vysvětlit názory na poměr obou jazyků, protože slovenština byla chápána jako nářečí české. Tento názor zastával Jungmann už od počátku století. Roku 1813 spolu s Polákem Lindem a se Slovincem

Kopitarem chtěl Jungmann vytvořit alespoň pro rakouské Slované jeden společný pravopis. Avšak jeho původní myšlenka byla, aby Slované užívali jednoho společného jazyka, je jedno jakého. Na počátku třicátých let zastával názor, že základem tohoto jazyka by mohla být ruština. Tento názor padl na konci Jungmannova života kvůli Havlíčkovi, který roku 1845 prohlásil, že Slované nejsou jeden národ, a seznamoval Čechy s utlačovatelskými carskými metodami.¹⁶

1.3 Vývoj jazyka prózy a poezie do roku 1848

Na počátku navazovalo české básnictví na barokní poezii 17. a 18. století. Nejlépe to vidíme v almanaších V. Tháma z konce 18. století. Kromě Tháma do almanachů přispívali i jiní obrozenci, kteří považovali básnictví spíše za jejich povinnost vlasteneckou než za věc básnického talentu. Dobře je to vidět na Thámově rekonstrukci Kadlinského básně *Zdoroslavíček*, kde upravil hláskovou stavbu slov podle novějších pravidel. Naproti tomu v dílech autorů shromážděných kolem Tháma zůstávají jevy, které ze *Zdoroslavíčka* odstranil. Jejich jazyk je prostý, protože nevědí nic o českém přízvuku. Nepřebírají původní lehkost, tvoří pod vlivem sylabického systému. Hlavní důraz kladou na funkci sdělovací.

Následuje tzv. první novočeská básnická škola, představovaná jmény *Antonín Jaroslav Puchmajer*, *Jan Nejedlý*, *Šebestián Hněvkovský*, *Josef Miroslav Rautenkranc* aj. Tito básníci znají Dobrovského normy, ale neřídí se jimi. Byli to většinou autoři, kteří nesouhlasili s Jungmannovými názory, i když také někdy z nutnosti slavismy přebírají. Puchmajerovci znají český přízvuk a na základě toho pracují se střídáním přízvučných a nepřízvučných slabik; tím dospěli k názoru, že pro češtinu je vhodný rytmus trochejský. Proto si vybírali pro své básně dvouslabičná slova, kterých je v jejich básních většina, důsledkem pak je určitá monotónnost.

Pro poznání tehdejšího rýmování, ale i slovní zásoby se pokládá za základní Puchmajerův *Rýmovník* vydaný čtyři roky po jeho smrti.

Po puchmajerovské generaci, která přejímala nová slova, jen když je nutně potřebovala, přichází skupina druhá, tzv. jungmannovská. Ta se snažila o novotaření

---

¹⁶ Cuřín, F., *Vývoj spisovné češtiny*. Praha, SPN 1985, str. 82-90.

určené k básnickým účelům. Především si oblíbili tvorbu složených adjektiv. Často spojovali slova zdánlivě nespojitelná, proto je mnohdy nesnadné rozpoznat jejich přesný význam. Působily na ně různé vlivy, jak cizí, tak domácí. Od dvacátých let 19. stol. se tyto složeniny objevují téměř u všech autorů (Poláka, Marka, Lindy, Kollára, Palackého, Čelakovského, Kamarýta, Vinařického a dalších). Toto skládání, jak můžeme vidět, bylo libovolné, proto ani Jungmannův slovník všechna tato slova neobsáhl. Byla tato slova velice oblíbená, proto se objevují i v dílech dramatických, ale na druhou stranu tím byla narušována jejich sdělná hodnota.

Jedním z nejméně výraznějších protichůdců puchmajerovců byl Matěj Milota Zdirad Polák. Vyhybal se rytmické jednotvárnosti, jako tomu bylo u puchmajerovců. Volil spíše slova trojslabičná a čtyřslabičná (na rozdíl od jednoslabičných a dvojslabičných slov puchmajerovské generace). V této tendenci pokračoval i Josef Linda. V této době vznikají RKZ, které dobře dokládají stav slovní zásoby té doby.

Koncem dvacátých a ve třicátých letech 19. stol. vlna novotaření opadá, skládání už nebylo ničím novým, proto nebylo už tak hojné. Představitelem tohoto období se stal Karel Hynek Mácha. Jeho tvorba byla určité novum, je v ní důraz na zvukosled, na střídání hlásek, na větné kadence. Tyto postupy vypadají jako zdůraznění formy.

Poté, co byly národní snahy úspěšné, začal se vytvářet básnický jazyk, který se ale u Poláka, Lindy a zvláště Novotného zcela odtrhl od jazyka lidového. Mění se i tematický okruh, Jungmann překládá básnickou fikci *Atalu*, Polák oslavuje krásu přírody, zatímco Linda a Novotný utíkají do minulosti (*Záře nad pohanstvem*, *Oběť*).

Někteří Jungmannovi žáci, ať už přímí nebo nepřímí, se ve dvacátých letech vrací k tématům lidovým. F. L. Čelakovský sbíral lidovou poezii, J. K. Tyl měl přímo národní program a i Máchovi *Cikáni* a *Márinka* mají k lidové tematice blízko.

Josef Kajetán Tyl vystupoval téměř jako teoretik této doby. Jeho hlavním požadavkem bylo, aby jazyk spisovný a literární byl srozumitelný a aby byl jazyk básnický opět lehký, nenucený a přirozený. Z jeho děl jsou nejpřínosnější především divadelní hry, ve kterých upřednostňoval jazyk spisovný, a to i ve veselohrách. Tylovo dílo je, dalo by se říci schizofrenní, neboť v jeho historických povídkách a dramatech se uplatňují nejvíce slova archaická, ale jeho druhá tvář je naopak současná.

Před rokem 1848 začali vystupovat autoři, jako byla *Božena Němcová* a *Karel Havlíček Borovský*. Němcová stála na straně Tylově už od svých počátků, kdy se

nejvíce opírala o jazyk lidový, nářečně dochovaný, jak jej znala z doby pobytu v Domažlicích. Nářeční prvky používala i v díle *Babička*, kde se objevuje náhodské a dobrušské nářečí, z čehož Havránek usuzuje, že si odtud Němcová svou znalost českého jazyka přinesla. Ne, jak se domnívali jiní, že se Němcová musela český jazyk učit. Stejně jako Tyl a Havlíček, tak i Němcová opírala svou tvorbu o živý lidový jazyk.

Podobný styl bychom našli i u Karla Havlíčka Borovského. Už za svého příchodu do Prahy (v osmnácti letech) měl Havlíček připravený program, jak národ pozvednout nejen po stránce literární, ale i po stránce kulturní a politické. Programem jeho práce se stalo sepětí lidovosti a současnosti. Tento program se projevoval v celé jeho tvorbě jak básnické, epické, tak novinářské. Nový odlehčený styl použil už v *Obrazech z Rus*. Spolu s Tylem vytvářel Havlíček první publicistický styl v české literatuře. Takovýto styl bez dlouhých souvětí, s novými, působivými slovy, s kontaktovémi prostředky atd. používal v následující době například Jan Neruda.¹⁷

---

¹⁷ Cuřín, F., *Vývoj spisovné češtiny*. Praha, SPN 1985, str. 92-98.

2.1 Adjektivní kompozita v dílech obrozenských autorů

2.1.1 Adjektivní kompozita skladu A-K-S

Tento typ kompozit je jeden z nejpůvodnějších. Mají funkci *bahuvrihi*, tzn. vyjadřují vlastnost vyznačovanou rysem pojmenovaným oběma základy jmenovanými v kompozitu. Tento druh se vyskytoval už v praslovanštině, dokladem toho jsou útvary, které se vyskytují v mnoha slovanských jazycích. Např. české *černovlasý*, slovin. *črnolas...* Zřejmě již v praslovanské době se u těchto kompozit uplatňoval postup kompozičně-derivační, což dokazují společné formace typu čes. *suchopárný*, slovin. *suhoparen ...*

Tento typ kompozit byl zřejmě východiskem pro vznik substantivních kompozit, které mají stejný typ složení.

Ve staré češtině se tento typ vyskytoval velmi hojně, o čemž nás přesvědčí velký repertoár předních členů jako *bělo-*, *cuzo-*, *dlúho-*, *dobro-*, *draho-*, *holo-*, *jino-*, *křivo-*, *lehko-*, *malo-*, *milo-*, *novo-*, *ostro-*, *pravo-*, *prasto-*, *prvo-*, *rovno-*, *slepo-*, *staro-*, *sucho-*, *svato-*, *tvrd-*, *veliko-*, *vysoko-*, *zlato-*, *zlo-* ... Tyto základy jsou vesměs primární, některé členy, které mají jinou povahu, znamenají širší produktivitu: *brlo(oký)*, *lstivo(hledný)*...

Konektem zůstalo dodnes pouze *-o-* typu např. *(křivo)nohý*, *(črno)vlasý*, *(tvrd)hlavý* aj. a zadní členy mají buď pouhou morfologickou charakteristiku (viz předchozí příklady). V takovém případě zadní člen pojmenovává většinou konkrétní substantivum, nejčastěji část těla. Většinou se však uplatňuje postup kompozičně-derivační, při němž se k zadnímu členu připojuje sufix *-ný*. Zadními členy se stávají většinou abstrakta, zčásti již odvozená, což svědčí o jejich hojné tvorbě a uplatnění *(veliko)mocný*, *(dobro)volný*, *(zlo)pověstný* atd.).

Dalším obdobím je tzv. střední doba a ta tuto produktivitu téměř nepotvrzuje, neboť ve slovnících se vyskytují takové typy jen spoře. Např. Velešlavinův slovník udává adjektiva typu *(plosko)nohý*, *(plesko)nosý*, u Komenského se setkáváme s typem *(křivo)krký*, nebo *(tvrd)čelný*. Zatímco u těchto autorů nejsou adjektiva tohoto typu tak četná, ve slovníku Dobrovského, který se opírá o živý úzus, jich najdeme nepřeberné

množství. Produktivnost tohoto typu dokládá i slovník Jungmannův, s nímž konfrontuji excerpovaná adjektiva.

V nové češtině se tento typ vyskytuje poměrně hojně, což ukazují přední členy, které bývají často substantivními základy. Se zadními členy bývají spojeny pomocí běžných konektů. Tyto přední členy však neoznačují substanci o sobě, ale statický příznak plynoucí z její kvality. Významově se zde jedná o složení komponentů A-K-S i přes to, že vykazují skladbu S-K-S, kde se objevuje adjektivní sufix, nebo je opatřen adjektivní morfologickou charakteristikou. Ve staré češtině byla takováto adjektiva pouze umělými útvary objevujícími se v Klaretově slovníku. Např. *čaponosý, kalokrevný, středozemní...* apod.

Jejich produktivita se zvyšuje díky Jungmannově generaci, kdy se mnoho výrazů tohoto typu kodifikovalo. Např. *blanokřídlý, růžokvětý, železorudný...*

Mnoho adjektiv má v současné době složení A-K-S a u zadních členů se neobjevuje sufix: *úzkohrdlý, přímočarý, šedovousý ...* Při postupu kompozičně-sufixálním se uplatňuje sufix *-ný*: *stálobarevný, drahocenný, plnohodnotný ...* Dalším sufixem je *-ový*: *celokovový, vysokonapěťový, úzkoprofilový...* Dále se u cizích adjektiv objevuje sufix *-ní*: *vysokofrekvenční* (srov. Šlosar .1999, s. 54-55).

Většina nových adjektiv dnes vzniká nejen pro potřeby terminologie, ale i spontánně v běžném jazyce (*stejnomený, rovnoprávný, plnoletý...*).

Tento typ je bezesporu nejproduktivnější v současné češtině. Je jen omezen možnostmi adjektivních předních členů, kde se uplatňují především primární základy, nebo jen v malé míře základy nesubstantivní. Produktivita je také podporována rozšiřujícími se možnostmi zadních členů, kde jsou jak členy derivované, tak členy přejaté.¹⁸

Zastoupení tohoto typu je četné i u autorů, z jejichž děl jsem excerpovala. Autory a slova řadím chronologicky podle data jejich narození.

Autorem mnohých překladů a děl usilujících o obohacení české slovní zásoby je **Josef Jungmann**. Z jeho děl jsem k excerpci využila překlady *Attala /A/* (1805), *Hermann a Dorotea /HD/*, *Ztracený ráj /ZR/* (1811), několik menších překladů

---

¹⁸ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 53-55.

z německé a francouzské literatury a zprostředkovaně také z indické literatury. U Jungmanna se setkáváme s adjektivy s nulovým sufixem, kde využívá stejných předních členů, konektu -o- a k tomu přidává jiný zadní člen:

bělo-: *bělovltný koberec* /A/, *bělozubá ústa* /překlady z indické lit./;

bystro- : *bystrooký duch* / já /Timon a nevlídník/, *bystrozraký Lyneus* /Timon/;

černo- : *černomraké kotouče* /ZR/, *černorouchá noc* /ZR/;

dlouho- : *dlohokrké dělo* /ZR/, *dlohonohý pavouk* /Umrlčí tanec – Goethe/,
dlohověký cypřiš /A/;

orlo-: *orlokřídle vítězství* /ZR/;

pěkno-: *pěknokřídla lopatka* /ZR/, *pěknořadé stromoví* /Z antologie řecké/;

rudo-: *rudokřídly hrom* /ZR/;

rychlo-: *rychlokřídly cherub* / já /Timon/, *rychlonožý kůň* /HD/, *rychloperý strach* /ZR/;

vysoko-: *vysokosklepý most* /ZR/;

zlato-: *zlatolící ovoce* /ZR/;

Opět můžeme najít adjektiva, kde druhý člen je rozšířen sufixem *-ný*, nebo *-ní*:

cizo-: *cizokrajná slavnost* 3x /A/;

černo-: *černokrevná žíla* /ZR/;

daleko: *dalekomocné tnutí*, *dalekostinná noc*

dobro-: *dobrovolná služba* / výplata /ZR/;

husto-: *hustostinný ústup* 2x /ZR/;

lehko-: *lehkozbrojní zvědové* /ZR/;

libo-: *libohlasná harfa* /ZR/, *libozvučné varhany* 3x /ZR/;

malo-: *malomocný sluha* /ZR/;

milo-: *milosrdný bůh* (je to starší kalk podle lat. *misericors*, bylo již ve stsl.; GSS, II., s. 361);

pokojno-: *pokojnomyslná smělost* /Tankred – tragedie, z franc./;

prosto-: *prostosrdečná děva* /Trojí způsob – Voltaire/;

přešlechtilo-: přešlechtilocitný mládenec /HD/;

rovno-: rovnonoční vítr 3x /ZR/;

staro-: staromezný frát /ZR/;

středo-: středovětrné prostranství 2x /ZR/;

těžko-: připojujeme sekundární odvozeninu *těžkomyslnost* /A/ ze složeného adjektiva *těžkomyslný*;

velko-: velkomocný syn, velkomyslný syn / tvor /ZR/;

zlato-: zlatoplodné štěpnice /Píseň o zvonu – Schiller/, zlatostrunné housle /ZR/;

Jun vytvořil i několik kompozit skladu S-K-S: *hrůzohřmotný hrom* /Timon/, *květovrchý strom* /ZR/.

Z díla **Antonína Jaroslava Puchmajera** jsem vybrala jeden z jeho *Almanachů* (almanachů bylo celkem pět *Sebrání básní a zpěvů* – 1795, 1797, *Nové básně* – 1798, 1802, 1814) . Jeho dílo bylo na kompozita velmi bohaté, kromě adjektivních kompozit jsem zde našla i mnoho kompozit substantivních, ale těm se budu věnovat až později. Co se týče složených adjektiv typu A-K-S, objevila jsem v díle jak adjektiva s nulovým sufixem, tak se sufixem *-ný*, dále pak i adjektiva složení S-K-S. Puch používá téměř stejné přední členy. Opět využívá konektu *-o-*, který je pro češtinu typický. Nevyskytuje se zde žádné adjektivní kompozitum se sufixem *-ný*, pouze kompozita s nulovým sufixem.

bělo-: bělohubá nymfa, bělorouné ovce;

černo-: černohlavé děvče, černooká Loli;

křivo-: křivotoký potok;

modro-: modrooké děvče/mládenec;

pěkno-: pěknooká Venuše, pěknoperý doupnáč.

Kompozita skladu S-K-S: *květo-* : květohlavý máj; *věko-* : věkoletý harampádí.

V díle **Josefa Lindy** *Záře nad pohanstvem* (1818) jsem našla podobná adjektiva, některá z nich měla zadní člen se sufixem **-ný**, zatímco některá mají sufix niulový. Linda používá podobné nebo stejné přední členy jako ostatní autoři např: *bělo-*, *cizo-*, *libo-*.

Adjektivní kompozita se zadním členem bezsufixálním:

bělo-: *bělohlavá rodina, bělorouché dívky*;

daleko-: *dalekozraké oko*;

dávno-: *dávnověký vojvoda*;

modro-: *modrooká dívka/bohyně*;

staro-: *starověký meč*;

stříbro-: *stříbrovlasý stařec*;

temno- : *temnovlasý mládenec*;

zeleno : *zelenovlasé bohyně*;

zlato-: *zlatohlavý orel*;

Několik kompozit má zadní člen se sufixem **-ný**:

cizo- : *cizokrajné víno*;

libo- : *libozvučná hustarina 3x*;

plno- : *plnozvučný zpěv*;

stejno-: *stejnohlasný zpěv*.

Dalším autorem je **Václav Hanka**. Použila jsem jeho dílo *Rukopis královedvorský* (1843). Zde se objevují slova s nulovým sufixem typu: *jarohlavý tur*, *zlatopieská glína*. Skladbu S-K-S spíše vykazují doklady *strebropěná voda*. U Hanky se ještě objevují adjektiva dotvořená sufixem **-ný**: *jinojazyčný rukopis*.

Všechna tato adjektiva jsou vytvořena podle vzoru A-K-S, tj. přední člen adjektivní – konekt *-o-* a zadní člen substantivní.

Jan Kollár jako autor *Slávy dcery* /SD/ (1824) a *Znělek* /Z/ (1821) využil adjektivních kompozit také v hojně míře. Rovněž u Kollára sledujeme podobný repertoár předních členů a zadních členů kompozit s nulovým sufixem. Některá adjektiva jsou užívána opakovaně, např. *dlouhověký*.

černo-: *černošatý dům* /Z/;

dávno-: *dávnověký bůh* /SD/;

dlouho- : *dlouhověký trůn* /SD/;

jasno-: *jasnočelá matka* /Z/;

krásno-: *krásnohlasý jazyk* /SD/;

pěkno-: *pěknobřichá sokyně* /Z/, *pěknošaté krásky* /Z/;

rychlo-: *rychloskoké stádo* /Z/;

skoupo-: *skoupozvuký Slovan 2x* /Z/;

stříbro-: *stříbrotoká Sála* /Z/;

velko-: *velkooké slunce* /Z/;

zlato-: *zlatoústý slavík* /Z/, *zlatolistá palma* /SD/;

U **Kollára** jsem našla pouze tři složená adjektiva se zadním členem rozšířeným o sufix *-ný*: *novostrunné varyto* /SD/, *staroslavná arkána*; *zlatoněžný Kreml* /SD/. (JgS, díl II., K-O, s. 664 – *něha*=přejímka z ruštiny).

Kromě těchto dvou typů u něj nalezneme typ S-K-S: *hromojizvá hlava* /Z/, *hvězdovlasý měsíc* /SD/, *květorouchá Zala* /SD/, *nebeoké kvítky* /Z/ a *růžokvětá líčka* /SD/.

Další autor **Karel Vinařický** má ve svých dílech *Varito a lyra* (1843) a *Sněmy zvířat* velké množství kompozit, ale více je kompozit substantivních. Např. ve *Varitu a lyře* jsem žádná adjektivní kompozita nenašla, proto se budu zabývat pouze adjektivy z díla *Sněmy zvířat*.

Opět se zde objevují adjektivní typy, které už jsem excerpovala u předchozích autorů: *libohlasý*, *zlopověstný*. Nejčastějším konexem je opět *-o-*, přední členy se také opakují. Několik slov je dokladem terminologického popisu živočichů: *ostroprstý*, *ostrozraký*, *vzácnosrstý* ... apod.

a) typ bezsufixální:

libohlasá zpěvkyně, ostroprstý krtek, ostrozraký rys, prostoduchý našinec, rychlonozí páni, velkoduchý lev, vzácnosrstý bobr;

b) se sufixy **-ný**, **-ní**: *hrdopyšná kostra, plnozvučná harmonie, stejnoprávní zvíře, zlopověstné jméno.*

Díla **Jana Pravoslava Koubka** nebyla na kompozita bohatá, proto jsem musela projít více skladeb: *Rokoko /R/, Básníková cesta do pekel /B/, Zříceniny zvíkovské /ZZ/, Krotké znělky/K/, Tři sestry /T/, Písně, bajky a nápisy /PBN/, Vykladač znakův panských /V/, Básně příležitost /BP/, Hroby básníků slovanských /H/.*

U Koubka se některá kompozita a jejich přední členy opakují např. *černo-*, *libo-*, *modro-*, např. *libozvučný, modrooký, rychlonohý, skoupozvuký.*

a) Zadní člen s nulovým sufixem najdeme u kompozit:

bledo-: *bledolící luna /H/;*

černo-: *černoooké krasavice /B/, černobrívaja děva /BP/;*

krátko-: *krátkozraká zřítelnice /H/;*

modro-: *modrooká krása /B/;*

plosko-: *ploskonosý zmrzlík /B/;*

ruso-: *rusovlasá slečna /T/;*

rychlo-: *rychlonohá spřež /ZZ/;*

skoupo-: *skoupozvuký Slovan /T/;*

staro-: *starověká památka /T/;*

stříbro-: *stříbrovlasý kmet /BP/;*

b) V básnických skladbách Koubkových jsem objevila také kompozita se sufixem **-ný**:

draho- : *drahocenná mast /H/, drahocenná vlast / víra /BP/, drahocenná slečna /T/;*

hodno-: *hodnověrná kronika /B/;*

jinno-: *jinotvárná národnost /ZZ/;* (JgS nemá);

lepo-: *lepomravný druh /BP/; lepotvárná děva /B/, lepotvárné dítě /T/;*

libo-: *libořečná výmluvnost* /T/; *libozvučná znělka* /K/; - mohly by být i u adj. se zadním čl. deverbálním;

malo-: *malomocný vnuk* /H/;

novo- : *novočasný Prometheus* /H/;

pravo-: *pravoslavný hovor* /BP/, *pravověrná láska* /H/;

prasto-: *prostosrdečný úsměv* /H/;

prasto- : *prostodušná přímost* /T/;

spanilo-: *spanilodušný pilnáček* /BP/;

staro-: *staroslavský hrad / vlast* /T/, *staroslavský chrám / město* /V/;

světo-: *světozorný zrak* /H/; - není v JgS

trpko-: *trpkoovocná haluza* /Spisovatel a recenzenti/;

velko-: *velkomocný panovník* /BP/, *velkomocná sláva* /T/.

c) Kromě toho jsou zde také adjektivní kompozita se zadním členem odvozeným sufixem *-ský*:

cizo-: *cizopanská chrtice / vzor* /T/;

černo-: *černohorské kníže* /Z/;

kozy-: *kozobradská čeled'* /R/;

směšno-: *směšnohrdinský epos* /B/;

svato-: *svatohorská rodička* /R/, *svatováclavský zpěv* /ZZ/;

Dalším autorem je **Boleslav Jablonský**. V jeho *Básních* (1893) jsem našla poměrně vysoké zastoupení kompozit různého typu. Některá kompozita se i opakují např. *stříbrozvuká struna*, *stříbrozvuký zvon*.

a) Ke kompozitům s nulovým sufixem patří: *libozvuký jásot*, *modrooké děvče*, *ostrodrápý orel*, *outloboké děvče*, *smutnozvučná harfa*, *stejnoduší druhové*, *stříbrovlasá luna*, *stříbrozvuký zvon*, *stříbrozvuká struna*, *šedověké město*, *zlatohlavý obr*, *zlatovlasý obr*.

b) Můžeme u něj nalézt i několik kompozit se sufixem *-ný*: *bělotvárná lilie* (JgS, díl I., s. 93 má *bělotvárný*), *dobrolidná víska*, *krutohněvná řeč*, *libozvučná varyta*, *milokrásná tvář*, *tichohrůzné znění*, *zlopověstný bezbožník*. Jak jsme se dověděli, existují i kompozita typu S-K-S, která spadají do této skupiny, a ta se objevují i zde u Jablonského: *květorouchá jabloň*, *medožízná včela* (Jung, díl V., s. 861 má adjektivum *žizný* ve význ. „plodný“; odvozeno patrně od stč. *žizn*).

Autor **František Jaromír Rubeš** používal ve svých prózách a poezii kompozita poměrně často. Excerptovala jsem několik jeho děl, proto se jim budu věnovat postupně, s řazením podle abecedy. Prvním dílem je *Ostří hoši a jiné povídky* /OH/, druhým *Pan Amanuensis na venku aneb putování za novelou* /PA/ (1842) a posledním, ze kterého jsem čerpala, jsou *Spisy* – první díl *Deklamovánky* /Dek/ a druhý díl *Písně a jiného druhu básně* /Pís/.

Některá adjektiva se ve všech dílech opakují : *modrooký*, *černooký*; *cizokrajný*. Neliší se v jejich užití od jiných autorů. Opět zde najdeme adjektivní kompozita A-K-S s nulovým sufixem, nebo se sufixem *-ný*, *-ní*, případně s jiným sufixem. Zastoupena jsou i adjektiva složení S-K-S. Můžeme zde pozorovat i mnoho adjektiv označujících nějakou barvu.

OH obsahují:

- a) typ bez sufixu: *černooký andělíček*, *modrooká Lízinka*;
- b) adjektiva se sufixem *-ný*, *-ní*: *lehkomyslné děvče*; *novomódní umělec*;
- c) se sufixem *-ský*: *novorájští obyvatelé*.

V díle *Pan Amanuensis...* /PA/ najdeme také adjektiva s nulovou příponou nebo s příponami *-ný*, *-ní*, *-ský*:

- a) bez sufixu: *černooká Dorotka*, *černovlasý jinoch/pán*, *modrooká dívka*, *žlutovlasý klučík*;
- b) se sufixem *-ný*, *-ní*: *krasocitné publikum*, *prostosrdečný soused*, *vlastnoruční podpis*;
- c) se sufixem *-ský*: *cizopanský ptáček*, *staroměstská radnice*, *suchohorský pán*;

Posledním dílem, se kterým jsem pracovala, jsou *Spisy*.

a) bez sufixu: *jasnočelá krásotinka*, *jasnooký den*, *jasnoocí andílkové* /Dek/, *modrooká venkovanka/děvče* 5x /Dek i Pís/, *outloboká milostenka/dívka* /Dek/, *stříbrotoká Vltava* /Dek/, *žlutolící závist* /Pís/;

b) s příponou -ný:

cizo: *cizokrajná lyra* /Pís/;

divo-: *divokrásná Venuše* /Dek/, *divokrásné sny* 3x /Pís/;

hodno-: *hodnověrní svědkové* /PA/, *hodnověrná babička* /Pís/, *hodnověrné hlasy* /Dek/;

chudo-: *chudopyšná sláva* /Dek/;

jemno-: *jemnocitné divy* /Dek/,

kraso- : *krasocitná milostenka* /Dek/, *krasochutné Řecko* /Dek/;

milo-: *milokrásné věnečky* /Dek/, *milokrásný vínek / snové* /Dek/;

zlopověstný kníže /Dek/;

c) s příponou -ský: *milorajská barvitost* / Dek/, *svatojanští ohňové* /Pís/;

Ve *Spisech* jsem našla i jedno adjektivum složení S-K-S: *hrůzohrůzě bojiště* /Pís/, představující zároveň typ vzniklý reduplikací.

Kompozita, která se nevyskytují v Jungmannově slovníku: *bělovltný*, *černokrevný*, *černomraký*, *černorouchý*, *hrůzohrůzý*, *hrůzohřmotný*, *hustostinný*, *kozobradský*, *krutohněvný*, *květorouchý*, *květovrchý*, *lepomravný*, *milorajský*, *nebeoký*, *novočasný*, *pěknobřichý*, *pěknokřídly*, *pokojnomyšlný*, *přeušlechtilocitný*, *růžokvětý*, *šedověký*, *strebropěnný*.

2.1.2 Adjektivní kompozita skladu N-K-S

Tato kompozita se vyskytují ve všech slovanských jazycích, což svědčí o jejich praslovanském původu. Je to varianta typu bahuvrihiových kompozit skladu A-K-S. Nejednotná forma předního, tj. numerálního členu mluví o jeho mladším vzniku, zřejmě ještě v rámci praslovanštiny. Zčásti má podobu genitivní, zčásti je připojen konekty různého původu.

Jednotnou formu představuje přední člen *jedno-* s konektem *-o-*, zadní člen je většinou opatřen adjektivní charakteristikou, tj. koncovkou *-ý, -á, -é*, nebo sufixem *-ný* popřípadě *-ní*: *jednooký, jednoduchý, jednooký, jednobarevný, jednomyslný, jednovolný, jednoroční, jednoroční,...*Sufixální kompozita s příponou *-ný* mají častěji zadní člen abstraktní.

Přední člen *dvú-* je poměrně vzácný: *dvúletý, dvúnohý, dvúletní,...*zato podoba *dvoj-* je častější: *dvojduchý, dvojhlavý, dvojjazyčný, dvojženatý,...*Podoba *dvé-* se vyskytuje pouze ve slovech *dvéduchý, dvéženatý*.

Přední člen *tří-* se objevuje ve variantách bezsufixálních: *třínohý, tříhranný, tříletý* a sufixálních *tříkomorný, tříkutný, třípramenný,...*Přední člen *troji-*: *trojhranný, trojlistý, trojrohý* a sufixální forma *trojišpičný*. *Troje-* se objevuje v podobě *trojcestný, trojemluvný, trojeponěbný*. Nakonec stažený přední člen *tré-* v bezsufixální formě *tréduchý, tříletý, třínohý,...*a sufixální *trékutný, trénožný, troudny,...*

Přední člen *čtyř-* a *čtyři* je ve starší době pouze ve slovech: *čtyřhranný, čtyřmedělní, čtyřčtyrletý; čtyřiletý, čtyřiúhlý, čtyřirohatý*. Mnohem častější je přední člen *čtvero-* : *čtveroduchý, čtverohraný, čtveronohý, čtverorohý,...*a v sufixálních podobách *čtverocestný, čtverohranný, čtveronožný,...*

Jako přední členy se vyskytují i další číslovky: *pět*, která má podobu *pěti-* (*pětiletý, pětiprstý*), *šesti-* (*šestinohý, šestinedělní*) ojedinele *šest-* (*šestiměrný*) a *šesto-* (*šestonohý, šestořadý*). Číslovka *sedm* se objevuje ve formě *sedmero-*: *sedmeroduchý, sedmerohlavý,...*dále *sedmi-* : *sedmiřadý, sedmiletý ; sedm-*: *sedmletý, sedmstý*. A nakonec přední člen *sedmo-*: *sedmotvárnostní*, což bylo utvořeno jako umělý útvar.

Podobně existují kompozita *osminohý//osmonohý, osmstý*.

Jako přední člen numerální je slovo *pól-*: *pólhlasný, pólměsíčný, polúnožní, polopinetní,...* Slova *poluplodný, polubitný* mají zadní člen neverbální.

Takováto pestrost forem panuje i ve střední době. U Veleslavína se objevuje nová forma předního členu *čtver-* (*čtvernohý*) a Komenský ji potvrzuje (*čtverhranný, čtverhranný, čtverhranatý*). Kromě těchto forem Komenský uvádí i formy *dvújsyllabní* a *trújsyllabní*, ale v pozdější době se s nimi už nesetkáváme.

V této době se sjednocuje podoba předních členů *pěti-*, *šesti-*, *sedmi-*, *osmi-*, *devíti-*, *desíti-*.

Naproti tomu Tomsa sjednotil tvary *dvou-*, *tří-*, *čtyř-*, připouští i archaické tvary s předním členem *tré-*.

Už v této době je zřejmá tendence tvořit v některých případech kompozita pouze s morfologickou charakteristikou: *dvouletý // dvouletní, čtyřletý // čtyřletní, pětihranný // pětihranatý,...*

U Dobrovského, který se opíral o živý úzus, přináší větší pestrost v podobách předních členů: vedle předního členu *dvou-* dokládá adjektiva s podobou *dvoj-*: *dvojslabičný, dvojsmyslný, dvojstanný,...* Oběma tvarům odpovídají německé ekvivalenty s předním členem *zwei-*. Kompozita s předním členem *tři* uvádí pouze formu *tří-*. Přední člen *čtyři* má varianty *čtyř-*, *čtver-* a *čtvero*. Tyto varianty jsou početně vyrovnány. Přední členy s číslovkami pět a výš se ustálily už dříve na *pěti-*, *desíti-*, ... Přední členy *polou-* a *půl-* nejsou v této době ještě ustáleny.

Jungmann uznává tento stav a zčásti se snaží o zpravidelnění. Základní podoba předního členu *dva* je *dvou-*. U některých kompozit s *dvoj-* jsou uvedeny dublety s podobou *dvou-*. Podobně je to u členu *tři* v podobě *tří-*, zčásti jsou k nim uvedeny dublety s *troj-*. Ojedinelé jsou tvary se členem *tré-*. U předního členu *čtyři* se uvádí podoba *čtyř-* a *čtvero-*.

Vyšší číslovky jako přední členy mají tvary už ustálené.

Rostoucí produktivita tohoto typu se dá pozorovat na tom, že jako zadní člen se uplatňují i slova odvozená a přejatá např. *jednoatomový, jednohektarový, jednomotorový, jednoposchod'ový,...* Jen zřídka jde o bezsufixální kompozici (*jednostopý, jednověťý*). U novějších kompozit převládá přípona *-ový*.

V nové češtině se jako přední člen číslovky *dva* uplatňuje podoba *dvou-* a *dvoj-*. Jen zřídka se můžeme setkat se synonymními tvary, u většiny kompozit se uplatňuje pouze jedna nebo druhá varianta a žádný významový rozdíl tu není.

Podobná situace se objevuje u předního členu *tři*, kde jsou synonymní dublety častější než u předchozího předního členu.

V nové češtině se netvoří jako v obrozenecké době kompozita s předním členem *čtver-*. Produktivní je jen forma *čtyř-*: *čtyřdveřový, čtyřkolový, čtyřlampový,...* Neuplatňuje se ani podoba *čtyř-*.

Ostatní přední členy mají už podobu ustálenou, jedná se o přední členy *pěti-*, *šesti-*, *devíti-*, *deseti-*,... Objevuje se alternativní podoba členu *mnoho-* v genitivní formě *mnoha-* (*mnohabarevný*, *mnohačlenný*, *mnohajazyčný*,...). Na druhé straně přední člen *sto-* ještě tvar *sta-* nemá.

Tento typ kompozit je typem velmi produktivním a dynamicky se rozvíjejícím, jehož typickým rysem je značná slovotvorná synonymie ve staročeské době, která později zčásti ustupuje.¹⁹

U **Jungmanna** těchto adjektiv bylo o něco více:

jedno-: *jednohlasný zpěv* /A/;

Nejvíce je jich s předním členem *mnoho-*:

mnoho-: *mnohokvětý věnec* /Píseň o zvonu – Goethe/, *mnoholistý javor* /Selanka Mouchova/, *mnohovojí bratr* /Slovo o pluku Igorově/, *mnohočíselné desky* /HD/, *mnoholičný nábytek* /HD/, *mnohožádná vojna* /HD/, *mnohožádostivý občan* /HD/;

Nejvíce kompozit jsem našla v díle *Ztracený ráj*:

a) typ bezsufixální: *čtvernohá stáda* 2x, *mnohooká křídla* 5x, *poloukleslá hora*, *polouobejmucí pulnula*, *trojzubý hrom*;

b) typ se sufixem *-ný* / *-ní*: *čtverhranný svět* 2x, *čverotvární čtyři*; *dvojsmyslná slova*, *dvoupramenná řeka*; *jednohlasná hudba*, *jednomyslná věrnost* 2x, *jednorozený syn* 2x; *mnohotvárná úroda*; *obapolné přetahování* 2x, *půlnoční vítr*, *trojnásobná řada*.

V **Puchmajerově** díle *Almanachy* (5 svazků básnických almanachů nazvaných „Sebrání básní a zpěvů“ 1795, 1797 a „Nové básně“ 1798, 1804, 1814) můžeme najít stejné přední členy: *mnoho-*, *sto-*, *tří-*... Opakují se i některá slova: *půlnoční*, *čtverhranný*.

Více slov bylo se sufixem *-ný*:

tří-: *tříhranné klobouky*;

čtver-: *čtverhranný bok*;

mnoho-: *mnohotvárné plémě* 2x;

půl-: *půlnoční čas*;

---

¹⁹ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 56- 59

sto-: stojazyčná sláva.

Kromě toho se zde nacházejí i slova s nulovým sufixem:

mnoho-: *mnohověký dub*;

sto-: *stooká pověst, stozubá pověst*;

U **Lindy** jsem našla tři kompozita, která mají zase tytéž přední členy:

čtyř-: *čtyřhranný dvůr/budova*;

jedno-: *jednohlasý zvuk, jednotvárný hlahol*.

U **Hanky** se tento typ v *Rukopise královedvorském* vůbec nevyskytuje.

Kollár použil ve dvou dílech pouze pět těchto slov. Přední členy jsou stejné jako u předchozích autorů.

V díle *Slávy dcera* byla tři kompozita s nulovým sufixem:

mnoho- : *mnohobleská rozkoš*;

sto- : *stověké dřevo*;

tří- : *třínohý stolec*;

Sbírka *Znělky* obsahuje pouze dvě kompozita tohoto typu:

mnoho- : *mnohohlavý národ*;

sto- : *stokrajinská berla*.

V díle **Vinařického** *Varito a lyra* se žádné takové adjektivum neobjevuje, ale v díle *Sněmy zvířat* bylo šest adjektiv, která opět používají stejné přední členy a některá slova se opakují jako v předešlých dílech.

a) nulový sufix:

čtvero-: *čtveronohý duch*;

dvou-: *dvounohý rod*;

mnoho-: *mnoholetá tužba*;

b) sufix *-ný*:

jedno-: *jednohlasný kůr 2x*;

mnoho-: *mnohochtěná žena, mnohotvárná tlupa*.

U **Koubka** jsem našla několik kompozit; některá měla přední člen stejný jako u předešlých autorů, ale u některých slov se objevily i jiné přední členy: *dvou-*, *čtvero-*.

a) s nulovým sufixem: *čveronohý dravec 2x*, *polokrytá musa*, *polotmavé dálky*, *stolistý květ*;

b) s příponou *-ný*: *čverohraný kámen*, *dvousečný meč*, *mnohobarevná naděje*, *mnoholičný občan*.

Jablonského *Básně* obsahují celkem tři numerální kompozita:

polo-: *polokrytá ňadra*, *polomrtvé děti*;

sto-: *stobarevné kvítí*;

U **Rubeše**, jelikož jsem použila více jeho děl, jsem našla několik těchto adjektiv, ale opět se zde setkáme se stejnými předními členy: *dvou-*, *mnoho-*, *sto-*... Přední člen *pěti-* se zde objevil poprvé. Některá slova se v dílech opakují: *čveronohý*, *jednobarevný*.

V díle *Pan Amanuensis*... se objevují tato kompozita s nulovým sufixem:

čver-: *čveronohé hospodářství*;

dvou-: *dvouarchová novela*, *dvounohý dupot*;

pěti-: *pětidílový román*;

A pouze jedno kompozitum se sufixem *-ný*:

jedno-: *jednobarevná tvář*;

Soubor *Ostří hoši a jiné povídky*:

Pouze jedno adjektivum s nulovým sufixem:

dvou-: *dvoumázový džbán*;

ostatní slova mají sufix *-ný*:

jedno- : *jednobarevná pleť*, *jednotvárný den*;

mnoho-: *mnohovážený pán*;

tří-: *tříhranný kord*;

Dílo *Spisy*:

a) nulový sufix: *čtvernohé zvíře, polomrtvá krásotinka, stohlavá hydra*;

b) sufix *-ný*: *stobarevná ústa*.

Tento typ numerálních kompozit není tolik zastoupen jako předchozí typ A-K-S. Přední členy jsou dost jednotvárné a opakující se. Nejčastějším předním členem je *mnoho-*. Dalším velmi používaným členem jsou číslovky *jedno-*, *dvou/dvoj*, *tří-*, *čtver-*. Dalším poměrně frekventovaným členem je *polo-*. U některých se objevují dvojí tvary *dvou-/dvoj*, *tří-/troj*, *čtver-/čtvero-/čtyř*, *půl-/polo-/* a Jungmann použil ještě starší verzi *polou-*.

Tato kompozita se nenacházejí v Jungmannově slovníku: *čtverotvárný*, *dvouarchový*, *dvoufázový*, *mnohobleský*, *mnohochtěný*, *mnohočíselný* (V Jgs. pouze *mnohočíselnost*, Díl V., W-Ž, s. 930), *mnohovojí*, *mnohožádný*, *mnohožádstivý*, *polohedvábný* (pouze *polohedvábný*, Díl III., P-R, s. 268), *polotmavý*, *poloukleslý*, *polouobejmucí*, *stejnoprávný*, *stokrajinský*.

2.1.3 Adjektivní kompozita s předním členem pronominálním

Přední členy pronominální jsou uzavřená skupina prvků, které se uplatňují pouze jako členy přední. Jako tyto členy se uplatňují pouze zájmena *veš* a *sám*. Ojedinele se využívají reflexivní zájmena *sebe*, *sobě* a zájmeno posesivní a dále zájmeno *každý*.

Ve staré češtině je obvyklý tvar *vše-*: *všední*, *všedobr*, *všemohúcí*... Někdy se vyskytuje i ve vlastních jménech, např. *Všemila* aj. Vzácná je staročeská genitivní podoba *všeho-*: *všehomocný*...

Ve střední době je přední člen *vše-* spojován především s neverbálními základy: *vševidoucí*, *všetečný*...

Jungmannův slovník kromě neverbálních zadních členů nabízí i nové struktury se zadním členem adjektivním: *všedobří*, *všekrásný*... nebo členem nesubstantivním: *všebarvý*, *všelístý*... Obě tyto formy se ale neuplatnily v trvalém úzu.

V nové češtině je ale takových forem velké množství: *všearabský, všečínský, všeevropský* ... Přední člen *vše-* je spojitelný s relačními adjektivy odvozenými od sociálních skupin, etnik nebo jejich organizací.

Živým zadním členem v nové češtině je člen deverbální: *všeničící, všeznalý, všežravý*...

Ostatní typy – se zadním členem nesubstantivním a adjektivním- nejsou v současnosti produktivní.

K předním členům patří člen *samo-*, který se uplatňuje už ve staré češtině a je spojován především se zadními členy neverbálními: *samochlubný, samorostlý, samostřelný*...

Ve střední době se objevuje nový typ, kdy se přetvářejí číselné údaje typu *sám druhý*... na složeniny *samodruhý*... Ve slovníku Dobrovského je doložen nový typ *samožitný*, který vyjadřuje původ z látky („ze samého žita“). Rozvoj tohoto typu dokládá Jungmannův slovník: *samosečný, samozlatý*. Mnoho kompozit se zadním členem adjektivním se nestala součástí novodobého úzu a zanikly: *samomoudrý, samosvětlý*...

Přední člen *sebe-* se ve staré češtině objevuje jen zřídka, je doložen tvar *sebevolný*. Až v Jungmannově slovníku nalezneme tvar *sebechvalný*. V nové češtině jsou tyto útvary jen zřídka viditelné: *sebejistý, sebekritický, sebeobětavý*... V nové češtině má tento přední člen jinou funkci, přední člen *sebe-* se připojuje ke komparativu adjektiv: *sebelepší, sebeupřímější*... Vyjadřuje připuštění největší míry vlastnosti.

Typ *sobě-* byl už ve staré době velmi zřídka. Nalezneme ho např. u Komenského: *soběvolný*. Jungmann uvádí: *sobělibý, soběmyslný*. Jediným tvarem, který se objevuje v současnosti, je *soběstačný*.

Posesivní reflexivní zájmeno *své-* u staročeského *svělibý*. Až Jungmann přináší nové tvary: *svěhlavý, svěmluvný, svěvládý*. V nové češtině se můžeme setkat s tvary: *svěbytný, svěmocný, svěodpovědný, svěprávný*...

Posledním předním členem zájmenného původu je *každo-*. Je doložen ve staročeském *každodenný*. Ve střední době tyto typy přibývají: *každohodinný, každoroční*. U Dobrovského je to tvar *každotýhodní* a u Jungmanna tvar *každoměsíční a*

každonoční. V nové češtině se setkáme pouze s jedním tvarem v podobě deadjektivního adverbia, a sice s kalkem z němčiny: *každopádně*.²⁰

U **Jungmanna** jsem našla pouze jedno kompozitum v jeho překladu *Attaly: samojediné náboženství*. Další pak v překladu *Timon aneb nevládník: samočistý milovník*. Více jsem jich objevila v překladu *Ztracený ráj*. Nejvíce zde převládá přední člen *vše-*, kromě toho se zde vyskytuje přední člen *sebe-* a *samo-*.

samo-: *samočistá moc*;

sebe-: *sebetrudnější hana*;

vše-: *všedobry dárce 2x, všemocný mocnář 2x, všemohoucí díla 24x, všeobecný soud 2x, všerodná matka, vševědoucí bůh, vševládny bůh 2x*.

V **Puchmajerových** *Almanaších* je opět pouze jedno opakující se kompozitum s předním členem *vše-*: *všemocný bůh*.

V **Lindově** díle *Záře nad pohanstvem* bylo pouze jedno adjektivum. Na rozdíl od ostatních předchozích autorů využil přední člen *každo-*: *každodenní nápoj*

U **Kollára** jsem tento typ kompozit hledala marně, neboť je vůbec nepoužil, ani ve *Znělkách* ani v díle *Slávy dcera*.

V dílech **Vinařického** bychom také tento typ adjektiv pronominálních hledali marně.

Koubek v díle *Rokoko* tento typ také nevyužil ve svých básních, stejně tak v díle *Básníková cesta do pekel*, ale ve sbírce *Básně příležitosté* jsem našla jedno běžné kompozitum, které použil i Jungmann: *všemohoucí bůh*. V *Hrobech básníků slovanských* sáhl opět po adjektivech, která jsou vytvořena s předním členem *vše-*: *všespolečná vlast, vševládny vrah*.

Rubeš využil tento typ adjektiv pouze v dílech *Pan Amanuensis na venku* a *Deklamovánky*. V ostatních dílech, ze kterých jsem excerpovala, adjektiva tohoto typu nemá. Můžeme u něj nalézt přední členy *každo-*, *samo-*, *vše-*.

Pan Amanuensis na venku:

každo-: *každodenní rozhovor*;

---

²⁰ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 60-62.

vše-: všeoblažující láska;

Deklamovánky:

samo-: samorostlá krása;

vše-: všebarevná ústa;

Nejpoužívanějším předním členem zájmeného původu je člen *vše-*. Tento typ se vyskytoval u všech autorů, jejichž díla jsem excerpovala. Dalším využívaným pronominálním předním členem je *samo-*, méně pak *každo-* a *sebe-*.

Slova *sebetrudnější*, *všebarevný*, *všeoblažují*, *všerodný*, *všespolečný* se v Jgs. nevyskytují.

2.1.4 Adjektivní kompozita s předním členem adverbialním

U tohoto typu kompozit se přední člen adverbialní, stejně jako u kompozit substantivních, vyskytuje bez konjektu.

Nejčastějším předním členem je *spolu-*, který vyjadřuje společné sdílení konstituujících rysů. Dokladem tohoto typu ve staré češtině jsou slova: *spoludruhý*, *spolurovný*, *spoluslavný*, *spoluvěčný*,... Tento typ ve srovnání se substantivními kompozity není tak početně zastoupen, ale přesto jde o typ produktivní, což je patrné z toho, že se tento přední člen spojuje s derivovanými adjektivy deverbálními: *spolusedřící*, *spolustolící*,... Kromě toho Veleslavín dokládá ještě další adjektiva: *spolubytný*, *spolunejvyšší*. Komenský uvádí *spolubližní*, *spolulosní//spolulosný*, *spolustarší*,... Dobrovský pak *spolubydlící*, *spolupoceštný*, *spoluzajatý*.

Jungmann uvádí početné doklady tohoto typu adjektiv, mezi nimiž jsou i dobové kreace terminologické povahy: *spolučelední*, *spoluhlasný*, *spolukrevný*,... Tyto varianty se ale neujaly. Většina dokladů má zadní člen deverbální, které mají trvalejší charakter: *spolubydlící*, *spolurostlý*, *spolubytný*, *spoludržný*,...

I v nové češtině nejsou tyto typy adjektiv tak početné jako kompozita substantivní, ale přesto jsou hojně zastoupeny: *spolucestující*, *spolujedoucí*, *spoluválčící*,... jak je vidět, jedná se především o typy se zadním členem deverbálním.

Poměrně častým předním členem adverbialním jsou adverbia, která vyjadřují prostorové vztahy: *dole//vdole, dolu, svrchu, nahoře,...* Tato kompozita jsou většinou dotvořena zadním členem deverbálním: *dolepsaný, vdolepsaný, svrchupoložený, svrchuřečený, nahořečetý,...* Z toho vyplývá, že tento typ se soustřeďuje převážně na několik sloves potřebných pro administrativní úkony. Stejný význam mají i některá adverbia, která vyjadřují časové vztahy: *délepsaný, častojsmenovaný, častořečený,...* Postupem času se tento typ stává neproduktivním. Přední členy *okolo-* a *mimo-* se stávají součástí kompozit se zadními členy odvozenými od sloves pohybu a polohy: *okolosedíci, okolosědlý, okolostojící,...* *mimochodný*.

Ve střední době tento typ není téměř vůbec produktivní. Jako produktivní se uplatňuje pouze přední člen *mimo-*, *znovu-* a *všudy-*, který se spojuje se zadními členy deverbálními. Komenský uvádí *mimojdoucí, znovuzrozený, všudybylý*. Dobrovský přináší pouze *všudypřítomný*, kromě toho ještě formace s novými předními členy: *napolovařený, zbrusunový, zvláštěmilý,...* Tyto formace se ale do běžné mluvy nedostaly. Nový typ představují označení barev: *zčernačervený, zčernašerý, zčernažlutý,...* Bez dokladů uvádí další formace tohoto typu: *zsvětlahnědý, zsvětlamodrý, zsvětlazelený, zsvětlažlutý*.

V Jungmannově slovníku jsou doklady i o spojitelnosti předního členu *mimo-* se zadními členy desubstantivními: *mimohraničný, mimořádný, mimovolný*. Kromě toho cituje i výtvořky autorů z vědeckého časopisu Krok *mimopodmětný, mimostřední* a Čelakovského poetismus *mimoletný*.

Přední člen *všudy-* se vyskytuje pouze v novém kompozitu *všudybytný, všudypřítomný*. Přední člen *okolo-* se v žádném útvaru neobjevuje. Novými předními členy jsou *vně-* a *vnitř-* (*vněkloubní, vněplodný, vnitřplodný,...*), což jsou většinou uměle vytvořené termíny.

Dále se objevuje přední člen *darmo-*, který vystupuje ve spojení s adjektivními zadními členy dějovými: *darmochlubný, darmomluvný, darmotratný,...* Tento přední člen vyjadřuje skutečnost, že vlastnost, kterou vyjadřuje zadní člen, je zbytečná.

V nové češtině se přední člen *mimo-* spojuje především se zadními členy adjektivními a představuje tak nejpočetnější typ složenin s předním členem adverbialním a zadním adjektivním. Zadními členy mohou být adjektiva relační, kde přední člen *mimo-* tuto relaci vylučuje. Tato adjektiva vyjadřují relaci k abstraktům:

mimočasový, mimopracovní...; dále relace k místu: *mimoevropský*; a naposledy relace k osobám: *mimomanželský*. Míru produktivity dokazuje využití adjektiv adaptovaných (*mimoestetický, mimoliterární,...*). Naproti tomu spojení s adjektivem dějovým je tento typ neproduktivní.

Jeho částečným antonymem je přední člen *vnitro-*, což je nástupce dřívějšího *vnitř-*. Tento přední člen má funkci lokalizovat. Většinou se spojuje s adjektivy odvozenými od konkrét: *vnitroatomový, vnitrokontinentální*. Může mít i význam přenesený (*vnitrostranický*).

Ve srovnání s předním členem *mimo-* je jeho produktivita menší.

Nový přední člen *znovu-* vyjadřuje opakovanost. Spojuje se především s některými deverbálními adjektivy: *znovunabytý, znovunalezený, znovuožilý,...*

Zadní členy *darmo-, okolo-, všudy-* se objevují pouze jako komponenty substantivních kompozit a nespojují se se zadními členy adjektivními²¹.

V excerpovaných dílech vybraných autorů jsou tato kompozita jen velmi řídko zastoupena.

Nejvíce adjektiv tohoto typu bylo v dílech **Jungmannových**, a sice v překladu *Ztracený ráj*.

a) zadní člen deverbativní: *spolurozená síla, vzhůrubité vlny*;

b) zadní člen deadjektivní: *všudypřítomný hospodin*;

Kromě těchto formací jsem objevila ještě jednu v překladu *Z antologie řecké*.

Složená adjektiva mají zadní člen deverbální: *spolujedlý mastihub*.

Pouze jedno kompozitum se zadním členem deverbálním se vyskytuje v **Kollárově** díle *Slávy dcera: mimojdoucí bratr*.

V **Rubešově** díle *Pan Amanuensis na venku* jsem našla opět pouze jedno kompozitum tohoto typu, a sice se zadním členem deverbálním: *okolojdoucí rolník*.

U ostatních autorů nebyla tato kompozita vůbec zastoupena.

---

²¹ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 63-65

Jak je vidět, jsou zde zastoupeny deadjektivní a hlavně deverbální zadní členy. Kromě toho repertoár předních členů je na tak malé množství kompozit poměrně velký. Objevují se tu přední členy *mimo-* a *všudy-*, které patřily k nejproduktivnějším. Dále adjektivum *všudypřítomný*, které se objevovalo jako jediné vedle slova *všudybytný*. Mimo tyto podoby autoři použili adverbialní přední člen vyjadřující prostorový vztah: *vzhůru-*.

Formace *okolojdoucí*, *spoluřízený*, *tichohrůzný* a *vzhůrubitný* v JgS nenajdeme.

2.1.5 Adjektivní kompozita skladu A-K-A

Tento typ kompozit vzniklých spojením dvou adjektivních základů není původně praslovanský. Většina takto vzniklých kompozit je uměle vytvořena nebo jsou to kalky. Proto také jejich komponenty nebývají adjektiva původní, ale někdy jsou jimi i deriváty. Například jako pojmenování lidských jedinců podle charakteru sloužila tato kompozita: *horkosuchý*, *horkovlhký*, *studenosuchý* a *studenovlhký*. Ve skladbě *Tkadleček* se objevuje adjektivum *jarobujný*. Běžným bylo snad jen kompozitum *starodávní//starodávný*. Ojedinele se vyskytoval zprvu reduplikát *svatosvatý*.

Adjektivní přední člen *vele-* má ve staré češtině funkci prefixu s významem vyjadřující velkou míru vlastnosti.

Již ve staročeštině se dalo utvořit kompozitum z dvouslovných místních jmen např. *novohradský*, *novoměstský*,... apod.

Ve střední době se uchovaly pouze formace: *starodávný//starodávní*, *dobrolíbezný*, *svatosvatý*, k nim přibylo ještě adjektivum *prostočistý* (Komenský). Významnou novinkou střední doby byla kompozita označující barevné odstíny. Např. Komenský: *modrobledý//modrobledný*. Kromě nich existují ještě další doklady: *černošedivý*, *modrošedivý*, které jsou doloženy ve slovníku Dobrovského. Podle toho se dá odvozovat, že se pomocí složeniny mohl vyjadřovat nejen odstín, ale i kombinace barev.

Další novinkou byla relační adjektiva typu *staročeský*, *staroslovenský*,... (Komenský). Dobrovského slovník ještě dokládá *staroněmecký* a *vyšnoněmecký*.

Jungmannův slovník dokládá přes sto formací označující barvy jako např. *bledonachový, sytožlutý,...* Vedle toho uvádí množství kompozit z primárních adjektivních základů: *blahomilý, němohluchý, širopustý,...* a dále uměle vytvořené termíny *sítkovano-žebnatý, vejčito-homolovitý,...* Celkový počet takto tvořených adjektiv přesahuje čtyři sta, ale většinou to slova, která se natrvalo neuchytila.

V nové češtině je nejpočetnější skupinou kompozit tohoto typu kompozita, která popisují barevné odstíny nebo kombinaci barev: *bělomodrý, bledofialový, červenobílý, modrobílý, šedomodrý, zelenohnědý,...* atd.

Jiná kompozita než označující barvy byla v první polovině dvacátého století velmi ojedinělá. Vášův-Trávníčkův slovník dokládá jen formace *hlinitopísčitý, hlinitojílovitý* a *retozubný*. Teprve až v poválečných letech, pravděpodobně pod vlivem ruštiny, se rozšiřují adjektivní kompozita převážně v administrativním a odborném jazyce: *matematicko-fyzikální, společensko-politický,...* Velmi obvyklá jsou reciproční kompozita složená z pojmenování států, národů, měst, řek nebo jazyků: *česko-polský, labsko-oderský,...* Velmi produktivním typem jsou také kompozita relační slučovací nebo podřadicí. Kompozita, která slučují dvě primární stará adjektiva, se objevují jen zřídka: *hořkosladký, plnoštíhlý, sladkokyselý,...* Ojedinělé jsou nové reduplikáty: *čiročirý, dennodenní, jistojistý,...*²²

Jungmann použil v díle *Ztracený ráj* složená adjektiva:

a) s nulovým sufixem:

boho-: bohopustá celina 4x;

kalo-: kalotmavý mrak;

mhavo-: mhavošerý potok;

světlo-: světločistá bytost;

věčně-: věčněblahý bůh;

vysoko-: vysokostrmá hora;

b) se sufixem **-ný, -ní**:

boho-: bohorovný vůdce; bohorovné způsoby 3x; *bohaprázdná hloub;*

---

²² Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 66-67.

vodno-: *vodnozemní tvorové*;

c) se sufixem *-ský*: *boholidská dcera*.

Kromě *Ztraceného ráje* jsem excerpovala ještě z několika jeho překladů, kde použil tento typ složenin.

Hermann a Dorotea:

Dvě adjektiva s nulovým sufixem: *leskavohladá tabule*, *sličněspanilý syn*;

V překladu *Selanka Mouchova* je s nulovým sufixem jedno adjektivum: *modrošeré moře*.

V **Puchmajerově** díle jsem objevila pouze tři adjektiva, z toho dvě s nulovým sufixem: *staročeská upřímnost*, *prostolibá radost /cit* a jedno s příponou *-ný*: *starodávné břehy*.

V jediném díle **Josefa Lindy** (*Záře nad pohanstvem*), ze kterého jsem excerpovala, jsem našla tři složená adjektiva tohoto typu, a sice dvě s nulovým sufixem: *bělošerá mrákota*, *svatosvatý bůh* a jedno se sufixem *-ný*: *starodávná zvyklost*.

Václav **Hanka** a *Rukopis královedvorský*:

V tomto díle se objevilo kompozitum *jarobujná síla /oř*, což je formace, která se vyskytuje už ve staročeštině, např. ve skladbě *Tkadleček*.

Dále jsem našla kompozita s předním členem *vele-*: *velebystrý věhlas*, *veleslavný knieže* 2x. Dále pak relační adjektivum: *staročeská výslovnost*.

Kromě nich se zde objevují i kompozita utvořená z primárních adjektivních základů: *dlúhopustý les*, *svatocudná voda*.

Kollárova Slávy dcera obsahuje kompozita:

a) s nulovým sufixem: *černochudá tvář*;

b) s příponou *-ský*: *starosvětský vzor*.

Druhým dílem, ze kterého jsem excerpovala, byly *Znělky*. Zde byla dvě kompozita, jedno s nulovým sufixem: *zlatolesklá berla*.

Vinařického básnický text *Varyto a lyra* tento typ složenin neobsahuje, ale dílko *Sněmy zvířat* využilo dvou kompozit s nulovým sufixem: *málobystrý vtíp*, *žabomyší boj*.

Dalším autorem je **J. P. Koubek**, v jehož dílech se opakuje několik kompozit:

a) s nulovým sufixem:

boha-: *bohapustá tma* /B/, *bohopusté moře* /H/;

prosto-: *prostolibý Jaroslav* /BP/, *prostomilý druh* /BP/;

ryzo-: *ryzozlatá socha* /T/;

svato-: *svatosvatá víra* /H/, *svatosvatá slova* /T/, *svatosvatý mstitel* /K/;

tvrd-: *tvrdotvrdé skaliny* /B/;

b) se sufixem **-ný**:

boha-: *bohaprázdná tma* /B/, *bohaprázdný pošetilec* /H/;

jaro-: *jarobujná Vltava* /BP/;

modro-: *modrojasné oči* /B/;

staro-: *starodávná Parnassidka* /H/, *starodávný chrám* /BP/;

c) se sufixem **-ský/-cký**:

staro-: *staročeská síla / sutiny* /ZZ/, *staročeské lesy* /R/, *staročeská sláva / ráznost* /H/,
staročeský prvokřtěnec /BP/, *starořecká brada* /H/.

Básnický text Boleslava **Jablonského** byl na tento typ kompozit poměrně bohatý.

a) s nulovým sufixem: *miloskvělá hvězda*, *modrorudý plamen*, ***směšnoblý sen*** (JgS, díl IV., S-U neuvádí), *široštrá vlast*;

b) se sufixem **-ský**: *svatohorská rodička*.

Kompozita tohoto typu jsem našla i v díle **Fr. Jar. Rubeše** *Spisy*, které mají dva díly: první *Deklamovánky* /Dek/ a druhý *Písně* /Pís/. V těchto dílech používá podobné přední členy, některé se i opakují:

a) s nulovým sufixem:

jasno-: *jasnomodré pásky* /Pís/;

b) se sufixem **-ný**:

boha-: *bohaprázdný arcizvyk 2x* /Dek/;

staro-: *starodávná pohádka* /Dek/;

svato-: *svatotemný háj* /Dek/.

Kromě tohoto díla jsem excerpovala ještě prózy *Pan Amanuensis...* a *Ostří hoši*.

V OH se vyskytlo pouze jedno kompozitum: *lehkovážné děvče*, zrovna tak v PA *drahocenná hospodyňka*. Obě tato kompozita patří do skupiny složenin se sufixem *-ný*.

Důsledkem německého bilingvismu, který se objevuje ve slovníku Dobrovského, jsou častá i kompozita skladu S-K-A. Jejich přední člen vyjadřuje zdroj podobnosti: *ocelomodrý, ocelozelený, sněhobílý,...* Tento typ nemá historické základy, jde o kalky z němčiny: *stahlblau, stahlgrün, schneeweiß,...* V Jungmannově slovníku nalezneme pouze několik dokladů. Nevypadaly jako germanismy, proto byly obrozenci dobře přijímány. Postupně se tento typ osamostatňuje a už nejde o kalkování, o čemž svědčí Jungmannovy doklady: *sáhodlouhý, vítězoslavný, vodorovný,...* V současnosti se ale už další formace neobjevují.²³

V **Jungmannově** díle *Ztracený ráj* se objevují jako kompozita s nulovým sufixem: *hromorudá pravice, mrakohusté stádce, věkostálá tvrz* i jako kompozita se sufixem *-ný*: *sluncojasný vůz, smrtirovné usnutí, vděkoplňné způsoby*.

Kromě toho jsem excerpovala z dalších jeho překladů, kde jsem objevila tato kompozita:

a) bezsufixální: *leskavohladká tabule* /HD/, *ohňorudé proudy* /Píseň o zvonu/, *ohňozraký komoň* /Timon/, *tvářolepá lady* /Vyučenec Řekův/, *vysokostrmá hora* /ZR/;

b) se sufixem *-ný*: *bázněplný zrak* /HD/, *blahopřímý rozum* /HD/, *láskyplná slova* /mládenec /HD/, *mrzutostiplný dům* /HD/ (má charakter spřežky).

V **Lindově** *Záři nad pohanstvem* jsme našli pouze dvě kompozita tohoto typu: *láskyplné oko, vítězoslavný Svantovít*.

V **Kollárově** *Slávy dceři* se vyskytuje pouze jedno kompozitum tohoto typu, a sice: *bohulibý dík*.

V **Koubkových** dílech jsem těchto kompozit našla několik a jsou dotvořena sufixem *-ný*: *čarokrásná Liduška* /PBN/, *čarokrásné dítky* /H/, *strastiplný příběh* /T/, *trpkoovocná haluze* /Spisovatel a recenzenti/,

---

²³ Šlosar, D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 72.

V **Jablonského** poetickém díle *Básně* se nacházejí kompozita:

a) s nulovým sufixem: *skálotvrký sen, sněhobílé roucho / komoň, sosnodlouhý přívozník, stromoširá hlava, šípobystrý kůň, vlkodravá duše;*

b) s příponou **-ný**: *boluprázdné snění, čarokrásné podívání, chmuročerná duše, mrakotemná hejna.*

V **Rubešových** dílech *Pan Amanuensis...* a *Ostří hoši* jsem našla jen dvě kompozita: *jeduplná slast a charpomodré oko*. Zato ve v *Spisech* jsem našla těchto složenin poněkud více. Opět se zde vyskytují kompozita bezsufixální: *břichobledé stvůry /Dek/, chrpomodré očko /Dek/, sáhodlouhá slova /Dek/* a dále kompozita se sufixem **-ný**: *cituplná ňadra /Pís/, chudopyšná sláva /Dek/ kalůplná noc /Pís/, vděkuplné krásotinky /Dek/.*

Mezi adjektivy skladu A-K-A se vyskytuje u autorů, z jejichž děl jsem excerpovala, mnoho adjektiv popisujících barvy, jako např. *bělošerý, černochudý, mhavošerý, modrorudý, zlatoněžný...* Velmi oblíbené přední členy jsou *boha-*, *staro-* a *svato-*, které se vyskytují téměř u všech autorů. Mezi oblíbené zadní členy kompozit typu S-K-A patří *-plný, -prázdný* a *-přímý*.

V tomto typu se vyskytla tři reduplikovaná adjektiva: starší *svatosvatý*, nověji utvořená *široširý, tvrdotvrký*.

Některá z nich mají přední člen v pádovém tvaru, který vyžaduje adjektivum v zadním členu:

Gentivní tvar: *bázněplný zrak /HD/, bohaprázdná hloub /ZR/, vděkuplné způsoby, láskyplná slova / mládenec /HD/, mrzutostiplný dům /HD/ - Jung;*

bohaprázdná tma /B/, bohapustá tma /B/, strastiplný příběh /T/ - Koub;

boluprázdné snění - Jab;

láskyplné oko - Lin;

láskyplné oko, cituplná ňadra /Pís/, kalůplná noc /Pís/, jeduplná slast /PA/, vděkuplné krásotinky /Dek/ - Rub;

Dativní tvar: *smrtirovné usnutí Jung; bohulibý dík - Kol.*

Několik adjektiv má přední člen adverbiální: *věčněblahý bůh; sličněspanilý syn - Jung, málobystrý vtip - Vin;*

V této skupině je více slov, která jsem v JgS nenašla: *bázněplný, bělošerý, blahopřímý, černochudý, černoskvělý, dlúhopustý, chmuročerný, chudopyšný, krasochutný, leskavohladký, modrošerý, mrakotemný, mrzutostiplný, ohňorudý, ohňozraký, slávohojný, sličněspanilý, sosnodlouhý, spanilodušný, stromoširý, svatotemný, světozorný, světlolistý, šípobystrý, trpkoovocný, tvářolepý, tvrdotvrký, věčněblahý, vysokostrmý, zlatoněžný, zpěvolibý, žabomyší, žaluplný.*

2.1.6 Adjektivní kompozita se zadním členem deverbálním

Nejspíše nejde o původně praslovanský typ, ale ve staré češtině se objevuje poměrně často, a jde tedy o produktivní typ. Jen ojediněle se vyskytují bezsufixální typy: *krásnořeký, pravdořeký, prostořeký*, a možná i *křivolaký*, které se později tvoří jen výjimečně. Ostatní typy jsou sufixačně-kompoziční. Nejpočetněji je zastoupen typ se sufixem *-ný*, který je připojen k slovesnému základu bez infinitivního kmenotvorného formantu: *dobrolubný, křivořečný,...* Jako slovesné základy se uplatňují převážně slovesa i-kmenová: *-lubný, -tečný, -krádný, ..., -bojný, -palný, -chvalný, -nosný, -platný, -tratný,...* Protože někdy chybí infinitivní kmenotvorný vokál, dochází proto k prolínání členů verbálních se substantivními jako např. *-myslný, -řečný* apod.

Jako přední člen se může uplatnit jak adjektivní, tak substantivní základ. Ze substantivních to je především *boho-, krvo-, -ducho-, lico-, modlo-, ruko,...*

K předním členům adjektivním patří: *dobro-, chytro-, drzo-, sladko-, mudro-, zlo,...*

Zadní členy se mohou doplňovat týmiž předními členy adjektivními i substantivními: *drzomluvný, chytromluvný, křivomluvný*, ale i *bohomluvný, křivdomluvný, pravdomluvný,...*

V této době dochází k důležité inovaci v typu kompozit se sufixem *-ný*. Vedle původních forem se začínají objevovat formy nové, které se staly základem pro rozvoj typu kompozit se zadním členem neverbálním a předním členem substantivním v genitivní podobě: *bohamyslný // bohomyslný, smrtinosný // smrtonosný, pravdomluvný // pravdomluvný,...*

Druhým typem byla kompozita s příponou *-lý*, jejichž zastoupení není tak početné jako typ předchozí. Zde bývá předním členem převážně adjektivní základ *nov-*, konektem většinou *-o-* a zadním členem intransitivní sloveso: *novozemřelý, novoumrlý, novopřišlý,...* Mnohem méně jsou zastoupeny ostatní přední členy jako např. *běloskvělý, dlúhotrvalý, jinopřišlý,...* U tohoto typu plní funkci předního členu převážně adjektivní základ, jen výjimečně ho tvoří substantivní základ: *pravdudržalý*. Naproti tomu častým členem je zájmeno *sám*: *samomrlý, samorostlý,...*

Třetím typem je typ složený většinou s předního členu adjektivního, konekt *-o-* a zadního členu utvořeného z **participia pasivního**. Přední člen je převážně adjektivum: *novovydělaný, novovzdělaný, novobitý,...* Ostatní přední členy jsou primárního charakteru, ale jsou mnohem méně zastoupeny: *dobrořečený, zlořečený, prvostvořený,...*

Další je typ pomocí zadního členu utvořeného z adjektivizovaného **participia nt-ového**: *zločiniectí, miestodržieci, dlúhočekajúci,...*

Jen velmi zřídka jsou zastoupena adjektiva na *-ivý*: *dlúhočekalivý, mnohochtivý, zimomřivý,...*

Ve střední době se objevují většinou kompozita s předním členem v genitivní podobě. Veleslavín dokládá např. *ctihodný, chvályhodný, krvežadostivý, krvežíznivý*. U Komenského můžeme vidět řadu kompozit se zadním členem nt-ovým a širší škálu předních členů, které mohou být jak adverbia, tak zájmena: *bosochodící, dlouhotrvající, okolostojící, vševědoucí,...* Dále se u něj setkáme s kompozity jiného složení jen zřídka: *jednočitelný, lehkovážný, prostopášný, znovuzrozený,...* Užívá jen tato kompozita s předním členem v genitivu: *bohabázlivý, hrůzyplný, pozoruhodný*.

Dobrovského slovník uvádí většinou tradiční členy adjektivní: *bělo-, cizo-, křivo-, lehko-, rovno-, stejno-,...* Kromě nich jsou zde i další jako např. *tuho-, živo-*. Mimo to i tradiční substantivní: *boho-, divo-, místo-, zimo-,...* a jen zřídka nové: *maso-, mrcho-, obrazo-*. Genitivní podobu mají jen *boha-* a *cti-*. Opět zde převažují kompozita se sufixem *-ný*, méně pak sufix *-lý* a participia nt-ová a pasivní jako zadní člen.

Jungmannův slovník dokládá téměř 400 dokladů kompozit skladu S-K-V. Hodně z nich jsou složeniny uměle vytvořené. Nejčastěji se vyskytují formace se sufixem *-ný*, méně pak se sufixem *-ivý/-avý* a ještě méně je zastoupen sufix *-lý, -ící/-oucí, -aný/-ený, -*

ní. Mnoho kompozit je tu s předním členem v genitivní podobě: *bohomilovný, ctiutrháčny, ohněchopný, krvežádostivý,...*

V nové češtině se u nových kompozit zakončených sufixem *-ící/-oucí* objevuje substantivní přední člen v akuzativní formě: *dřevozpracující, službukonající,...* Početnější skupina jsou složeniny se zadním členem *-vedoucí*, které jsou substantivizovány: *dílovedoucí, obchodvedoucí,...*, výjimečnou genitivní podobu má forma *stavbyvedoucí*. Jako přední členy se objevují i adverbia *okolo-* a *spolu-*.

Nejpočetnější jsou stále kompozita se sufixem *-ný*. Zvláštní jsou formace se zadním členem *-hodný* a *-milovný*, u nichž má substantivní přední člen vždy genitivní podobu: *důvěryhodný, chvályhodný, hudbymilovný, pořádkumilovný,...*

Přední členy adjektivní jsou připojeny vždy konektem *-o-* : *cizopasný, dalekonosný, lehkovážný,...*

Podstatně méně je kompozit se zadním členem vytvořeným z adjektivizovaných participií, ale přesto zůstávají živým typem: *novokřtěný, znovuzrozený, velevážený*. Přední člen *vele-* ale nabývá povahy modifikujícího prefixu.

Produktivním typem jsou také složeniny se sufixem *-avý/-ivý*. Kromě zadního členu – *chtivý*, který je napojen na přední člen substantivní v genitivní podobě, mají ostatní kompozita zadní člen napojen pomocí konektu *-o-*: *býložravý, hmyzožravý, zimomřivý,...*

Neproduktivním typem jsou kompozita se sufixem *-lý*: *dalekosáhlý, samorostlý, starousedlý,...* Výjimku tvoří kompozita s předním členem *samo-* a kompozita bezsufixální: *cizorodý, čínorodý, domorodý,...*²⁴

Jungmannem nejpoužívanějším adjektivem v díle *Ztracený ráj* je *blahoslavený*, které jen zde použil osmkrát. Využívá předních členů adjektivních: *dobro-*, *malo-*, *lehko-*, *moudro-*, *velko-*, *sladko-*,... Kromě nich použil i přední členy substantivní jako např. *boho-*, *blaho-*, *lico-*, *zlato-*,... U většiny kompozit jsou přední a zadní členy spojeny konektem *-o-*. Výjimku tvoří adjektiva *hustěspjatý, hustěchvěná, zlespojený*, kde je první člen adverbiální.

---

²⁴ Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 68-71.

Jediné složené adjektivum má přední substantivní člen v genitivu: *nebestekoucí*. Všechna kompozita s předním členem substantivním ještě nejsou v genitivní podobě a mají ještě pořád formu prvního pádu: *blaho-*, *nebe-*, *sno-*, *tvařo-*, *víno-*, *zlato-*.

a) Našla jsem kompozita s předním členem substantivním a zadním členem se sufixem -**ný**:

bravo-: *bravokrmný jehně*; (JgS, díl I., s. 176 s význ. „co brav krmí“);

lico-: *licoměrné skutky 2x*; (z původního *lice-měn **ь**, tj. měnicí líce, ESM, s. 331);

sno-: *snodárný prut*;

trůno-: *trůnovládný mocnář*;

tvařo-: *tvařoměnné nebe*;

věko-: *věkozvučné harfy*;

vichro-: *vichrobitný kraj*;

víno-: *vínorodná dolina*;

b) Další skupinu tvoří kompozita s předním členem adjektivním, zadní člen má opět sufix -**ný**:

dobro-: *dobročinný strom*;

lehko-: *lehkověrná rodička*;

moudro-: *moudročinná zrostlina 2x*;

půlnočno-: ***půlnočnovzchodné*** větroví;

sladko-: *sladkovonná guma*;

ticho-: *tichoplynné vody*;

c) Mimo to se tu vyskytují složená adjektiva se zadním členem ve formě adjektivizovaného participia *nt-ového* i adjektivizovaného participia *n-ového*:

nebe-: *nebestekoucí bojovníci*;

zlato-: *zlatoskvoucí oblak*;

blaho-: *blahoslavený stan 8x*;

novo-: *novorozený syn*, *novotvořený svět 3x*;

daleko: *dalekochvěný plamen* /ZR/;

hustě:- *hustěchvěná křídla*; (v JgS, díl I., s. 783, jsou častější kompozita s prvním členem *husto*:- viz *hustochvěný* - Markův Ráj ztracený);

samo:- *samozplozený* /ZR/;

zle:- *zlespojená směsice*.

Pouze jediné adjektivum bylo se zadním členem z participia t-ového: *hustěspjatý šik*.

d) Několik adjektiv má zadní člen z adjektivizovaného participia l-ového:

bujno:- *bujnorostlé větvi*;

jiho:- *jihozvyklá otročina*;

novo:- *novovzešlé slunce* 2x;

rovno:- *rovnolehlé paprsky*;

zlato:- *zlatoskvělá pochva*;

Další adjektiva se vyskytla i v díle *Hermann a Dorotea*, kde Jungmann využil přední členy substantivní, nebo adjektivní: *blaho*-, *křídlo*-, *vlno*-; *bodro*-, *rychlo*-. Nejpočetnější skupinou zde byla adjektiva se zadním členem z participia n-ového:

blaho:- *blahoohrazený vinohrad*, *blahoutvořený svět*, *blahozachovaný dům*, *blahozásobený dům* 2x;

novo:- *novopostavený praporek*;

pěkně:- *pěkněsrubená stodola*;

Jiné složeniny se sufixem **-ný**:

bodroobratná ty; *předušenínosné pole*; *vlnobitné žito*;

Pouze jedno adjektivum má zadní člen z participia s t-ového:

křídlo:- *křídloletá slova*;

Jedno kompozitum má zadní člen z participia nt-ového:

rychlo:- *rychlomizící podobizna*.

Několik složených adjektiv obsahovalo i překladové dílo *Attala*:

Se zadním členem z participia nt-ového: *běloskvoucí líce, liběznějící jméno*.

Jedno se sufixem **-ný**: *starožitná brada*.

Se zadním členem z participia n-ového je kompozitum: *zlořečená přísaha / bůh*.

Kromě těchto děl jsem excerpovala ještě z několika dalších překladů, kde jsem našla tato adjektiva:

Se sufixem **-ný**: *dalekohledný dům /Píseň o zvonu/, dalekonosná střela /Timon/, lehkověrná přízeň /Tankred/, tichošumný ouval /Zpěv duchů nad vodami – Goethe/, hroznonosná réva /Z Aristofanových oblaků/, chválomluvný lid /Timon/.*

Se sufixem **-lý**: *dávnobylý čas /Trojí způsob – Voltaire/.*

V **Puchmajerově** díle jsem objevila pouze jedno kompozitum se zadním členem utvořeným z participia n-ového: *zlořečený zvyk*.

Další autor, **Linda**, užil jen tři kompozita tohoto typu mající sufix **-ný**:

dobro-: *dobročinné slunce*;

hromo-: *hromovládny Perun*;

libo-: *libovonná sosna*.

V **Hankově** *Rukopisu královédvorském* je první člen substantivum, nebo adjektivum a zadní deverbální člen je dotvořen různými sufixy:

a) se sufixem **-ný**: *blahodějně jutro, hlasonosná oběť, hrůznonosný skřek, lepotvorná dcera, pravdodatná deska, strebronosná Mže*;

b) se sufixem **-avý**: *masožravý noseč*;

c) se zadním členem ve formě adjektivizovaného participia nt-ového: *bělestvící riza, zlatostvící vlasy*;

d) se sufixem **-lý**: *vysokorostlá drtva*.

Kollár používá jak substantivní přední členy (*květo-, bole-, hvězdo-, lásko-, lido-, nebe*), tak adjektivní (*libo-, ticho-, milo-, plno-*). *Slávy dcera* i *Znělky* obsahují stejný počet složených adjektiv.

Slávy dcera obsahuje adjektiva a) s příponou **-ný**:

květo-: květosejné nožky;

libo-: liboplynná výmluvnost;

měkko-: měkkolomné skály;

staro-: starožitná paměť;

ticho-: tichomluvný soumrak;

b) Dále pak se zadním členem z participia nt-ového:

bělo-: běloskvoucí obraz;

libě-: libědchnoucí vítr;

milo-: miloskvoucí hvězda;

plno-: plnoskvoucí měsíc;

c) Jedno adjektivum má zadní člen z participia t-ového: *hvězdokrytý svět*.

Znělky obsahují kompozita se sufixem **-ný**:

bole-: bolekršíní citové;

lido-: lidožerná vojna;

nebe-: nebedajná ctnost;

nocie-: nociebludný kahanec;

světo-: světoběžná cesta;

vlaso-: vlasovisný pád;

Kromě nich jsem zde našla i jedno adjektivum s nulovým sufixem:

lásko-: **láskostřelý** mílek; (JgS nemá, neústrojně kompozitum);

V excerpovaných pracích **K. Vinařického** jsem našla pouze čtyři adjektivní složeniny, které jsou zakončeny sufixem *-ný*. Opět se zde objevil přední člen *blaho-*, ale i jiné, neobvyklé substantivní základy:

blaho-: blahodějný zákon;

pomsto-: pomstonosná oběť;

trn-: trnmilovný myslivec;

vidino-: *vidinoplodní básníci* .

V díle **Koubkově** bylo adjektiv tohoto typu nejvíce. Opět používá přední členy substantivní: *berlo-*, *blaho-*, *čaro-*, *hromo-*, *květo-* atd. Kromě toho i přední členy adjektivní: *dlouho-*, *dobro-*, *lepo-*, *libo-* a další. U drtivé většiny adjektiv jsou přední a zadní členy spojeny koněkem *-o-*, kromě kompozit *dějepravný*, *míruchtivý*, *zeměplazný*, u kterých jsou přední členy v genitivním tvaru. Nejčastější je zde kompozitum s předním členem *blaho-*. Zadní člen tvoří adjektiva se sufixem *-ný*, *-telný*:

a) *berlo-*: *berlovládný sluha* /H/;

blaho-: *blahodárná budoucnost* /H/, *blahodárné oko* /VZP/, *blahodárné písmo / ruce* /BP/, *blahodárný čin* /T/, *blahodárný sen* 2x /B/; *blahodějná hudba* /T/, *blahodějná útěcha* /H/, *blahodějně ruchadlo* /K/; *blahověrný poutník* /K/;

čaro-: *čarodějná píseň* /T/, *čarodějná říše* /H/, *čarodějná síla* /VZP/;

děje-: *dějepravný štěbet* 2x /T/;

divo-: *divotvorná štětka* /BP/;

dobro-: *dobročinná družka* /H/, *dobročinný blíženeček* /BP/;

hromo-: *hromonosná střela* /T/, *hromonosný blesk* /H/, *hromosvodná moc* /BP/, *hromosvodná slova* /B/;

chlebo-: *chlebovární páni* /B/, *chlebovárný sklad* /BP/;

jasno-: *jasnohledná zřítelnice* /H/;

jino-: *jínotajitelná slupka* /B/;

kraso-: *krasodárná bohyně* /B/, *krasoprávní soud* /B/, *krasorodná pole* /B/;

květo-: *květoplodný krok* /T/;

lehko-: *lehkověrní blázni* /B/;

lico-: *licoměrný kumšt /Rokoko/*, *licoměrný sobec / lest* /H/;

lich-: *lichometná píseň* /H/; (JgS nemá);

málo-: *málomluvná žalost* /H/; *medo-*: *medonosný kvítek* /B/;

míro-/míru-: *míronosná holubice* /H/;

mléko-: **mlékossajná** múra /B/; (JgS nemá);

mravo-: **mravokárná rada** 2x /B/, **mravokárná výčitka** /BP/;

obrazo-: **obrazorodné klamy** /BP/;

plodo-: **plodonosná blahodějnost** /H/, **plodonosná sláva** /T/;

pravdo-: **pravdoskumné oko** /BP/;

světo-: **světobludný laertevič** /H/, **světoborný překot** /B/, **světovládná moc** /B/;

světozorný zrak /H/; - není v JgS;

svobodo-: **svobodovražedlná sláva** /T/;

trudo-: **trudoléčná nezabudka** /H/;(JgS nemá; *nezabudka* „pomněnka“, JgS cituje z Kollára, díl II., K-O, s. 716);

věko-: **věkovzdorná věž** /ZZ/;

země-: **zeměplazná vášeň** /H/, **zeměplazný trud** /B/;

b) Dále jsem zde našla kompozita se zadním členem ukončeným sufixy **-ivý**:

zimo-: **zimomřivá štěpnice** 2x /H/, **zimomřivé srdce** /T/;

zvědo-: **zvědochtivá píle** /H/;

Jedno kompozitum má přední člen v genitivu: **míruchtivá ctnost** /H/.

c) Několik adjektiv mělo zadní člen opatřen sufixem **-lý**:

dlouho-: **dlouhosáhlá dolina** /T/; **dlouhotáhlá noc** 2x /H/, **dlouhotáhlá řada** /H/, **dlouhotáhlý řetěz** /BP/;

staro-: **starobylá smlouva** /H/.

Kromě toho mělo jedno adjektivum zadní člen utvořen z participia n-ového: **zlořečená hostina** /H/.

V **Jablonského** básnické skladbě se objevují téměř všechna adjektiva se sufixem **-ný**. Předními členy kompozit jsou nejčastěji substantiva, méně často adjektiva spojená se zadním členem pomocí konektu **-o-**. Zadní členy končí takto:

a) s nulovým sufixem: **bohorodá duše**;

b) s příponou **-ný**: **ambrovonné kadidlo**, **blahodárný světoděj**, **bohopěnný skřivan**, **divotvorná hora / panna**, **hrůzoplodný hlahol**, **květoplodná vesna**, **lidolačné břicho**,

růžovonný oheň, spásonosný kalich, srdcejemný zvuk / perla, vlaholačná lučina, zlatoplodné Tatry; krutobolný trn / úsměv, liboplynná píseň, libovonný sad.

c) se zadním členem z participia nt-ového: *láskovroucí ret.*

Několik **Rubešových** děl, z nichž jsem excerpovala, obsahovalo tato kompozita:

a) Se sufixem **-ný** a s předním členem substantivním, méně pak adjektivním:

blaho-: blahodějná moc /Pís/;

hrůzo-: hrůzotajná cesta /OH/;

míru-: mírumilovný strejček /PA/;

nebe-: nebenosná hora /Dek/;

oko-: okotěšná květinka /Pís/; (JgS uvádí, díl II., K-O, s. 919);

slávy-: slávychtivá rekyně /Pís/;

smrto-: smrtonosný růže skok /Pís/;

marno-: marnotratný syn /Dek/;

b) Dále adjektiva se sufixem **-lý**:

černo-: černoskvělé oči 2x /Pís/;

divo-: divosmělá moc /Pís/;

štíhlorostlý junák /Dek/.

c) Jedno adjektivum se zadním členem z participia n-ového: *velectěný cop /OH/.*

Jak vyplývá z přehledu, nejvíce využívanou skupinou tohoto typu jsou kompozita se zadním členem zakončeným příponou **-ný**. Kromě toho autoři využívají jak substantivní, tak adjektivní přední členy. Některé z nich se hodně opakují jako např.: *blaho-*, *světo-*, *nebe*,... Z adjektivních předních členů se opakují třeba: *daleko-*, *libo-*, *novo-*, *plno-*, *velko-*,... Ze zadních členů se hojně používají: *-dárny*, *-chtivý*, *-nosný*, *-plodný* nebo *-tvorný*.

V JgS jsem nenašla tato kompozita: *ambrovonný, běloskvoucí, blahoohrazený, blahoutvořený, blahozachovaný, blahozásobený, bodroobratný, bohorodý, citobudivý, dalekohledný, dušejímající, dušejímavý, hromosvodný* (v Jgs. pouze *hromosvod*, Díl I.,

A-J, s. 766), *hroznonosný, hrůzotajný, hustěspjatý, chválomluvný, jazykohubivý, jihozvyklý, krasodárný, krasopravný, krutobolný, květoplodný, lahodovábný, láskostřelý, libědchnoucí, liběžnějíci, liboplynný, libořečený, masopustný* (v Jgs. *masopustní*, Díl II., K-O, s. 398), *medotoký, míronosný, míruchtivý, mlékossajný, moudročinný, nebestekoucí, novopostavený, pěkněsrubený, plnoskvoucí, pomstonosný, předtušenínosný, půlnočnovzchodný* (v Jgs. pouze *půlnočnovzchodní*, Díl III., P-R, s. 757), *rychlomizící, sladkovonný, spásonosný, světobludný, svobodovražedlný, štíhlorostlý, trnmilovný, tvařoměnný, věkovzdorný, velectěný* (v Jgs. pouze *velebeniti*, Díl V., W-Ž, s. 59), *vidinoplodný, vlaholačný, vlasovisný, zlatoskvělý*.

2.2 Substantivní kompozita v dílech obrozenských autorů

2.2.1 Substantivní kompozita se zadním členem deverbálním

V praslovanském období byl tento typ složenin bez sufixu se zadním členem deverbálním jeden z nejrozvinutějších. Tyto formace se nacházejí ve všech skupinách slovanských jazyků. Nejstarší z nich zachovávají původní konekt, který byl kmenotvorným vokálem předního členu: o-kmenové *-o-* (č. *zloděj*, pol. *złodziej*), a-kmenový kmenotvorný vokál je stejně jako u o-kmenů *-o-*. U jo-kmenů se konfektem stalo přehlasované *-e-*, zatímco u u-kmenů se před následujícím vokálem změnil na *-v-* (srb. a chorv. *medvjed*, č. *medvěd*). I-kmenový konekt je zkrácený *-b-* (pol. *nocleg*, č. *nocleh*). Substantivní první členy byly u konsonantických deklinací spojovány vokalickými konekty, např. *kolomaz, krvotok*. O starobylosti tohoto typu kompozit zřejmě svědčí formace *medvěd*, která musela vzniknout dříve, než se vyvinulo protetické *j-* u zadního členu deverbálního, tedy před 6. stoletím.

Druhá část těchto kompozit pojmenovává děj jako abstraktní substanci nebo substanci konkrétní, jejímž příznakem je děj. Podobně jsou tvořena i bezsufixální substantivní dějová kompozita, která bývají významově jak konkréta, tak abstrakta. Kompozita pak předním členem pojmenovávají substanci, která doplňuje sémantické pole slovesa: neživý agens (*krvotok*), patiens (*medvěd, kolomaz*), doplnění okolností (*nocleh*). Obdobně je tomu i u kompozit téhož složení, ale v opačném sledu V-K-S.

Proti tomuto typu měl ale typ S-K-V výhodu větší jednoznačnosti. Tato nevýhoda odsunula kompozita skladu V-K-S na okraj.

Se zánikem kmenového deklinačního principu na sklonku praslovanské doby přestává být konekt vázán na kmen prvního členu. Je zřejmé, že nejčastějším se stal konekt *-o-*.

U obou členů vstupujících do kompozit je patrné, že jde o útvary prvotní. První člen je základem substantiv primárních. Druhý člen je představován slovesným kořenem. Nejčastěji jsou zastoupeny členy: *-ber, -cěl, -hled, -liz, -nos, -pad, -pis, -plaz, -púd, -teč, -tok, -tvor, -váb, -val, -vid, -vod*.

Mezi předním a zadním členem jde především o vztah sémantický, který ale může dojít ve větné struktuře vyjádření syntaktického.

Jednou ze skupin tohoto typu tvoření jsou jména obyvatelská. Nejčastějším zadním členem bývá *-jěd, -vid, -chod, -ryj, -var,...* (*Mlékojědi, Nebovidi, Řeporyji, Březolupi,...*). Později tento typ tvoření přestal být produktivní.

Ve střední době tato kompozita s nulovou koncovkou nebo koncovkou *-a* nepředstavují dynamický typ. Jen málo formací se objevuje u Komenského *jinotaj, světloň, zubitrh* u Veleslavína. Tomsův slovník přináší formace *hlinomaz, květovoň, lidojed, světločist*. Útvary s konektem *-e-* jsou stále málo početné: *dějepis* u Komenského. Dobrovského slovník nově dokládá kompozita *berlonoš, štítonoš, slinotok, zlatoděj, rukopis, rodopis, časozpyt*. Řada kompozit má zadní členy netradiční: *dlažbošlap, hrdlobol, chvalo zpěv, kamenotisk*. Nejvíce složenin se zde objevuje se zadním členem *-měr*: *časoměr, dešťoměr, poloměr, úhломěr, větroměr,...*

V obrozenecké době se rozmnožila především substantiva se zadním členem *-pis, -zpyt*. Jistá produktivita se objevuje i v dnešní době, živé jsou např. tyto zadní členy: *-pis, -vod, -tok, -var, -kaz*. Největší vzestup je patrný u kompozit se zadním členem *-měr* a *-tisk*. Produktivita je však omezena tím, že zadní člen má fonemickou strukturu konsonant-vokál-konsonant, zřídka dva konsonanty-vokál-konsonant. Většinou jde o slovesné kořeny primární. V nové češtině převládá konekt *-o-*. Jiný konekt, tzn. *-i-* nebo *-0-*, se uplatňuje jen na pozadí vokalické disimilace např. *lodivod, hovnivál, kovkop, nohsled,...*

Bezsuffixální kompozita složení S-K-V s morfológickou charakteristikou *-a* už byla málo zastoupena ve staré češtině a v dalším vývoji už nehrají žádnou významnou roli. Formace typu *nohsleda* (Tomsa 1791) jsou zcela ojedinělé. Částečné oživení představují obrozenecké formace se zadním členem *-věda*, ale ty jakožto umělé formace zaujímají okrajové postavení na hranici s atributivními kompozity se zadním členem substantivním (*přírodověda – přírodní věda*). V nové češtině sem patří kompozita se zadním členem *-mluva, -vláda, -výchova, -uka, -zrada*.

Při charakteristice praslovanského a staročeského stavu jsme zjistili, že kompozitum opatřené pouze morfológickou charakteristikou, má za následek, že z formy nelze vyčíst, zda se jedná o pojmenování abstrakta (*hvězdopad, zeměřras, hodokvas*), nebo konkréta, a v tomto případě, zda jde o pojmenování substance neživotné (*hromotřesk, bobrostroj, ranocěl*), nebo životné, nebo zda jde o pojmenování zvířete (*medvěd, dřevotoč, medojed, masojed*), nebo osoby (*kovkop, tancovod, vodonoš, hlinomaz*). Proto se už ve staré češtině objevují kompozita se sufixem, která tyto nevýhody překonávají.

Velmi početnou skupinou jsou kompozita se sufixem *-nie/-tie*: *bohomyšlenie, diekčinenie, hromobitie, krupobitie, svatokradenie,...*

K tomu přistupují i formace s jinými konekty: *-a-, -e-, -u-, -0-*: *vínabranie, krvetečenie, zeměhnutie, nebevzetie,...* Tyto konekty se shodují s genitivními koncovkami substantiv, která představují přední člen. V řadě případů takováto spojení vytvářejí jedno slovo (*zemětřesenie, nanebevzetie,...*).

Abstrakta se sufixem *-ba* se uplatnila, ale jen v omezené míře. Najdeme zde např: *modloslužba, ptakověštba*, novější jsou formace se zadním členem *-léčba, -malba, -střelba, -řezba, -služba,...* Všechny tyto zadní členy mohou vystupovat jako samostatná slova.

Konkréta tohoto typu se zjednoznačnila pomocí sufixu *-ka*. Ve staré češtině je doloženo jen málo formací tohoto typu. Většinou jde o umělé termíny, jako např, *dřevoluščka* doložené u Klareta. Ve střední době už je doloženo více formací: *krvostřebka, medojedka, muchoplaška, kostilomka*. V obrozenecké době přináší Dobrovského slovník nové formace *muchotravka, chybo mluvka*. Později se objevují termíny *kuželosečka, perlorodka*. V nové době jsou to formace *dřevomorka, mucholapka, koloběžka, minonoska, minolovka*.

Postupem sufixačně-kompozičním s připojením sufixu činitelského významu, vzniká struktura, jejíž význam je přesnější a také bohatší. Tento postup se stal nejen ve staré češtině velmi využívaný, ale už i ve staroslověnštině jsou doloženy na tři desítky kompozit tohoto typu. Staročeských formací je doloženo asi padesát, kde hlavními zadními členy jsou např.: *-lubec*, *-dojec*, *-tepec*, *-kupec*, *-varec*, *-pijec*... Kromě *-kupec* nejsou doloženy jako samostatná slova. V nové době patří tento typ kompozit k produktivní skupině.

Konkurenčním typem je skupina kompozit se zadním členem verbálním a sufixem *-ce*. Sufix *-ce* vyjadřuje výhradně osobního činitele děje. Ve staré češtině najdeme asi třicet dokladů; nejčastěji jsou to: *-húbcě*, *-dějcě*, *-bercě*, *-pravcě*, dále pak *tancovódcě*, *vínopijcě*, *mužobojcě*,... O významové blízkosti se skupinou zakončenou na *-ec* svědčí dublety jako *zločinec // zločincě*, *trhodějec // trhodějce*, *krvopijec // krvopijcě*,...

V nové češtině se objevuje zadní člen *-vládce*, *-vůdce*, *-dárce*, *-tvůrce*. Jsou to zadní členy, které mohou stát samostatně jako slovo. Odlišné konečky mají novočeské formace *vlastizrádce* a *strojvůdce*.

Produkce typů *dřevorubec* a *mravokárce* je dána pojetím dějového příznaku zadního členu, tzn. jako děj fyzický (typ S-K-V-*ec*), nebo děj intelektuální (typ S-K-V-*ce*).

Prefixálně-komponované tvary s dalšími činitelskými sufixy se vyskytují jen okrajově. Mezi ně patří typ složení S-K-V-*č*, který je doložen asi dvaceti formacemi např.: *nehtohadač*, *zubolamač*, *očilupač*,... U Komenského je doložen útvar *knihvazač*, *ranhojič*. Tomsa kromě toho dokládá podobný útvar *knihprodavač*. Živost tohoto typu dokazují v nové češtině formace *rychlovazač*, *rychlovařič*, *elektrovodič*.

Méně významná je skupina složenin skladu S-K-V-*tel*: ve staré češtině jsou to např. *otcězabitel*, *pravdyčinitel*, *sdravienositel*,...*světlonositel*, *sluborušitel* a další.

Dále se ojediněle uplatňují kompozita struktury S-K-V-*l*. Mezi ně patří uměle vytvořené slovníkové formace *vodopil*, *ohnižil*, *měsiceožil*, *větrožil*,...

Zcela na okraji se objevují složeniny typu S-K-V-*ek*. Převládají mezi nimi expresivní výrazy jako např.: *sěnoseček*, *řitopásek*, *konipásek*, *tělopásek*, *tichošlápek*,...

Několik umělých formací jako *chleboprosník*, *lekostavník* (Klaret), nebo Veleslavínův *samocoložník* představují přesah jiné kategorie, a to nositelů vlastností, jejíž jádro tvoří sekundární kompozita se sufixem *-ník*. V nové češtině se pak objevuje formace *vinopalník*, *světoběžník*.

Tento druh kompozit se zadním členem deverbálním může mít i přední člen adjektivní, tj. skladu A-K-V. Jedná se o obdobné doplnění slovesného děje jako u předního členu substantivního. Vyjadřuje se jím kvalita děje, nikoliv některý z možných participantů.

V praslovanské době nebyl tento typ rozvinutý. Jednoznačně se jedná o typ periferní. Nachází se zde několik terminologických výrazů jako je *ostrovid*, *skorocěl*, dále několik dalších formací *holoplesk*, *tvrdopal*, *mudromil*, *dluhopis*, *křivomluv*, *zlatořez*. Dále se zde objevuje i skupina jmen místních a osobních: *Škarohléd*, *Dobromysl*, *Častolov*, *Hlubočrpi*, *Malovaři*,...

Komenský dokládá kalk *celopal* „holocaustum“ a expresivní výrazy *darmotlach*, *marnotlach* (spíše s předními členy adverbialními). Dobrovského slovník dokládá ještě další formace: *bělotok*, *dalekohled*, *dalekomluv*, *krasopis*, *pravopis*.

V nové češtině se tento typ využívá především k potřebám terminologickým, formace se zadním členem *-tisk*, *-měr*, *-pis* (*modrotisk*, *rychloměr*, *rychlomis*, *dálnopis*,...)

Adjektivní přední člen se objevuje i u kompozit se sufixem *-nie/-tie*: *dlúhomyšlenie*, *drahováženie*, *živobytie*,...

Tento přední člen můžeme najít i u složenin se sufixem *-ec*: *krásnořečec*, *pravoučec*, *hluchorodec*, *křivochvalec*, *cuzoložec*,... U Komenského najdeme *marnotratec*, u Dobrovského *ostrostrělec*, v nové češtině *jasnovidec*, *krasojezdec*, *rychloběžec*.

Ojedinelá je formace *krutovládce*, která patří ke skupině A-K-V-*ce*. Ve staré češtině se ale vyskytovaly častěji: *zlorádcě*, *prvorodcě*, *křivosúdcě*, *zlolajcě*, *ščedrodárcě*,... dále se přechodně objevují typy *zlořečcě*, *zlodějčě*, *zločincě*,...

Kromě toho je možné jako první člen použít člen adverbialní: *okolostánie*, *prvevstánie*, *spolujedenie*, *dostičiněníe*, *okolodrženie*, ...*znovuvybudování*, *znovuotevření* apod.

Kompozita se zadním členem deverbálním patří k nejdynamičtějšímu typu substantivních kompozit, což se projevuje nejen v jejich zastoupení, ale i v jejich významové diferenciaci.²⁵

Jungmannovy překlady byly na kompozita tohoto typu poměrně bohaté. Jungmann používá nejčastěji kompozita s konektem *-o-*, kromě toho využil konekt *-ě-* (*nanebevstoupení, zeměplaz*).

Jungmannovy překlady obsahují:

1. Kompozita se sufixem *-ce*:

a) přední člen je substantivní S-K-V-*ce*

Atala: *bratrobijce*;

Hermann a Dorotea: *domosprávce*;

Timon: *hromovládce, svatokrádce*;

Ztracený ráj: *dnovládce*;

b) přední člen je adjektivní A-K-V-*ce*

Tankred: *svatokrádce*;

Trojí způsob: *krasomluvce*;

2. Kompozita se sufixem *-ec*:

Slovo o pluku Igorově: *zpěvotvorec*;

Ztracený ráj: *lidozhoubec, zemoborec*;

3. Kompozita se sufixem *-ek*:

Timon: *břichopásek*;

4. Kompozita se sufixem *-ní/-tí*:

a) s předním členem substantivním S-K-V-*ní*

Atala: *vlnobití*,

Ztracený ráj: *hromobití, krupobití* 2x;

b) s předním členem adjektivním n. adverbialním:

Ztracený ráj: *dlouhočekání, dobrořečení*;

Atala: *živobytí* 4x; *živobytí*; *zadostiučinění*; jako spřežky jsou někdy označovány *nanebevstoupení, zmrtvýchvstání* 2x;

---

²⁵ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 22-31.

5. Substantiva s nulovým sufixem:

Ztracený ráj: *světloňoš* 3x, *zeměplaz* 2x;

6. Substantiva se sufixem *-tel* typu Adv-K-V-*tel*, S-K-V-*tel*:

Timon: *hlubokohřmitel* (v JgS jen ve tvaru *hlubokohřimatel*, Díl I., A-J, s. 694), *mračnoshanitel*;

Puchmajerovo dílo obsahuje kompozita:

- a) s nulovým sufixem: *hromotluk*, *kolovrat*, *smrtonoš*;
- b) se sufixem **-tí**: *hromobití* 3x, *krveprolití* 2x, *vlnobití*, *živobytí* 4x;
- d) se sufixem **-ec**: *lidohromec* (JgS uvádí pouze tvar *lidohromce*, Díl II., K- O, s. 323);

V **Lindově** *Záři nad pohanstvem* se nachází dvě kompozita s příponou **-tí**: *hromobití*, *krupobití*.

Dalšími kompozity jsou kompozita dotvořená koncovkou *-a*, nebo příponou *-na*: *vojvoda*, *lidomorna*.

V **Hankově** *Rukopisu královédvorském* se vyskytují pouze čtyři kompozita tohoto typu, a sice dvě z nich jsou se sufixem *-nie/-tie*: *krupobitie*, *kuropěnie*.

Kromě toho další dvě kompozita jsou ve tvaru bezsufixálním se zadními členy, které jsou obvyklé *-pis*, *-vod*: *rukopis*, *vojevod*.

Kollárova díla obsahovala pouze tři kompozita, každé z nich jinak utvořené. Jedno *zmrtyvýchvstání* (SD) zakončené sufixem **-ní**, *živobytí* – zakončení sufixem **-tí** a třetí z nich, s nulovým sufixem, jsem našla v díle *Znělky: protimluv*.

Dalším dílem, se kterým jsem pracovala, je **Vinařického** *Sněm zvířat*, kde se objevují substantiva:

- a) s nulovou příponou: *kultúronoš*, *lenochod*, *masojed*, *sluchosud*, *stranobij*; moderně působí *kultúronoš*, ale v JgS, díl II., K-O, s. 223 je pouze *kultura*;
- b) s příponou **-ek**: *břichopásek*;
- c) s příponou **-ce**: *lenochůdce*;
- d) s příponou **-ka**: *písmenoslavka*.

Koubkovy Spisy obsahují mnoho kompozit tohoto typu, a to:

- a) s nulovým sufixem: *blahozvěst* (BP)2x, *chorovod* (H), *Jaroslav* (BP);
- b) se sufixem **-ní/-tí**: *díkučinění* (BP), *krupobití* (H), *vlnobití* (H), *živobyčí* (BP, H), *zločinění* (H);
- c) se sufixem **-ce**: *hromovládce* (H), *svatokrádce* (H);
- d) se sufixem **-ec**: *chvalopěvec* /T/, *světoborec* (H);
- e) se sufixem **-ka**: *rybolovka* (H). Neobvykle působí útvar **zeusoplozenka** (BP), který Jungmann zaznamenal ve slovníku (Díl V., W-Ž, s. 659) – znamená *ze Zeusa zrozená*, *Zeusgeborene*, *Minerva*, jak uvádí Jungmann.

Ve *Zříceninách zvíkovských* jsem našla jen jedno kompozitum s nulovým sufixem: *zpěvomil*.

V díle *Básníková cesta do pekel* bylo těchto kompozit poměrně hodně. Všechna substantiva jsou spojena koněkem *-o-*:

1. Opět se zde vyskytují substantiva s nulovým sufixem: *červotoč*, **paragrafožrout**; *Krasoslav*, *Zpěvoslav*; zvýrazněné kompozitum působí moderně, Jungmann je ve slovníku nemá.
2. Kompozita se sufixem **-ec**:
  - a) přední člen je substantivní: *divotvorec*, **perojezdec**, *ptakopravec*, *světoborec*; JgS kompozitum *perojezdec* nemá, jen podobné *peromet* „pisálek“ (Díl III., P-R, s. 69);
  - b) přední člen je adjektivní: *dobrolibec*, *lehkověrec*;
3. Pouze jedno kompozitum se sufixem **-ce**: *svatokrádce*;
4. Jedno kompozitum se sufixem **-ek**: *tichošlápek*, s předním členem adverbiálním, které má expresivní nádech.
5. Další tři složeniny jsou feminina se sufixy **-ka** a **-na**: *duchamorka*, *medojedka*; *lidomorna*.

Básnická sbírka *Rokoko* obsahuje kompozitum se sufixem **-tí** (*hromobití*) a se sufixem **-ec** (*dělostřelec*).

V díle *Vykladač znakův panských* autor užil pouze dvě kompozita se zadním členem deverbálním, obě s nulovým sufixem: *blahozvěst*, *vodotrysk*.

Několik kompozit jsem našla i v díle *Tři sestry*. Nejvíce je jich s konektem *-o-*, mimo to jsou tu složeniny s konekty *-e-*, *-i-*, *-u-*, které se shodují s genitivní koncovkou předního členu (*zeměplaz*, *ctižádost*, *lidumil*), a složeniny bez konektu *-0-* (*ranhojič*). Nejvíce kompozit je zde bez sufixu: *lidumil*, *ludovrah*, *masopust*, *ranhojič*, *smrtonoš*, *zeměplaz*, *zlatotrus*;

Kompozita se sufixem *-ce* se opakují: *hromovládce*, *svatokrádce*;

rovněž kompozitum se sufixem *-ek*: (*tichošlápek*) a kompozitum se sufixem *-tí*: (*krupobití*).

Kromě toho je tu několik kompozit ženského rodu:

a) se sufixy *-da* a *-ka*: *svatovražda*; *rybolovka*; sekundární kompozitum přechýlené: *větroplaška*;

b) se sufixem *-ost*: *ctižádost* (JgS, díl I., A-J, s. 248 ve významu „chtivost cti, cti chtivost“; patrně se však jedná o sekundární kompozitum od složeného adjektiva *ctižádný*; tamtéž).

V *Krotkých znělkách* se objevilo pouze jedno kompozitum s nulovou koncovkou: *větroplach*.

Několik substantivních kompozit jsem našla i v *Básních Jablonského*. Mezi nimi se vyskytují kompozita s konektem *-o-*, který je nejčastěji zastoupený, kromě toho jsou tu konekty *-u-* (*lidumil*) a *-ě-* (*zeměplaz*), které se shodují s genitivními koncovkami substantiv představujících přední člen.

a) bezsufixální: *lidumil*, *světoděj*, *zeměplaz*;

b) se sufixem *-ní/-tí*: *zvonoznění*;

c) se sufixem *-ce*: *bohozrádce*, *hromovládce*.

V *Rubešových* dílech se nacházejí kompozita s konekty *-o-*, *-e-*, *-0-*, *-i-* tohoto typu:

a) bezsufixální: *masopust* /PA/, *pravdotluk* /Dek/, *vinopal* /PA/; (JgS zvýrazněné kompozitum nemá, jen podobné *pravdolibce*, *pravdomluvnce*; Díl III., s. 441).

b) se sufixem *-ec*: *dušezpytec* /PA/, *knihkupec* 2x /PA/;

c) se sufixem *-ce*: *mravokárce* /Dek a PA/;

d) se sufixem **-tí**: *živobytí* /PA/;

e) se sufixem **-ek**: *konipásek* /PA/;

Také se zde vyskytují vlastní jména *Bojslav* /Pís/ a *Hustopeče* /PA/.

Ke kompozitům, která Jungmannův slovník neuvádí, patří: *kultúronoš*, *paragrafožrout*, *písmenoslavka*, *pravdotluk*, *spěchokřídlec*, *světoděj*, *vodotrysk*, *zvonoznění*.

2.2.2 Substantivní kompozita skladu N-K-S

Jsou to adjektivní kompozita, která mají základ už v praslovanské době, kdy se z těchto kompozit začínají vydělovat samostatné číslovky. Mají tedy první člen numerální a druhý substantivní, stojící na konci slova, mezi nimiž je konekt. Numerální člen se objevoval už v praslovanské době, a to v podobě genitivní, což byla forma velmi svěbytná, kterou bychom u ostatních slovních druhů nenašli.

Prosté složeniny bez afixů byly zastoupeny ve staré češtině velmi málo: *pětiléto*, *pětilist*, *pětistran*, *šestineděle*, *šestiměsto*... aj. Genitivní tvar mají složeniny s předním členem *pól-* : *polukružek*, *polusvátník*, *poloverš*... a také v Klaretových novotvarech *poluden*, *polukrok* atd.

Složeniny s předním členem *dvú-*, *trú*... je málo, a proto jim konkurují složeniny s předním členem v podobě druhových číslovek *dvoj-*, *troj-*, *čtver(o)-*: *dvojhlas*, *trojzvuk*, *čtveronoh*...

Číslovkový charakter má slovo *pól-*. Ve většině případů se setkáme v podobě *polú-*: *polúbečie*, *polúdnie*, *polúletie*, *polúročie*... Tento sufixální typ *polú-* + *-ie* je charakteristický pro starší dobu, protože postupem času se slovo *pól* začíná chápat jako substantivum. To se projevuje použitím nového konektu *-o-*: *polodnie*, *pololetie*...

Slovo *mnoho* má funkci jména, proto vstupuje do složenin s konektem *-o-*, totéž platí pro přední člen *sto-* a *čtver-*. U ostatních číslovek se konekt *-o-* objevuje jen ojedinele.

Ve střední době se derivačně-kompoziční typ *polo-/polou-/polu-* + *-í* dostává do útlumu, která vede nejen k menší produktivitě, ale i k zániku některých tvarů. Přední člen *polo-* má spíše převahu dokladů: *polobratr, polobůh, poločlověk, polokov, pololán...* Ve střední době se opět objevuje přední člen *půl-* bez konektu: *půlhodina, půlostrov...*

V době obrozenské se znovu tvoří bezsufixální typy skladu N-K-S., jehož zadní člen má morfologicky změněnou stavbu, a to pro potřeby terminologie: *čtyřhran, osmihran, třetihory...*

V nové češtině jsou bezsufixální typy *půl-* a *polo-* synonymy: *půlkruh/polokruh, půloblouk/polooblouk*. Složeniny obojího typu jsou produktivní, ale většinou vykazují jiný význam. Kompozita s předním členem *půl-* většinou vyjadřují, že jde o polovinu substance, která je jmenovaná v zadním členu: *půlarch, půlhodina, čtvrtlitr ...* Kompozita s předním členem *polo-* vyjadřují neúplnost: *poloostrov, polovodič...*

V nové češtině převažuje postup kompoziční nad postupem kompozičně-sufixačním: *dvouhodina, dvoukoruna, dvojdomek, dvojtečka...* Rozdíl ve významu mezi oběma možnostmi není. Podobě *dvoj-* se dává přednost tam, kde je zjevný význam, že jde o význam „dvojitý“, ale podoba *dvou-* má spíš význam, že se skládá ze dvou částí: *dvounožka*.

Přední člen *troj-* (*trojdohoda, trojřad, trojskok*) daleko převyšuje svou produktivitou nad předním členem *tří-* (*tříkoruna*).

Podoba *čtyř-* převládá: *čtyřčlen, čtyřhra, čtyřhran...*

Přední člen *sto-* mívá někdy v nové češtině podobu *sta-*, jestliže se jedná o vyjádření většího množství: *staletí, stamiliony*.

Postup kompozičně-sufixační se objevuje v současné době jen zřídka: *dvojkolka, trojčíslicí, trojverší*.

Novočeská kompozita sufixální mají povahu spíše exocentrik - pojmenovávají odlišné substance. Složeniny bezsufixální mají významy odlišné.

Numerální kompozita byla po celou dobu svého vývoje velmi různorodým souborem, který se dynamicky rozvíjel a také se významově diferencoval.²⁶

---

²⁶ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 41-44.

Nejčastějšími předními členy použitými v dílech, z nichž jsem excerpovala, byly *polo-* a *půl-*:

polokruh - Jab;

půlkoule /ZR/, *půlkruh* /ZR/, *půlnebe* /ZR/ - Jun;

polopoušť /H/ - Kou;

půlcesta - Puch;

Dalším předním členem byly číslovky druhové a základní: *čtver-*, *troj-*; *sedmi-*, *šesti-*, *dvou-*:

čtver-: sekundární kompozitum *čtverhrannost* /ZR/ - Jun;

čtverolístek /Dek/ - Rub;

čtvernožci - Vin;

dvou-: sekundární kompozitum *dvoulísteček* /Písň, bajky a nápisy/ - Kou;

troj-: *trojzubník* /ZR/ - Jun;

sedmi-: *sedmihvězdi* - Jab;

sedmikráska /H/ - Kou;

sedmikrása - Puch;

sedmikráska, *sedmihláština* - Vin;

šestiperák /B, T/ - Kou;

Posledním předním členem, který tito autoři použili, byla neurčitá číslovka *mnoho-*: *mnohomnožství* – Puch.

Jak je vidět, nejčastějšími předními členy této skupiny složenin skladu N-K-S jsou číslovky, zde převážně číslovky druhové, které jsou častější než podoby číslovek základních. Dále pak složeniny s předním členem *polo-*, *půl-*. Posledním předním členem je člen *mnoho-*, který vstupuje do složenin s koněkem *-o-*.

Tato kompozita Jungmannův slovník neuvádí: *sedmihláština* (zde pouze *sedmihlásek*, Díl IV., S-V, s. 50).

2.2.3 Substantivní kompozita skladu V-(K)-S

Tento typ kompozit se vyskytoval už v praslovanštině. Mezi předním a zadním členem stál konekt *-i-*, který připomíná koncovku imperativu, z čehož se vyvozuje, že imperativní podoba verbálního členu je původní. Zřejmě to ale nebyla imperativní forma, protože nejsou doložena stará kompozita. U raně staročeských kompozit tohoto typu zřejmě *-i-* mezi předním a zadním členem mělo funkci konektu, a to tehdy, když slovesný kořen prvního členu končil na konsonant a druhý člen měl také konsonantický počátek. Jestliže ale měl první člen vyznění vokalické, obešla se složenina bez konektu: *Načěplk, Otěslav,...* Formální shoda první části s konektem *-i-* u valné většiny kompozit vedla k tomu, že u nově vzniklých kompozit je první člen skutečně v imperativní podobě: *tlučhuba*.

Praslovanský původ je doložen i tím, že kompozita tohoto typu můžeme najít i v ostatních slovanských jazycích.

Ve staré češtině měl ale tento typ pouze periferní povahu, protože mu konkurovaly složeniny ze stejných komponentů, ale v opačném sledu S-K-V (viz kap. 7). Sémanticky je u tohoto typu o vyjádření vztahu substance a děje.

U většiny kompozit tohoto typu je morfologická struktura druhého členu odlišná od morfologické struktury samostatného substantiva např. *bolehlav (hlav0 x hlava)*. Informační hodnota je snížena diferencí mezi předpokládaným původním lexikálním významem druhého členu. To se objevuje u většiny kompozit, proto také zřejmě tato tzv. exocentrická kompozita stojí na okraji.

Igor Němec (1968) konstatoval, že periferní postavení tohoto typu vede k tomu, že se využívá k pojmenování terminologickým, nebo naopak ve vlastních jménech, popř. nese expresivní příznak: *trativod* jako terminologické pojmenování, *močihub, vydřiduch, pařibok, rušikvas* apod. jako expresivní výraz. Ve staré češtině je doloženo mnoho vlastních jmen tohoto typu: *Vladimír, Trpimír, Kazimír,...* kromě nich i mnoho později neznámých jako *Kusibrod, Buřivoj, Solihrách, Mazipes,...* Mezi nimi jsou i jména místní *Rušisvadov, Slaviborov,...* Později se začaly jednotlivé komponenty kombinovat bez ohledu na jejich sémantickou slučitelnost: *Sudivlad, Podivoj, Kazirub,...*

Už v rané staré češtině formace *bolehlav* dokazovala, že konekt nemusel být pouze *-i-*. Kromě toho se objevuje i konekt *-o-*: *kratochvíle* a jeho četné derivace, ale je to nepochybně kalk z něm. *Kurzweil*. Stejný konekt má i několik Klaretových termínů: *Zpěvohlas, svazořeč, sběrohvězd,...* dále jména místní *Kratonohy, Trpoměchy, Ščipoklasy,...*

Výjimečně se vyskytují apelativní kompozita s nulovým konektem: *neznaboh*, který je doložen od dob Štítného.

Jak už jsme uvedli, konekt *-i-* připomínající imperativ, dal vzniknout podskupině, která nepotřebuje konekt: sem patří varianty *stulkep // stulikep, Kalvoda // Kalivoda, valtruba, bijpalicě, lupskříně, Melhuba, Držkraj, Stavboj, Jěžmaso, Pišpivo, Mrsklesi, Podmylesy, Pobipsy, Poděbrady,...*

Ve střední době je u Veleslavína doloženo několik termínů, jako třeba *lomikámen, vijohlav, střebivejce,...*

Nově se zde rozšiřuje postup kompozičně-sufixační. Sufix má zde podobnou úlohu jako změna morfologické charakteristiky zadního členu, tzn. odlišit jeho sémantickou roli v kompozitu, což je doplnění předního členu verbálního: *střebíkrevka, třasořítek*.

Stejně tak Komenského doklady jako *močihuba, pudivítr, třeštihlav* svědčí o obdobném stavu.

Dobrovský přináší nové doklady: *hryzikůrka, kazisvět, vydřiduch, ...* Častá jsou i kompozita bez konektu: *lupkámen, otevřhuba, slombidlo,...* U Dobrovského najdeme i několik kompozit s konektem *-o-* : *kolohnát, kolozub, vrtoduch,...* a také nepočetnou skupinu kompozit se sufixem: *krutihlávek, pasořítek, třasořítek*.

V nové době je potvrzen předpoklad produktivity z materiálu Dobrovského, jejichž přední člen je prefigovaný: *odřihost, utřinos,...* Je doložena i početná skupina formací s první částí v imperativní podobě: *držgrešle, lamželezo, strašpytel, vařbuchta,...* Většinou jde o pojmenování osob.

V nové době se uvádějí i nové formace stejného složení i sledu komponentů, ale odlišné sémantiky typ *svítiplyn*. Jde o pojmenování a její charakteristiku pomocí statického dějového příznaku, to jsou tzv. kompozita endocentrická. K tomuto typu patří např.: *vratiprst, vratipeň, vratiráhno,...*

Jiné formace s jinými konekty se už neobjevují. Okrajové postavení zaujímají útvary kompozičně-sufixální: *kazirodec*, *kulihrášek*, *třasořítka*.

Vývoj vlastních jmen šel směrem různé kombinovatelnosti předních a zadních členů nezávisle na sémantice. Dále pak vznikala jména typu *Miroslav*, *Drahošlav*, *Chleboslav*, *Blahoslav*, *Jaromír*, *Bolemír*,... Zatímco vznikala jména osobní, místní jména se už dále nevyvíjela.

Pozorováním kompozit skladu V-K-S se zjistilo, že konekt *-i-* není od původu imperativní koncovka. Brzy jí začaly konkurovat jiné konekty jako *-e-*, *-o-* a *-0-*. Přechodně se ale za imperativní tvar začal považovat a to vedlo ke vzniku podtypu s nulovým konektem.

Tato skupina kompozit zahrnuje soustavu speciálních pojmenování, jako jsou *propria*, terminologické prvky a názvy expresivně zbarvené.²⁷

Skupina těchto kompozit je v našich textech opravdu malá, objevují se v nich kompozita skladu V-o-S:

a) s příponou *-ec*: *spěchokřídlec* /Timon- Jun/;

b) bez přípony: *Křesomysl* /Pís – Rub/;

Druhá skupina jsou formace skladu V-i-S: *mastihub* /Timon – Jun/, *kazisvět* /PA – Rub/, *pudivětr* /KZ – Koubek/.

Jedno starší kompozitum zde bylo ve složení V-e-S: *bolehlav* /Pís – Rub/.

Jak je vidět tato skupina je opravdu málo zastoupená, protože jí konkuruje skupina kompozit skladu S-K-V, která je mezi substantivními kompozity nejzastoupenější.

V Jungmannově slovníku se nenachází kompozitum *spěchokřídlec* a *pudivětr* (pouze ve tvaru *pudivítr*, Díl III., P-R, s. 750).

2.2.4 Substantivní kompozita skladu A-K-S

---

²⁷ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 32-36.

Substantivní kompozita skladu A-K-S existovala již v praslovanské době, o čemž svědčí jejich výskyt v ostatních skupinách slovanských jazyků. Čes. *Vyšehrad*, jihosl. *Višegrad*. Typickým rysem je, že patří vždy mezi maskulina. Je-li jejich zadní člen jiného rodu, pak dochází ke změně morfologické charakteristiky ve prospěch mužských o-kmenů. Naproti tomu praslovanská kompozita jsou dvojího druhu:

- a) pojmenovávají substanci vyjádřenou zadním členem;
- b) nebo pojmenovávají substanci odlišnou.

Kompozita pojmenovávající odlišnou substanci (exocentrická) jsou patrně původnější.

Zřejmě mohla vzniknout substantivizací bahuvrihiových kompozit adjektivních, která byla velmi produktivním typem. Substantivizaci bahuvrihiových adjektivních kompozit dokládají vlastní osobní jména.

Stejně tak endocentrický typ praslovanských kompozit měnil morfologickou strukturu ve prospěch maskulin. Největší část těchto kompozit nalezneme v botanické terminologii. Ve staré češtině převažují maskulina: *dobrodruh*, *dobrohost*, *zlodruh*, *ostropes*,... doklady o přechodech k maskulinům ještě nejsou vzácností: *bělořit*, *holobrad*, *velryb*, *dobrovóle*, *malomoc*,...

Tyto typy formálně stejné, ale sémanticky rozdílné se vyvíjely zcela odlišně. Endocentrický typ sloužil ve sféře apelativní, zatímco exocentrický typ ve sféře vlastních jmen. (*Boleslav*, *Dluhovej*, *Dobrověj*, *Drahoslav*, *Velislav*,...). Jména obyvatelská přecházejí pak v toponyma a jeví se tak jako produktivní typ. Častá jsou i pojmenování expresivní (*Hlúpohlavi*, *Holohlavi*, *Mokroúsi*, *Suchohrdly*,...). Vývoj bezafixálních exocentrik ve staré češtině ustal, protože jejich místo zaujaly složeniny sufixální.

Sufixální kompozita obsahují explicitnější informaci, protože sufix je zařazuje nejen k rodu, ale někdy také k onomaziologické kategorii. Zčásti jsou fundována složenými adjektivy bahuvrihiového typu (*zlatohlavý* -> *zlatohlávek*), zčásti podobně jako bezsufixální kompozita skladu A-K-S substantivem a adjektivem (*psí hlava* -> *psohlavec*). Ani sufixální kompozita nejsou vždy jednoznačná: typ A-K-S-ec pojmenovává jak nositele znaku (*bělokožec*, *křivonosec*, *klabonosec*,...), tak zřídka i složená pojmenování podle původu (*cuzozemec*, *jinozemec*,...).

Objevují se kompozita se sufixem *-ek* *črnohlávek, hrdopyšček, chudolázek,...* Dále pak kompozita se sufixem *-ník*: *pravokrevník, svatoskutečník, zlatohlavník,...* kompozita se sufixem *-ín/-ěín*: *cuzokrajín, jinokrajín,...* Málo se objevují feminina: se sufixem *-(n)icě*: *holohumnicě, křivonosicě,...* a *-a*: *cuzokrajinka, cuzozemka, křivonoska,...*

Jen vzácně se objevují neutra: *blahoslavia, dobrověstie, milosrdie,...*

Endocentrika byla částečně produktivní v oblasti apelativ, ale je zřejmé, že postavení typu je pouze okrajové.

Ve střední době tvoření těchto kompozit ustává, slovníky Komenského a Veleslavínův neuvádějí žádné jednoznačné doklady, ale Dobrovského slovník obsahuje řadu nových kompozit dříve nedoložených: *bělohříbek, celosedlák, křivodrev, světlomuška, starosvat, zloduch,...* Dobrovský přináší i svědectví o oživení produktivity exocentrik: *krasolístek, ostropysk, zlatolist,...*

Typ endocentrik byl využit Jungmannovou generací pro obohacování slovní zásoby. Jeho produktivita trvá dodnes. Puristická jazyková teorie proti této produktivitě vystupovala, neboť tyto formace považovala za kalky z německých kompozit, ale ne všechny formace vznikly podle německých slov.

V nové době tato endocentrická kompozita představují velmi produktivní typ: *kosočtverec, plnovous, maloročník, šerosvit, novověk,...* je zde velká pestrost předních členů, zejména: *černo-, čisto-, dávno-, draho-, malo-, plno-, pravo-, prosto-, prvo rychlo-, velko-,...*

Primární i odvozená povaha zadních členů je doklad o velké produktivitě tohoto typu.

Odborná terminologie se stala doménou pro vnější kompozita, kde vznikají i nečasté nové formace jako *bělotrň, dobromysl, krásnoočko,...*

Ze sufixálních typů se uplatňují především kompozita se sufixem *-(n)ík*: *cizopasník, dobrovolník, teplokrevník,...* Méně je pak zastoupen typ se sufixem *-ec*: *těžkoodězec, cizozemec, tlustokožec,...* a zcela na okraji stojí typy končící sufixem *-ek*: *bělohlávek, črnohlávek, levoboček,...*

Ojediněle se objevují feminina, z nichž nejpočetnější je skupina se sufixem *-ka*: *křivonoska, malorážka, plavovláska, rusovláska,...* Ojedinělé jsou termíny (Bozděchová, 54): *červenopeřice, pestrokřídlice*.

Na materiálu ze staré doby je patrné, že původnější exocentrika měla okrajový charakter a uplatňovala se především v oblasti vlastních jmen osobních a obyvatelských. Naproti tomu se endocentrika uplatňovala v oblasti terminologické a v intelektuální slovní zásobě. Ve střední době naopak dochází k jistému omezení a redukci produktivity. Teprve až v obrozenecké době nastává další rozvoj těchto typů. Pouze *exocentrika* se omezila jen na terminologickou oblast.²⁸

Překlady **Jungmannovy** obsahovaly nejvíce kompozit tohoto typu. Nejčastějším předním členem byl *milo-*. Druhým velmi využívaným předním členem byl tvar *cizo-*, dále pak *zlo-*, *zlato-*, *plno-* a další. Kompozita, která použil, měla:

- a) nulový sufix: *chválozpěv* 3x /ZR/, *libozvuk* /A/, *zlatohlav* /ZR/, *zlořeč* /ZR/, *zlosyn* /Timon/;
- b) sufix *-ec, -č*: *cizozemec* /A/, *cizozemec* 3x /ZR/; *prvorodiče* 2x /ZR/;
- c) femininum s koncovkou *-a*: *smutnohra* /A/;
- d) neutrum s koncovkou *-í*: *plnoluní* /HD/.

Puchmajer nabízí vlastní jméno *Vyšehrad* a kromě toho opět formaci *cizozemec*. Další kompozita byla se sufixem *-ek*: *holobrádek, zlatolístky*.

Jedno kompozitum je utvořeno příponou *-ník*, která byla málo frekventovaná: *černokněžník*.

Poslední dvě kompozita jsou rodu ženského: *pěknohuba, svatokrádež*.

Lindova Záře nad pohanstvem obsahovala pouze tři kompozita tohoto typu, všechna byla rodu mužského. Kompozita bez sufixu: *černobůh* a *Svantovít*, což je jméno vlastní. Kromě toho je to opět velmi oblíbená formace *cizozemec*.

Hanka využil pouze dvě kompozita tohoto typu. Kompozitum *Vyšehrad*, které pojmenovává místo, a druhé, *zlatohlava*, které je rodu ženského, což pro tato kompozita bylo neobvyklé.

---

²⁸ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 37-40

V **Kollárově** *Slávy dceři* jsem našla pouze dvě kompozita, obě s nulovým sufixem, která jsou rodu mužského, což je pro tento typ typické: *libozvuk*, *zlatomraky*.

Vinařického *Sněmy zvířat* obsahují pouze tři kompozita, užívané i předchozími autory: *holobrádek*. Další formace jsou bezsufixální: *ostrovtip*, ***vodnokrál***. Formace rodu ženského s morfologickou charakteristikou *-e* je: *celkovůle*.

Koubkova díla těchto kompozit obsahují více. Jako přední členy jsou užity podobné nebo stejné přední členy jako u předchozích autorů, jako např. *blaho-*, *cizo-*, *hrdo-*, *kraso-*, *krátko-*, *zlato-*. Objevila jsem kompozitum, které pojmenovává místo: *Bělehrad* /R/.

Dále pak kompozita bezsufixální: *blahozvuk* /ZZ/, *bělboh* /B/, *černoboh* /B/, *krasopramen* /B/, *černobůh 2x* /BP/;

Kromě toho několik kompozit se sufixem ***-ek***, která pojmenovávají nositele znaku: *bělofousek* /T/, *holobrádek* /T/, *zlatohlávek* /B/;

Opět jsem zde objevila kompozitum *cizozemec*, které použil i Jungmann. Koubek je použil dvakrát: *cizozemec* /ZZ/, *cizozemec* /Písně, bajky a nápisy/;

Několik kompozit bylo rodu ženského: *svatokrádež* /ZZ/, *hrdopyška* /B/, *pravověra* /B/.

Jablonského *Básně* obsahovaly: bezsufixální: *libokvět*, *světlovůz*, *truchlozvěst*, *zlatovla* a kompozitum se sufixem ***-ec***: *zlatohlavec*.

Rubeš použil také vlastní jména, a sice *Bělohrad* /Dek/ a *Vyšehrad* /Pís/, *Vyšehrad* /PA/, stejná jako předchozí autoři.

Pouze jedna formace je bez sufixu (*ostrovtip* OH), dále pak se sufixem ***-ek***: *bělohoubek* /Dek/, *žlutohlávek* /PA/ a nepříliš častý sufix ***-ník***: *hnědokabátník* /PA/; *zlopověstník* /Dek/ je odvozeno od *zlopověstný*. Nakonec jsem našla i formace rodu ženského: *chvalořeč* /PA/, *krasochuť* /PA/, *veselohra* /PA/.

Tato kompozita nepatří k nejfrekventovanějším, ale u autorů, z jejichž děl jsem excerpovala, jsem jich našla poměrně hodně. Byla u nich zastoupena skupina jmen vlastních, kde se ale opakovalo velmi často jméno *Vyšehrad*, celkem bylo použito čtyřikrát. Dále pak jméno *Bělohrad*. Nejčastěji využitým předním členem byl *cizo-* a *zlato-*. Kromě nich zde jsou např. přední členy *blaho-*, *hrdo-*, *krátko-*, *libo-*, *veselo-*, *zlo-*

, *žluto-*, ... Najdeme ze i mnoho pojmenování související s barvou: *bělo-*, *černo-*, *hnědo*, *zlato-* a *žluto*.

Kompozita nenacházející se v Jungmannově slovníku: *celkovůle*, *krasopramen*, *blahozvěst*.

2.2.5 Substantivní kompozita s předním členem pronominálním

V kompozitech vystupují pronominální základy výhradně jako člen přední. Jejich repertoár je velice úzký, protože se omezují na zájmena *veš* a *sám*, zřídka jsou to reflexivní zájmena *sebe* a *sobě* a jen ojediněle zájmena *svój* a *mój*.

Nejčastější podobou předního členu ve staré češtině je *vše-*, zadními členy jsou převážně základy verbální, adjektivní i substantivní. Nejvíce se uplatňuje ve vlastních jménech jako např. *Všerubi*, *Všemila*, *Všehrdi*, *Všechromy*,... dále se jako velmi produktivní typ objevuje v oblasti vlastních jmen místních: *Všeboj*, *Včeliny*, *Všemyslice*,... Pouze ojediněle se tento přední člen objevuje v genitivní podobě: *všehojědec*, *všehodržec*.

Ve střední době můžeme najít apelativní formace *všehoj*, *vševěda*, Komenského *Všezvěd*, Jungmannův slovník nabízí formaci *všekaz*, *všehochuť*, *všehomocnost*, v nové češtině najdeme *všeláska*, *vševěd*, *všeznalec*, *všežravec*,... Tento typ se ale dále neuplatňuje při vytváření vlastních jmen.

Dalším základem je základ *sám*, který vystupuje jako přední člen *samo-* a spojuje se převážně se členy deverbální povahy. Ve staré době je doloženo např. *samoděk*, *samodiel*, *samojed*, *samolet*, *samomluvenie*,...

Naproti tomu střední doba dokládá nové formace: *samoběh*, *samoteč*, *samovláda*,... Více dokladů uvádí Jungmannův slovník: *samocit*, *samomluva*, *samoprodej*, *samorost*, *samovražda*,...

Produktivita tohoto typu dokládá velké množství nových formací, kde se jako zadní členy objevují i dějové základy prefigované, ojediněle i přejaté: *samobuzení*, *samofinancování*, *samoláska*, *samonakládač*, *samotok*, *samovazač*,...

Se zadními členy dějovými se spojuje jako přední člen zájmenný základ *sebe-*. Staročeských dokladů je jen málo: *sebezalúbenie, sebedóvčerenie*. Ani ve střední době mnoho dokladů nenajdeme, ani Jungmannův slovník nenabízí těchto substantiv mnoho: *sebebijce, sebemilovní, sebevražda,...* Teprve až v nové době se vytváří nové formace: *sebeanalýza, sebeklam, sebekontrola, sebezpoznaní, sebevrah, sebeobžaloba,...* Z toho vyplývá, že spojitelnost předního členu *sebe-* ve stejné funkci vyjadřovat reflexivní zaměření děje je stejná, nebo i širší než u předního členu *samo-*.

Přední člen *sobě-* se ojediněle objevuje u staročeských místních jmen: *Soběbřichy, Soběchleby, Soběsuší* a u jmen osobních: *Soběbor, Soběslav*.

Substantivní kompozita tohoto typu je jen malá skupina slov. Všechna tato slova stojí na periférii. Zcela ojedinělou záležitostí je spřežka *týžden*, ze kterého se později vyvinulo slovo týden. Po celou dobu šlo o typ periferní s výjimkou dějových kompozit s předním členem *samo-* a *sebe-*.²⁹

V **Jungmannových** překladech nalezneme větší množství těchto kompozit. Jako přední členy používá *samo-*, *sebe-*, *vše-*. Využil tu i několik adjektiv ve funkci substantiva.

a) S předním členem *samo-*: *samoděk* /ZR/, *samodržec* /ZR/, *samovládce* 2x /ZR/, *samovzkříšení* /ZR/;

b) S předním členem *sebe-*: *sebeobětování* /A/, *sebevážnost* /ZR/, *sebezhoube* /ZR/;

Přední člen *vše-*: *všehomíra* /ZR/, *všemocnost* 2x /ZR/, *všemocný* 2x /ZR/, *všemohoucí* /ZR/, *všemohoucnost* 3x /ZR/, *vševědoucí* 2x /ZR/.

Stejně tak v díle **Puchmajerově** se vyskytují jen dvě kompozita s předním členem *samo-*: *samodruh* 3x, *samovládce*.

Lindova *Záře nad pohanstvem* obsahuje pouze přechýlenou formaci: *samovládkyně*.

Hanka použil pouze jedno kompozitum tohoto typu, jehož zadní člen je deverbálního původu: *samochťivec*.

Koubkovo texty jsou na tento typ kompozit velice chudá. Používal jen jediný přední člen a sice *samo-*: *samovar* /T/, *samodržec* /B/, *samovládce* /T/.

---

²⁹ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 45-46.

Zrovna tak **Rubešova** díla, ze kterých jsem excerpovala, obsahují pouze čtyři formace. Všechna mají přední člen *samo-*. Opět zde využil použití adjektiv ve funkci substantiva (*samojediný OH*, *samojediný PA*). Další substantiva jsou: *samovládkyně /Pís/*, *samovrah /PA/*.

U ostatních autorů jsem taková kompozita nenašla. Jsou využívány pouze přední členy *samo-*, *sebe-* a *vše-*, proto je tato skupina slov velmi omezená a také málo zastoupená.

Formace *samochtivec* se nevyskytuje v JgS.

2.2.6 Substantivní kompozita s předním členem adverbiálním

Ve staré češtině se nejvíce spojoval jako přední člen *spolu-* (od původu je to předložkový pád substantiva *pól* tedy polovina). Nejprve se uplatňuje jako význam blízký původnímu jen u kompozit se zadním členem dějovým: *spolubitie*, *spolujedenie*, *spolujitie*,... a také u kompozit s významem činitelským: *spoludějcě*, *spoluoprávcě*, *spoluzpávcě*,...

Už ve staré době má přední komponent *spolu-* namířeno k tomu, stát se prefixem. Jeho hlavním významem je sdílení konstituujících rysů. Podobnou funkci má i tehdy, je-li připojen k pojmenování osob: *spoludietě*, *spoluhorník*, *spolukonšel*,...

Právě jeho spojování s pojmenováním osob se ve střední době ukázalo jako produktivní. Dokazují to formace Veleslavínovy: *spoluhejtman*, *spolukníže*,... další doklady jsou u Komenského: *spolubiskup*, *spoluhodovník*, *spolukrajan*,... mnoho dokladů uvádí i Dobrovský: *spoludělník*, *spolurytíř*, *spolustolitel*,...

Nová doba má mnoho těchto pojmenování osob, které se spojují i se základy přejatými: *spoluautor*, *spolukontrahent*,... V menší míře se spojuje s abstrakty: *spoludržba*, *spoluvina*, *spoluakcept*,...

Ojedinele se objevují i kompozita *spolu-* a sloveso: *spoluformovat*, *spoluobjevovat*, *spolupodpisovat*, *spolupracovat*,...

Dalším předním členem je *darmo-*, které je ve významu „zbytečně“. Tento typ se ale vyskytuje jen ojedinele, a sice v osobním jméně *Darmotlač*. Ve střední době stále

zůstává tato skupina kompozit na okraji, vedle jména *Darmotlach* dokládá Komenský i expresivní apelativa *darmotlach*, *darmotrat*. Týž charakter má i několik Jungmannových dokladů: *darmodal*, *darmojed*, *darmotlach*, *darmožrout*. I nové době stojí stále na okraji, což dokládá jen málo formací: *darmopich*, *darmošlap*.

Poněkud hojněji se vyskytuje skupina kompozit s předním členem *doma-*: *Domabor*, *Domagost*, *Domamír*, *Domaslav*,... a jména místní *Domamili*, *Domažilici*, *Domaradici*,...

Pření člen *dosti-*, který vyjadřuje dostatečnou míru, najdeme ve staročeských kompozitech *dostiučiněnie*, *dostidánie*, *dostičiněni*, která se do dnešní doby nedochovala.

Nová čeština nepřináší nové formace s předním členem *marno-* znamenající „zbytečně“, ale ve staročeštině se objevuje formace *marnomluvenie*, *marnotraceni*, Komenský pak dokládá *marnotlach*, *marnotrtec*.

Velmi ojedinělými předními členy jsou *mimo-*, *okolo-* a *všudy-*. Jejich doklady jsou velmi ojedinělé jako např. *mimochod*, *mimochodník*, *okolodrženie*, *okolochozenie*, *všudybyl*, *Všudybud*.

Centrem těchto substantiv jsou kompozita s předním členem adjektivního základu, např. *dalekohled*. Jiné přední členy se zde využívají jen okrajově, ale výjimkou je přední člen *spolu-*, který se ale později přehodnotil v prefix.³⁰

Tato skupina kompozit je také velmi málo zastoupená v námi zkoumaných textech: nejvíce těchto kompozit jsem našla v **Jungmannových** překladech, kde využil přední člen *spolu-* *spoluvládce* /ZR/.

Ve slově *spoluvšemohoucí* (využito jako substantivum) použil přední člen adverbialní před kompozitem s předním členem pronominálním.

Stejně tak **Puchmajer** použil přední člen *darmo-*: *darmojed* 2x a *spolu-*: sekundární *spolutovaryška*.

V **Koubkově** díle najdeme kromě už použitého *spolu-* (*spolusoudce* H) přední člen *darmo-*: *darmochleb* /BP/.

---

³⁰ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 47-49.

V **Rubešových** dílech jsem objevila pouze jednu formaci, a sice s předním členem *spolu-*: *spolucestovník /PA/*.

Jak je vidět tato skupina se uplatňuje velmi okrajově, protože stejně jako skupina předchozí má velmi omezený repertoár předních členů.

2.2.7 Substantivní kompozita skladu S-(K)-S

Substantiva tohoto typu se vyskytují s dvojitou sémantikou: substantiva koordinační a subordinační.

Ve staré době jsou zřídka zastoupena kompozita koordinační např. *kozojelen*, *psovlk*, *smrtholka*, *vlkopes*, *vodokrev*,...

Ze střední doby jsou známy jen doklady *pantáta* a *panímáma*.

Na druhé straně v obrozenecké době vzniklo množství umělých terminologických výrazů: *lososopstruh*, *losokoz*, *jelokoz*, *kancojel*, *mravkolev*, *lidoop*, *sirovodík*, *sirouhlík*,... Plně se ujaly výrazy jako *severozápad*, *severovýchod*, *jihozápad*, *jihovýchod*.

Tento typ se v nové češtině oživil v terminologických pojmenováních: *uhlovodan*, *ptakoještěr*, *časoprostor*, *ampérhodina*,...

Kompozita tohoto složení jsou jediná, kde převažuje kompozice nad postupem kompozičně derivačním, který se uplatňuje v ostatních kategoriích.

Druhým typem jsou kompozita subordinační, nebo-li určovací, jejichž první člen determinuje specifikací člen zadní jako např. *bohomoc*, *králomoc*, *lunosvět*, *masočrv*, *vínočrv*,...dále pak kalky *vinohrad*, *zeměžluč*, *zvěrocesta*,... Ve skutečnosti takový přední člen vyjadřuje statický příznak substance pojmenované členem zadním, a přestože má formu substantivní, zastupuje tak desubstantivní adjektivum, patří tedy funkčně ke kompozitům skladu A-K-S. Projevem toho je skutečnost, že pokud je pojmenováním živé substance, dostává formu posesivního adjektiva: *kuřimor*, *konipýř*,

psiehlav,... Běžněji je tato forma u starých toponym jako *Kniežpole*, *kněžeháj*, *Koziehlava*,...

Samostatnou skupinu tvoří kompozita se zadním členem *-mistr*: *drnomistr*, *hormistr*, *chutmistr*,...

Ve střední době se rozšiřuje skupina substantiv s předním členem v podobě posesivního adjektiva odvozeného od jmen zvířat: *čapínůsek*, *koniklec*, *kuřínoha*, *kuřístřevce*, méně pak od jmen osob: *mateřídouška*, *božímilost*. Dobrovského slovník přináší další kompozita typu *husínůžka*, *kozíbrádka*, *psímor*,... Živým typem je stále skupina slov se zadním členem *-mistr*: *strážmistr*, *zbrojmistr*.

Podle dokladů Antonína Vaška (Vašek 1877, 1878, 1879) vznikala i kompozita s jinými komponenty: dočasné kalky *časoslova*, *parolod'* a trvalé jako *citoslovce*, *zeměkoule*, *zvěrokruh*,... a také dobový neologismus *rodokmen*.

Živé formace představují už v době obrozenecké typ *stromořadí* a kalk *bohosloví*.

Výraznější vzestup začal už za obrození a dále pokračuje i v dnešní době, kde se běžně používají základy domácího i cizího původu. Jako zadní členy se například využívají *-technika*, *-stroj*, *-mistr* a i jiné komponenty *čaromoc*, *dřevotříška*, kalk *knihomol*, *sítotisk*, *světadíl*, *úhlopříčka*,...

Obzvláště produktivně se uplatňují přední členy přejaté: *auto-*, *elektro-*, *radio-*, *video-*, z domácích jsou to např. *kovo-*.

Dnes jsou početné i terminologické formace se zadním členem *-sloví*: *hláskosloví*, *názvosloví*, *tvarosloví*, *kmenosloví*,... ale tento typ už není dále produktivní. Neproduktivní (až na výjimky) je dnes typ s předním členem *středo-*.

Subordinační kompozita jsou produktivní až na výjimky s předním členem v podobě posesivního derivátu a se zadním členem *-sloví* a *-řadí* a sufixálních kompozit s morfologickou charakteristikou *-í* u neuter.³¹

Jungmannova kompozita tohoto typu mající jen konekt *-o-* jsou : *modloháj* /ZR- Jun/, *mrakovlna* /Zpěv duchů nad vodami – Goethe/, *vítězoznaky* /Tankred/, *vítězospěvy 2x* /Tankred/.

---

³¹ Šlosar D.: *Česká kompozita diachronně*. MU, Brno 1999, str. 50-52.

V **Puchmajerově** díle jsem objevila kompozita koordinační: *chvalozpěv 2x, jemnostpán, krasopaní 3x, milostpán*.

V díle *Záře nad pohanstvem* bylo pouze jedno kompozitum: *vítězosláva*.

V **Kollárových** básních jsem našla pouze tři formace, jejichž konexem je *-o-*: *květobrána /SD/, mravohromci /Ódy, elegie a písně/, slavostrom /Znělky/*.

Vinařický, jehož dílo nabízí kompozita spojená konexem *-o-*: *hromoblesky, květolesk, rodopýcha, vítězosláva*.

Koubek využil dnes již neproduktivní zadní člen *-sloví*: *dušesloví /B/*. Jeho nejpoužívanějším slovem je *slávověnec*, které použil třikrát, pokaždé v jiném díle (B, Vykladač, ZZ). Kromě toho ve dvou slovech použil zadní člen *-zpěv*: *slavozpěv /Vykladač/, žalozpěv /B/*.

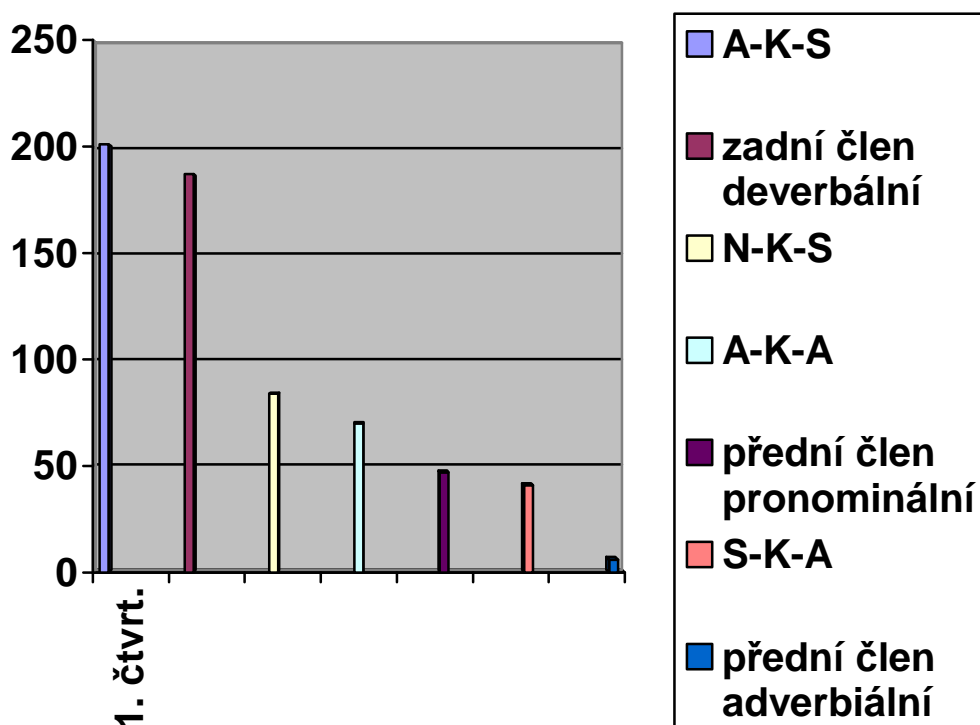
V **Rubešových** dílech jsem našla dvě vlastní jména, patřící do této skupiny: *Cařihrad /Dek/, Horimír /Pís/*. Kromě toho se zde nachází formace s předním členem utvořeným z posesivního adjektiva: *mateřídouška /PA/*.

Ostatní kompozita jsou složeninami koordinačními, které představují složení dvou pojmů v jednu substanci: *jemnostpaní /OH/, jemnostpaní 9x /PA/, květinováalka /Pís/, milostpanička /PA/, Pánbůh /OH/, panímáma 2x /PA/, vodolékař /PA/*.

Tato skupina byla velmi málo zastoupená, několik slov se tu opakovalo jako např. *jemnostpaní*, což bylo nejpoužívanějším slovem v díle *Pan Amanuensis*, kde ho Rubeš použil devětkrát. Většina formací byla kompozita koordinační.

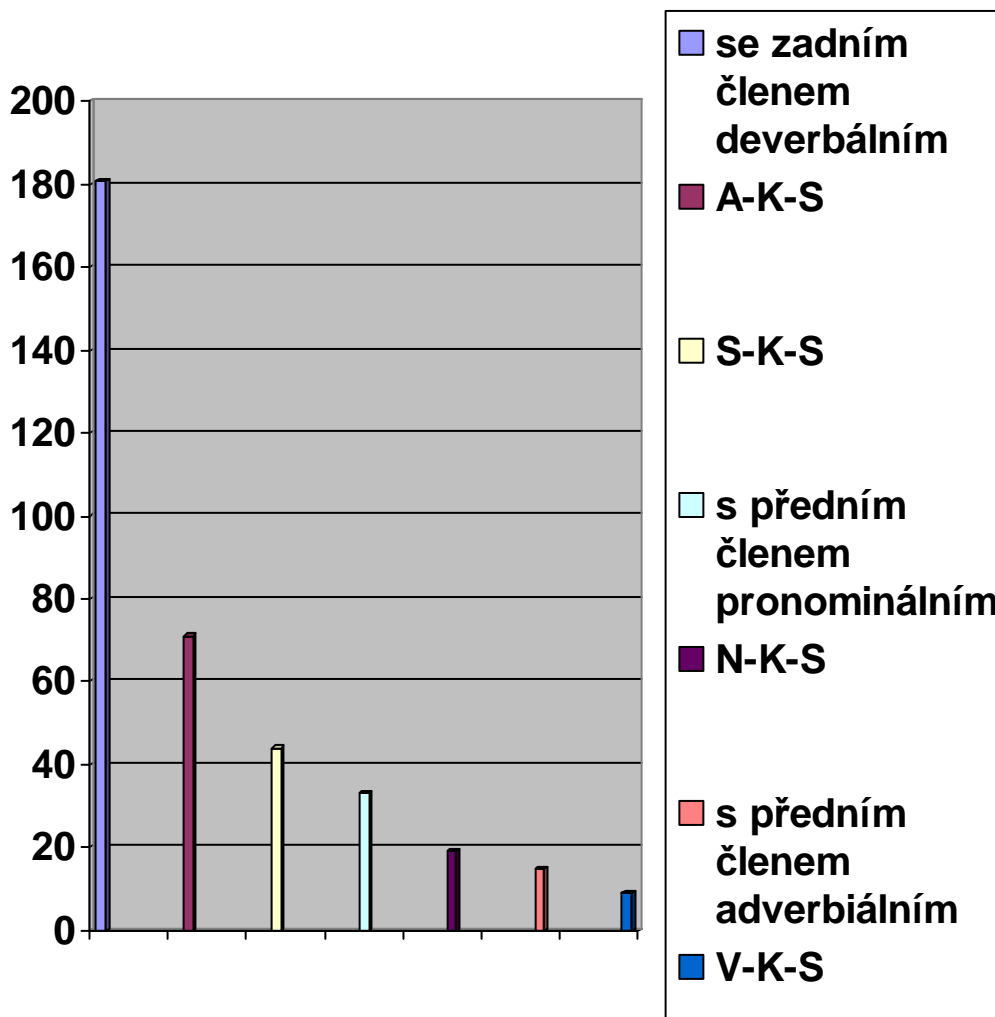
Kompozita *hromoblesky, květinováalka, květolesk, mravohromci, rodopýcha, slavostrom, vodnokrál, vodolékař* se v Jgs nevyskytují.

2.2.8 Frekvence využití adjektivních kompozit

Tato tabulka popisuje zastoupení jednotlivých skupin adjektivních kompozit. Z ní vyplývá, že nejvíce zastoupeným typem kompozit jsou kompozita skladu A-K-S, která jsou zastoupena 201 formací. Zatímco nejméně použitými kompozity byla kompozita s předním členem adverbálním pouze se šesti zástupci. Druhým velmi zastoupeným typem v dílech autorů, z jejichž děl jsem excerpovala, byla kompozita se zadním členem deverbálním. Tato kompozita jsou zastoupena 187 adjektivy.

2.2.9 Frekvence využití substantivních kompozit

Z této tabulky je patrné, jak často byly jednotlivé typy substantivních kompozit autory použity. Očividně nejfrekventovanější skupinou jsou kompozita se zadním členem deverbálním, která byla použita 181krát. Skupina kompozit skladu A-K-S, jejíž zástupci byli použiti celkem 71krát, byla druhý nejpoužívanější typ kompozit. Naopak nejméně se vyskytujícím typem je s pouhými devíti zástupci skupina kompozit složení V-K-S.

Při srovnání obou tabulek zjistíme, že v případě adjektiv a substantiv stojí na prvních dvou místech stejné skupiny, ale v obráceném pořadí. K méně se objevujícím skupinám, které najdeme u substantiv i adjektiv, jsou skupiny N-K-S, skupiny s předním členem pronominálním a s předním členem adverbialním. V těchto případech najdeme podobnou frekvenci jejich užití.

Závěr

Diplomová práce se zabývá slovní zásobou obrozenských autorů, respektive pouze tou její částí, která vzniká tvořením nových slov, a to skládáním. Konkrétně se předmětem zkoumání stala složená adjektiva a substantiva obrozeneckých autorů, jejichž díla jsem použila ke shromažďování materiálu. Celá práce je rozdělena na část teoretickou a praktickou.

Teoretická část obsahuje charakteristiku období, v němž tvořili autoři, jejichž díla se stala materiálovým zdrojem pro slovotvornou analýzu. Autory jsem seřadila chronologicky podle data jejich narození. J. Jungmanna jsem ponechala na začátku, i když je podle roku narození mladší než Puchmajer. A to z toho důvodu, že je autorem slovníku, který je pro tuto dobu velice důležitý.

Praktická část práce, jak už bylo řečeno, se zabývá analýzou shromážděného materiálu. V každé kapitole se věnuji nejprve rozboru určité skupiny kompozit, nejdříve adjektiv a poté substantiv. Třídění kompozit provádím podle monografie *Česká kompozita diachronně* (1999) D. Šlosara, který kompozita třídí podle slovnědruhově příslušnosti komponentů a podle jejich postavení v kompozitu. Této části předcházejí teoretické kapitoly shrnující stav obrozeneckého novotaření a dále pak vývoj jazyka prózy a poezie až do roku 1848.

Nejpočetnější skupinou jsou kompozita skladu A-K-S. Tato skupina obsahuje celkem 201 formací, z nichž nejvíce jsem jich objevila u Josefa Jungmanna (celkem 43). V Koubkových dílech jsem našla 40 těchto složených adjektiv, zatímco nejméně kompozit tohoto typu měl Václav Hanka, pouze 4. Jako přední členy jsou zde využívána především adjektiva primární, jako například komponent *černo-*, který byl nejčastěji zastoupen (12x), a to u autorů Jungmanna, Puchmajera, Kollára, Koubka a Rubeše. Druhým nejčastěji užívaným předním členem byl komponent *libo-* užitý u autorů Jungmanna, Lindy, Vinařického a Jablonského, celkem 10x. V pořadí třetím nejužívanějším byl komponent *zlato-* (použit 9x). Najdeme jej u Jungmanna, Vinařického, Koubka a Jablonského. Dalšími předními členy byly například *stříbro-*, *rychlo-*, *velko-* a další. Nejčastěji použitým kompozitem tohoto typu se stalo adjektivum *hodnověrný* (4x), které najdeme v dílech Rubešových a Koubkových. Dále pak kompozitum *drahocenný* (3x), *lepotvárný* (2x) a *rychlonoň* (2x). Rozmanitost adjektivních kompozit je u autorů rozdílná, hlavní zástupce novotvoření, Josef

Jungmann, má velmi pestrý soubor adjektiv, vedle něj, co do pestrosti, stojí J. P. Koubek. Ostatní autoři nemají tak obsáhlý repertoár adjektiv, mnohá z nich se opakují např. u Jablonského, kde se opakují přední členy *stříbro-*, *zlato-*, nebo v Rubešových dílech přední členy *novo-*, *černo-*, *jasno-*. Další skupinou jsou zde formace s předním členem odvozeným, například: *pokojnomyslný*, *přeušlechtilocitný* u Jungmanna, nebo *spanilodušný* v díle Koubkově. Kromě toho jsem v Rubešových *Spisech* objevila i jednu reduplikaci *hrůzohrůzý*.

Druhou nejobsáhlejší skupinou jsou adjektiva se zadním členem deverbálním. Tato skupina obsahuje na 187 zástupců složených adjektiv. Nejvíce zastoupena byla v dílech Koubkových (61), zatímco v dílech Puchmajerových jsem našla pouze jedno kompozitum tohoto typu (*zlořečený*). Autoři využívají přední členy jak substantivní, tak adjektivní. Základy mohou být primární, ale i odvozené (např. *pomstonosný*, *vidinoplodný* – Vinařický). Nejvíce je předních členů primárních (subst. *bratro-*, *hromo-*, *kraso-*, *nebe-*, adj. *dobro-*, *novo-*, *sladko-*, *ticho-* a další). Kromě předních členů substantivních a adjektivních se zde objevil i přední člen adverbální (*zle-* a *hustě-* – Jungmann). Nejčastěji zastoupeným předním členem byl *blaho-*, který použili téměř všichni autoři, nejvícekrát ho použil Jungmann (13x) a Koubek (10x). Většina slov má přední člen v prvním pádě, ale mnohdy se dá najít přední člen v pádovém tvaru, zde ve tvaru genitivním např. *nebestekoucí* – Jungmann, *nebedajný* – Kollár, *míruchtivý* – Koubek apod.).

Ostatní skupiny adjektiv už nejsou tak zastoupeny, proto je shrnu stručněji. Třetí co do počtu zástupců, byla skupina adjektiv skladu N-K-S, která zahrnuje přes osmdesát dokladů. Jejich předními členy jsou převážně číslovky základní (*jedno-*, *pěti-*, *sto-* apod.) nebo druhové (*čtver-/čtvero-/čtverno-*, *dvoj-*, *troj-*). Kromě nich se zde objevují i jiné přední členy jako jsou např. *mnoho-* (*mnohočíselný*, *mnoholičný* – Jungmann, *mnohotvárný* – Puchmajer a další), *oba-* (*obapolný* – Jungmann) a *polo-/půl-/polou-* (*polouobejmucí* – Jungmann, *polomrtvý* – Jablonský a další).

Skupina složených adjektiv skladu A-K-A obsahuje zajímavou skupinu označující barevné kombinace. Označení barev se objevuje jako přední člen i jako člen zadní např. *modrojasný* – Koubek, *modrorudý* – Jablonský; *jasnomodrá* – Rubeš, *mhavošerý* – Jungmann. K těmto adjektivům řadí Šlosar i adjektiva skladu S-K-A, mezi nimiž byla také označení barev *hromorudý*, *ohňorudý* – Jungmann, *sněhobílý*,

chmuročerný – Jablonský a *charpomodry* – Rubeš. Nejfrekventovanějšími předními členy byly *boha-*, *svato-* a *staro-* opakující se téměř u všech autorů.

Poslední dvě skupiny, adjektiva s předním členem pronominálním a adverbialním, jsou nejméně zastoupenými skupinami, neboť repertoár jejich předních členů je velice omezený. Z předních členů pronominálních je nejčastěji užívaným všech-nacházející se nejčastěji v Jungmannově díle, ale i u ostatních autorů. Ze šesti adjektiv s předním členem adverbialním Jungmann dvakrát použil přední člen *spolu-*.

V druhé polovině praktické části se zabývám, jak už jsem řekla, složeninami substantivními. Nejvýraznější zde byla skupina slov se zadním členem deverbálním, kterých jsem našla přes 180 dokladů. Nejfrekventovanější jsou slova v rodu mužském a středním, jen málo je jich v rodě ženském např. *písmenoslavka* – Vinařický, *duchamorka*, *medojedka*, *rybolovka*, *větroplaška* a zvláště působící *zeusoplozenka* – Koubek. Nejčastěji použitým slovem bylo *živobytí* (13x), které najdeme v dílech u Jungmanna, Puchmajera, Kolára, Koubka a Rubeše. Dalším frekventovaným typem byla složená podstatná jména slovesná (typ *hromobití* a *krupobití*). Občas se zde objevují slova, která působí velice moderně: *paragrafožrout* – Koubek, *kultúronoš* – Vinařický. Nejvíce substantivních složenin se zadním členem deverbálním měl ve svém díle Koubek (54), dále pak Jungmann (23).

Druhou nejpočetnější skupinou byla substantiva skladu A-K-S, která čítá přes 70 dokladů. Nejfrekventovanějším slovem byl *cizozemec* nacházející se celkem 8x u J. Jungmanna, A. J. Puchmajera, J. Lindy a J. P. Koubka. Nejvíce dokladů je s předním členem *zlato-* (7x) nacházející se u téměř všech autorů. Je zde opět skupina slov označující barvy s předními členy *bělo-* (*bělboh*, *bělofousek* – Koubek), *černo-* (*černoboh* – Linda), *hnědo-* (*hnědokabátník* – Rubeš), *zlato-* (*zlatohlav* – Jungmann, *zlatolístky* – Puchmajer) a *žluto-* (*žlutohlávek* – Rubeš). Rubeš byl i autorem, u kterého jsem těchto slov našla nejvíce (13).

Skupiny kompozit, které mají shodně kolem 50 zástupců zahrnují formace s předním členem pronominálním, numerálním, adverbialním. Teprve za nimi se řadí skupina kompozit s předním členem deverbálním, s devíti zástupci. První tři skupiny, podobně jako kompozita adjektivní, mají jen velmi omezený repertoár předních členů. Adverbialními předními členy jsou stejně jako u adjektiv *spolu-*, navíc ještě *darmo-* a *křivě-*. Stejně tak i substantiva s předním členem pronominálním mají stejné přední

členy jako adjektiva tohoto typu: *samo-*, *sebe-*, *vše-* (*samoděk* – Jungmann, *samovládce* – Puchmajer, *sebeobětování* – Jungmann, *všehomíra* – Jungmann a další). Taktéž numerální přední členy jsou velmi omezeny, vlastně jen na číslovky základní a druhové, dále pak na členy *mnoho-* a *polo-/půl-*.

Poslední nejméně zastoupená skupina slov s předním členem deverbálním čítá, jak jsem už zmínila, pouze devět zástupců. Tato skupina je tak málo zastoupena proto, že jí velice silně konkuruje nejzastoupenější skupina kompozit skladu opačného, a sice skladu S-K-V.

Praktickou část končím přehledem uvádějícím v tabulkách frekvenci jak složenin adjektivních, tak substantivních.

Celková frekvence adjektivních kompozit je 636, z toho v Jungmannově slovníku se nenachází 136 formací. Substantivních kompozit jsem našla celkem 372. Z těchto jsem pouze 23 slov v Jungmannově slovníku nenašla.

Dále jsem si všímala využití a sdělné hodnoty kompozit v textech. V Národním obrození byla tato slova využívána především v jazyce básnickém, kde se autoři snažili o nové, neotřelé vyjádření. Dnešní jazyk je od toho obrozeneckého značně odlišný, proto chápeme neaktualizovaná kompozita zcela jinak, než jak tomu bylo dříve.

Kompozita mají vyšší sdělnou hodnotu, protože jsou utvořena ze dvou základů. Přední člen je většinou utvořen ze slov primárních, která význam zadního členu pouze upřesňují, ale nenarušují. Jako novum se objevují i členy odvozené. Je tu zřejmá snaha o nový, jedinečný popis již známé skutečnosti.

Některé formace jsou naopak v textu užity pouze samoučelně, neboť nemají v jiných textech další užití. Proto je jejich hodnota spíše estetická než sdělná.

V excerpovaném materiálu se objevují kompozita, která svým složením vypadají velmi moderně, některá naopak působí mimo text nesrozumitelně, proto je jejich užití jen samoučelné pro určitý text, a dále pak ztrácejí z hlediska dnešní doby sdělnou hodnotu.

Některá kompozita jsou užívána i dnes, ani si neuvědomujeme jejich původ a dobu, kdy vznikla. Naopak mnohá z nich nejsou dále používána a zanikla.

LITERATURA

I. Prameny (excerpovaná díla)

Hanka, V., *Rukopis královédvorský*. vyd. IV., Praha 1843.

Jablonský, B., *Básně*. Praha, knihtiskárna J. Otty 1893.

Jungmann, J., *Překlady I. Ztracený ráj*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1958.

Jungmann, J., *Překlady II. Atala aneb Láska dvou divochů na poušti*. Praha, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1958.

Kollár, J., *Básně*. Praha, Československý spisovatel 1981.

Koubek, J. P., *Básníková cesta do pekel*. 2. vyd. Praha, nákladem J. Otty 1904.

Koubek, J. P., *Sebrané spisy veršem i prózou. I. a II. díl*, Praha, uspořádal Fr. Lad. Vorlíček 1857.

Koubek, J. P., *Rokoko*. Praha, Topičova edice 1939.

Linda, J., *Záře nad pohanstvem nebo Václav a Boleslav*. Praha, nakladatelství ELK 1949.

Puchmajer, A. J., *Almanachy*. Praha, Nákladem č. akademie císaře Fr. Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1917.

Rubeš, F. J., *Spisy. I. a II. díl*. Praha, Nakladatelství Kober a Markgraf 1860.

Rubeš, F. J., *Pan Amanuensis na venku aneb Putování za novelou*. Praha, Československý spisovatel 1979.

Rubeš, F. J., *Ostří hoši a jiné povídky*. Praha, Státní nakladatelství dětské knihy 1964.

Vinařický, K., *Básně a písně*. Praha, VidaVida, vydavatelství české 1996.

Vinařický, K., *Sněmy zvířat. Bájka i kronika*. Praha, Nákladem I. J. Kober 1881.

II. Sekundární literatura

Bozděchová, I., *Tvoření slov skládáním*. Praha, ISV 199-.

Cuřín, F., *Vývoj spisovné češtiny*. Praha, SPN 1985.

Dějiny českého divadla. II., Národní obrození. Praha, Academia 1969.

- Grepl, M. a kol., *Příruční mluvnice češtiny*. Praha, Lidové noviny 2000.
- Hauser, P., *Tvoření podstatných jmen v době Národního obrození*. Brno, Univerzita J. E. Purkyně 1978.
- Hauser, P., *Nauka o slovní zásobě*. Praha, SPN 1980.
- Homolová, K. a kol., *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Praha, Československý spisovatel 1982.
- Hubáček, J., Jandová, E., Svobodová, J., *Čeština pro učitele*. Český Těšín, VADE MECUM 1998.
- Jakubec, J., *Dějiny literatury české. II. Od osvícení po družinu Máje*. Praha, Nákladem Jana Laichtera 1934.
- Jungmann, J., *Česko-německý slovník*. I.-V. díl. 1. vyd. Praha 1835-1839, 2., nezm. vyd. Praha, Academia 1990.
- Kočí, J., *České národní obrození*. Praha, Svoboda 1978.
- Petráň, J. a kol., *Počátky českého Národního obrození: společnost a kultura v 70. až 90. letech 18. století*. Praha, Academia 1990.
- Poch, J., *Z kulturních dějin národního obrození*. Praha, SPN 1954.
- Polák, J., *Česká literatura 19. století*. Praha, SPN 1990.
- Sak, R., *Josef Jungmann: život obrozence*. Praha, Vyšehrad 2007.
- Slovník českých spisovatelů*. Praha, Nakladatelství Libri 2005.
- Šlosar, D., *Česká kompozita diachronně*. Brno, Masarykova univerzita 1999.
- Šťastný, R., *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha, HQ kontakt 2001.
- Štěpánek, V., *Z dějin obrozenecké literatury*. Praha, Československý spisovatel 1988.
- Štěpánek, V., *Přehled dějin české literatury 19. století I. Národní obrození*. Praha, SPN 1978.
- Tureček, D., *Česká literatura Národního obrození*. České Budějovice, Jihočeská univerzita 1995.
- Vlček, J., *Dějiny české literatury*. Praha, Jednota českých filologů 1920.

Vodička, F. a kol., *Dějiny české literatury II*. Praha, ÚČL ČSAV v nakladatelství ČSAV 1960.

Zapletal, Z., *Literatura Národního obrození*. Praha, SPN 1976.

Žišková, D., *Složená adjektiva v dílech obrozenských autorů*. Nepublikovaná diplomová práce. PF JU v Českých Budějovicích 2008.

Internetové stránky

www.wikipedie.cz

www.rvp.cz

www.spisovatele.cz